

Prof. Dr. Jill
Carroll'un Önsözü ile

MEDENİYETLER DİYALOĞU

Gülen'in İslami Öğretisi
ve Hürmanizm Söylemi

B. Jill Carroll

Medeniyetler Diyalogu

Gülen'in İslami Öğretisi ve Hümanist Söylem

Jill Carroll, Rice Üniversitesi'nden Dinî Tolerans Araştırma ve Geliştirme Merkezi müdürüdür. Aynı üniversitenin Din Araştırmaları Bölümü'nde görev yapmaktadır. Rice Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliğinin yanı sıra Houston Kadın Enstitüsü, Houston Jung (Gençlik) Merkezi ve Texas Eyalet Hapishanesi gibi pek çok yerde dersler vermektedir.

Carroll'un 2001 yılında yayınlanan eseri *The Savage Side Reclaiming Violent Models of God* isimli eseri de *A Dialogue of Civilizations* kitabı kadar dikkat çekmiş bir eser.

Medeniyetler Diyalogu

Gülen'in İslami Öğretisi ve Hürmanist Söylem

B. Jill Carroll

Yayına Hazırlayan
Faruk Tuncer

MEDENİYETLER DİYALOĞU

Copyright © Mavi Ufuklar Yayınları, 2010

Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ye aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekânîk, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör

Seyit N. ERKAL

Görsel Yönetmen

Engin ÇİFTÇİ

Kapak

İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni

Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN

978-605-4351-08-4

Yayın Numarası

8

Basım Yeri ve Yılı

Çağlayan Matbaası

Sarıncı Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR

Tel: (0232) 252 20 96

Haziran 2010

Genel Dağıtım

Gökkuşaklı Pazarlama ve Dağıtım

Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi

Mahmutbey/İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Mavi Ufuklar Yayınları

Kısıklı Mahallesi Meltem Sokak No: 5

34676 Üsküdar/İSTANBUL

Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20

www.mavi-ufuklar.com

İçindekiler

Yayıncının Notu	7
Önsöz	11
Giriş	17
I. BÖLÜM	
Gülen ve Kant: Doğal İnsanî Değer ve Ahlâkî Onur Üstüne	27
II. BÖLÜM	
Gülen ve Mill: Özgürlük Üstüne	43
III. BÖLÜM	
Gülen, Konfüçyüs ve Platon: İdeal İnsan Üstüne	61
IV. BÖLÜM	
Gülen, Konfüçyüs ve Platon: Eğitim Üstüne	91
V. BÖLÜM	
Gülen ve Sartre: Sorumluluk Üstüne	115
Sonsöz	143
Kitapta adı geçen filozofların kısa biyografileri	147
Bibliyografya	155
İndeks	157

Yayıncının Notu

Elinizdeki kitabı farklı kılan iki önemli özelliği var:

1. İnsani ilimler bağlamında Gülen'in düşüncelerini inceliyor olması.

2. "Metin üzerinden diyalog kurmak" gibi farklı ve yaygın olmayan bir usûl benimsemesi.

Şaşırtıcı gelebilir ama elinizdeki kitap aynı zamanda bir "bestseller"dir. Yani kendi alanında "en çok satanlar" listesine girmiş bir kitaptır. Peki felsefe gibi herkesin ilgi alanı olmayan ve ağır bir içerik taşımasına rağmen bu kitabı bu denli popüler kılan nedir? Elbette bunu tek bir nedene bağlamak yanlış olur. Farklı nedenler üzerinde durulabilir.

Hemen belirtmek gerekir ki Gülen hareketi üzerinde yurt içinde ve yurt dışında yayınlanan kitapların okuyucudan ilgi gördüğü muhakkak.

Bir diğer neden kitabın tarzı ile ilgili olsa gerek. Çünkü dünyaca tanınan felsefe adamlarıyla Gülen'i karşılaştırmak en azından şimdye kadar kimsenin aklına gelmemiş bir düşünce/tarz. Öte yandan, yabancı bir yazarın Gülen ve onun adıyla anılan harekete duyduğu bilimsel ilginin nedeni de göz ardı edilmemelidir...

Bunlardan hangisini kabul edersek edelim felsefî içeriğe sahip bir kitabın bu kadar popüler olması, en azından ülkemiz için sıklıkla karşılaşılan bir durum değildir.

Aslında bir yönüyle bu kitabı farklı kılan, Batı’da yaygın olan ancak bizde pek bulunmayan bir “metinsel diyalog” kavramıyla karşı karşıya oluşumuzdur.

21. yüzyılın, insanların daha önce hiç olmadığı kadar birbiriyle iletişim ve etkileşim yaşadıkları küresel bağlantılar dünyası olduğu dikkate alınırsa bu kitabın önemi daha da artar. Kitabın yazarı Dr. Carroll’un ilgi alanı daha çok farklı düşünürler arasında benzerlikler kurmaktır.

Carroll yaptığı bu çalışmayı sadece bilimsel ve özgün olarak tanımlamıyor, ayrıca bir “rol model” geliştiriyor. Çalışmanın sistematüğünü, metinsel diyaloglarını kavramlar üzerinden kurguluyor: Ahlak, özgürlük, ideal insanlık, eğitim ve sorumluluk.

Bu beş temel kavramdan her birini Gülen ve diğer filozoflar ile metin yönünden karşılaştırıyor. Yani mesela özgürlük başlığı altında Mill ile Gülen’i bir anlamda diyaloga sokuyor. Farklı ve hatta birbirine taban tabana zıt düşünürlerin fikirlerinde ortak noktalar arıyor. Yani metin üzerinden diyalog kuruyor. Yazar eserde metin diyalogunu farklılıklar değil, ortak alanlar üzerine inşa ediyor. Sartre ile Gülen’i karşılaştırırken sorunlu alan olan “yaradılış” kavramı üzerinden değil de “sorumluluk” ilkesi ve düşüncesi üzerinden yapıyor.

Yazar neden bu düşünürleri seçmiştir peki? Ya da bu seçimde ortak özellikler var mıdır? Öncelikle Konfüçyus, Eflatun, Kant, Mill ve Sartre gibi filozoflar beşeri/insanî bilimler denince akla gelen ilk isimlerdir. Kitap buyunca görüleceği gibi yazar seçtiği bu düşünürlerin ortak yönünü hümanist oluşlarına bağlamaktadır. Ona göre bu düşünürleri insan hakikatinin özü, iyi bir insan yaşamı, devlet ve ahlak konularındaki temel meselelere eğilmişlerdir.

Eserin bir başka özelliği; ismi geçen düşünürlerden her birini diğeriyle değil de sadece Gülen'le karşılaştırmasıdır.

Elinizdeki kitapla ilgili birkaç hususun daha belirtilmesi gerekiyor. Yazar ele aldığı kişiler hakkında kitapta biyografik bilgi vermiyor. Ancak biz okuyucuya kolaylık olması bakımından, adı geçen filozofların kısa biyografilerini de kitabın sonuna koymayı uygun bulduk.

Gerekli gördüğümüz bazı yerlere dipnot ilaveleri yaptık. Yazarın kullandığı referansları bölüm sonlarına aldık.

Dikkatli okuyucuların fark edeceği gibi özellikle yazarın Gülen'den yaptığı alıntıların orjinallerini yani Gülen'in kendi ifadelerini koymayı tercih ettik. Eserin İngilizceden tercüme edildiği dikkate alınırsa bu durum eserde kolayca fark edilecektir. Birkaç yerde bütünlüğün korunması için Gülen'den yapılan alıntıları biraz uzattık. Bunu da dipnotta belirttik.

Medeniyetler Diyalogu özellikle felsefi bir metin okuma güçlüğü dikkate alınarak incelenmesi gereken bir kitap.

İyi okumalar dileği ile...

Önsöz

21. yüzyıl benzeri hiç görülmemiş krizlerin çağı haline geldi. Bir yanda hayatını şiddete, ölüme ve yıkıma adayanlar ve -Tanrı'ya şükür- öbür yanda onlara diyalog ve anlayışın yararını savunarak karşılık verenler. 11 Eylül 2001 olayları bu duruşun önemini göstermektedir. O gün meydana gelen olaylar ve sonrasında başlayan teröre karşı savaş, yerel ve uluslararası toplumların görünümünü değiştirdi. Uçak kaçırın 19 kişi, 21. yüzyılın en büyük paradokslarından birini meydana getirdi: Kendisini barış dini olarak tanımlayan İslâm, şimdi ölüm ve kaosla ilişkilendiriliyor.

Hem Müslümanlar hem de gayri müslimler arasında, İslâm'a dair talihsiz bir bilgi eksikliği var. İslâm'ı anlama ihtiyacı, şimdi üniversitelerimizin beşeri bilimler bölümlerinin ötesine uzanmakta ve yaşayan her bireyin evine kadar uzanmaktadır. 57 Müslüman ülkede yaşayan Müslüman nüfus sürekli artmaktadır ve günümüzde 1,4 milyar kişiye ulaştığı hesaplanmaktadır. Bu Müslüman ülkelerden en azından birisi nükleer silah kapasitesine sahiptir. Bu Müslüman ülkelerin bir çoğu teröre karşı savaş konusunda ABD'nin ya yakın müttefiki ya da hasmıdır. Müslüman toplum, dünyanın bir bölgesinde tecrit edilmiş halde

yaşamıyor. Kabaca 7 milyon Müslüman Amerika’da, milyonlarca Müslüman ise Avrupa’da yaşıyor. Amerika’nın arananlar listesindeki başlıca teröristler Müslümanlar olduğu gibi, teröre karşı savaştaki başlıca müttefikleri olan Pakistan Devlet Başkanı Pervez Müşerref, Afganistan Devlet Başkanı Karzai ve Ürdün Kralı Abdullah da Müslüman’dır. Bu yüzden eğer amansız düşmanlar ve yakın müttefikleriniz Müslüman ise, İslâm’ı anlamaya başlamanız şarttır.

Bunu sağlama yöntemi olarak, uluslararası toplumu oluşturan bizler, dinlerimiz arasındaki gerek yapay gerekse gerçek çatışmaları diyalog ve anlayış yoluyla yenmeliyiz. Dr. Jill Carroll’un bu eseri, *Medeniyetler Diyalogu*, diyalog tavrını savunmaktadır ve ben de bu tavrı tüm kalbimle destekliyorum. Dr. Carroll, M. Fethullah Gülen’in İslâm felsefesi hakkındaki görüşleri ile ilgili bizleri aydınlatarak hepimize büyük bir hizmet sunuyor. Gülen, büyük bir sûfî Türk lideri ve 30 yıldır dinler arası diyalogun öncüsü olarak; “diyalog fuzuli bir çaba değil, bir zaruret...” diyor. Diyalog, Müslümanların dünyamızı daha barışçı ve daha güvenli bir yer haline getirme görevleri arasında yer almaktadır. İnsanlığın manevî liderlere ihtiyaç duyduğu bir dönemde, Fethullah Gülen’de böyle bir liderin özelliklerini görüyoruz. Gülen yetişkinlik yaşamını, Müslümanların ve genelde insanlığın çığlıkları ve ağıtları, inançları ve beklentilerini seslendirerek geçirdi. 1960’ların sonlarından bu yana muazzam bir sivil toplum hareketine ilham kaynağı oldu. Bu hareket o tarihten bu yana gelişti ve sosyal yaşamın bir çok yönünü kaplayacak şekilde genişledi. Bir sûfî Müslüman aydın ve âlim olarak Gülen, Müslüman ve gayri müslim milyonlarca insana hizmet götürme konusunda ilham kaynağı oldu.

Dr. Jill Carroll bu metinde Gülen’in fikirleri ve öğretileri ile uluslararası alanda tanınan beş filozofun genel hümanist söyle-

mi içindeki metinsel diyalogunu gerçekleştirerek bu diyalog geleneğini sürdürmektedir: Immanuel Kant, Konfüçyüs, John Stuart Mill, Jean Paul Sartre ve Platon. Dr. Carroll yalnızca Gülen'in öğretilerini yansıtan bir söylem oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda bize 21. yüzyılda ihtiyaç duyulan diyalog türünün örneğini verdi. Bu diyalog türünde bizimkilerden tamamen farklı olan düşünce ve fikirler, önümüze rasyonel düşünceyi tahrik edecek bir tarzda konulmaktadır.

Bu metinsel diyalogu gerçekleştirmek için Dr. Carroll'dan daha yetkin bir kimse yoktur. Rice Üniversitesi Dinî Hoşgörünün Araştırılması ve Geliştirilmesi Boniuk Merkezi Müdürü, Gülen'in fikirleri hakkında sık konuşan ve yazan bir araştırmacı olarak, Gülen'in öğretileri hakkında güncel bir anlayış kazandı. Bu anlayışı beşeri bilimler ve karşılaştırmalı din profesörü arka planı ile birleştiren, din felsefesi alanında, bu çalışmayı önemli kılacak beceriler kazandı. Dr. Carroll Gülen hareketinin İslâmî idealleri ve prensiplerini geniş bilim adamları toplumuna sunmak için çok çaba gösterdi. Onun hoşgörü ve diyalog ideallerine bağlılığına, 2006 yılında Oklahoma Üniversitesinde düzenlenen benim de konuşmacı olarak katılma onuruna eriştiğim, "Uluslararası Çağdaş Dünyada İslâm: Düşünce ve Pratikte Gülen Hareketi" başlıklı konferansta tebliğ sunarken tanıklık ettim.

2006 yılı ilkbaharında Brookings Enstitüsü için "Küreselleşme Çağında İslâm" konulu bir araştırma projesi yürütürken, 9 Müslüman ülkeyi gezdim. Bu seyahatlerimiz bana ve araştırma ekibime Fethullah Gülen'in ne kadar etkili hale geldiğini gösterdi. Müslümanların "zihin yapılarını" anlamak için her bir katılımcıya sorulacak doğrudan kişisel sorularla hazırlanmış bir anket formu geliştirdim. Soruların amacı Batı ve küreselleşmeye yönelik reaksiyonları saptamaktı. Birçok kimsenin İslâm'ın etrafına surlar örmek, ondan başka her şeyi, özellikle de Batı etkisi-

ni dışlamak amacıyla olanların olduğu açıktır. Bu fikir İslâm dünyasının her yerinde hızla popülerlik kazanıyordu. Hâlbuki Türkiye’de en popüler çağdaş rol modelin Fethullah Gülen olduğunu gördük. Bu durum bize onun entelektüel hareketinin önemini ve aynı zamanda da İslâm dünyasında gittikçe daha çok takipçi kazanan, dışlayıcı fikirlere karşı güç olarak potansiyelini gösterdi.

Gülen hareketinin boyutları ve etkinliği, geçen 30 yıl boyunca katlanarak büyüdü. Şimdi Türkiye içinde ve dışında yüzlerce modern okul ve birkaç üniversiteyi, bir medya networkünü (iki ulusal TV kanalı, bir haftalık haber dergisi ve bir büyük günlük gazete) ve ticarî organizasyonları kapsıyor. Hareket, siyasî bir hareket olarak değil, sosyal ve manevî bir hareket olarak gelişti. Bir sosyal reformcu olan Gülen, bilgiyi manevî değerlerle birleştiren yeni bir eğitim tarzı getirdi. Bu yolla modernite ile kritik bir etkileşim içindeki İslâmî orta yolu bulabildi. Gülen, milletlerin gerçek hedefinin, ahlâkî eylem yoluyla bireyler “medeniyeti” ve toplumu yeniden canlandırmak olduğuna inanmaktadır.

Gülen ilhamının çoğunu Mevlana Celaleddîn Rûmî’nin eserleri ve öğretilerinden ve onun Hakka hizmet, insanları sevmeye ve hizmet etme mesajlarından almaktadır. Yalnızca İslâm dünyasında değil aynı zamanda Amerika’da da eserleri çok satan düşünürlerden olan Rûmî, entelektüel açıdan ve manevî yönden Gülen hareketinin zeminini hazırlamıştır. Her ikisi de yaşamlarını tasavvufun anlaşılmasına adanmışlardır. Gülen, Rûmî’yi büyük bir saygı ile anmaktadır. Ona göre Rûmî; “geleneksel sûfîler arasında sanıldığı gibi bir talebe, bir derviş, bir temsilci ya da mürid değildir. O, Kur’ân, sünnet ve imanını kendi referans noktası olarak alan, içtihat ile renklendirmiş yeni bir metot geliştirdi. Yeni bir ses ve nefes ile, kendi kuşağını ve sonrasında gelen kuşakları yeni bir ilâhî tabloyu inşa etmeye başarıyla taşıdı”.

Gülen bizim hayat, değerler ve adil bir insan toplumunun bireyi olma sorunlarımıza, fen bilimleri ile kutsallık arasındaki görünür farklılıkları, uzlaştırma yoluyla cevap vermemize yardım etmektedir. Yazılı eserleri ve konuşmalarında günümüzün ikilemelerine çözümler arayanlara yol gösterici bir ışık sağlar. Bize işleri kaba güç yoluyla halletme zamanının geçtiğini, kendi tarzınızı başkasına kabul ettirmenin artık ikna ve akla yatkın tartışmadan geçtiğini anlatmaktadır. Toplumlar ancak işbirliği anlayışı ve birbirine saygı göstererek barış içinde birlikte var olabilirler. Sürekli küçülen dünyada bunun artık öğrenilmesi gerekmektedir. Kültürel ve dinî örf ve âdetlere saygı göstermek zorunluluk haline gelmiştir. Bu yüzden her yönüyle karşılıklı anlayış ve dinlerarası diyalog süreci oluşturmamız zaruridir. 11 Eylül sonrasının gerçek ve sözde “çatışmalar” dünyasında, Gülen hareketine katılan milyonlarca insan bize, barışa ve başkalarına karşı hoşgörülü olmaya giden yolda manevî ve pratik rehberlik etmeye devam etmektedir. Dünyanın en ünlü Müslüman liderlerinin ihtilâf ve çatışmadan söz ettiği bir dünyada, Gülen bize tüm dinlere mensup insanları “ilahî masaya” davet eden “yeni bir ses” sunmaktadır. Onun rehberliğiyle diyalogun ilk eylem biçimi, çatışmanın ise son başvurulacak eylem tarzı olduğu bir dünya meydana getirebiliriz. Dr. Carroll bu eseriyle yalnızca bizim Gülen’in prensipleri ve öğretilerine ilişkin anlayışımızı geliştirmiyor, aynı zamanda çağımızda gerçekten önem taşıyan bir felsefî harekete dikkatimizi çekiyor.

Batı ile İslâm dünyası arasında diyalog ve anlayışı teşvik etme açısından önem taşıyan bu çalışmayı başlattığı için Dinlerarası Diyalog Enstitüsü Başkanı Muhammed Çetin’e takdirlerimi bildirirken; ayrıca bu önsözü hazırlamamdaki yardımları ve diyaloga bağlılığı nedeniyle David Montez’e şükranlarımı sunuyorum. Dinler arası diyaloga aktif katılan birisi olarak, bu tehli-

keli çağda diyalog ve şefkat ihtiyacını çok daha fazla hissediyorum. Üniversitede aktif çalışan bir profesör olarak, üniversite anfilerinde diyalogun gücünü ve bakış açılarını nasıl değiştirdiğini tüm çıplaklığıyla görüyorum. Bir baba ve dede olarak hayatî diyalog ihtiyacını, kişisel olarak omuzlarımda hissediyorum. Köprüler inşa etme ihtiyacı, çocuklarımızın güvenliğini sağlamada hayatî önem taşımaktadır. Diyalog ve anlayış artık bir entelektüel boş vakitleri değerlendirme eylemi değil, 21. yüzyılda hayatta kalmamızın zarurî şartlarından birisidir.

Prof. Akbar Ahmed

Washington Amerikan Üniversitesi
İslâmî Araştırmalar İbn Haldun Kürsüsü Başkanı

Giriş

2004 yılı Aralık ayında, Teksas, Houston'da bulunan Dinlerarası Diyalog Enstitüsü'nün (IID) konuğu olarak Türkiye'ye 10 günlük bir ziyarette bulundum. Teksas, Oklahoma ve Kansas'tan profesörler, din adamları ve cemaat liderlerinden oluşan yaklaşık 20 kişilik bir grup idik. Hiç birimiz daha önce Türkiye'yi görmemişti ve hiç birimiz gerçekten neyle karşılaşacağımızı bilmiyorduk. Her birimize, okulda, kilisede ya da toplumun herhangi bir başka alanında bir ya da daha çok sayıda genç Türk, ziyarete gelmiş ve konuk olarak Türkiye'ye düzenleyecekleri bir kültürlerarası diyalog seyahatine davet etmişti. Bazılarımız, evlerinde yemek davetine katılarak ya da Ramazan ayı boyunca IID tarafından düzenlenen iftar davetlerinde bulunarak, bu gençler ve eşlerinin bir kısmını tanıma fırsatı bulmuştuk. Hepimiz daveti, bu gençler, eşleri ve kurumlarının güvenilir olduğuna kanaat getirerek kabul etmiştik.

Seyahate başlarken bilmediğim, ama kısa bir süre sonra öğrendiğim husus; IID'nin kurucuları ve gönüllüleri ile hem ABD hem de Türkiye'deki seyahatimizde yardımcı olanların, Fethullah Gülen ismindeki bir Türk İslâm bilgininin fikirlerinden ilham alan çok uluslu bir harekete mensup olduklarıydı. Gü-

len'in vaaz ve konferansları Türkiye'nin her tarafına yayılmıştı ve 1958 yılında resmî vaiz olarak* Türkiye'nin güneybatısında bulunan İzmir kentine atanmasından bu yana hayli yıl geçmişti. İzmir'de Gülen hareketine gönül veren kimselerin kurduğu okulları, bir hastaneyi ve bir dinlerarası diyalog merkezini ziyaret ettik. Türk ailelerinin evlerine konuk olduk ve her fırsatta ev sahiplerimize Gülen'in fikirlerinden nasıl haberdar olduklarını ve özellikle onlara harekete katılma ilhamını neyin verdiğini sordum. Hepsi de özünde aynı cevabı verdiler: Yaşlı olanlar, Gülen vaizliğe başladığında İzmir'de yaşıyorlardı ve onun eğitim ve hayırseverlik mesajından etkilenmiş ve ikna olmuşlardı. Okul çağında çocukları olan genç aileler ise hareketi, yakınlarında bulunan, mükemmel eğitim kalitesine sahip olmakla ün yapmış okullar yoluyla tanımışlar ve eğitim ve dinlerarası diyalog yoluyla küresel barış ve ilerleme vizyonuna bağlanmışlardı. Bir kaç ise kendileri Gülen hareketi gönüllülerinin kurduğu okullarda eğitim görmüşler ve şimdi okulları ve diğer dinlerarası diyalog çalışmalarını sponsor olarak çeşitli şekillerde destekliyorlardı. Her bir örnekte; anlatan kimse Gülen'in mesajı ve vizyonundan derinden etkilenmiş ve bu mesajı dünyaya duyurmaya kendini adanmıştı.

Türkiye'den Houston'a, IDD'nin merkezine döndüğümde, bu kuruluşla ilişkilerim derinleşti. Benim görev yaptığım Rice Üniversitesi Dinî Hoşgörünün Araştırılması ve Geliştirilmesi Merkezi, 2005 yılı Kasım ayında Gülen'in fikirleri ve aksiyonu konusunda bir konferansa ev sahipliği yaptı. Konferansa Amerika, Avrupa ve Orta Asya'dan ilim adamları katıldı. Bunun dışında bir dizi proje, konferans ve panelde IDDI ile işbirliği yaptık. Türkiye'ye 2005 yılı Mayıs ayında ve 2006 yılı Temmuz ayında

* Fethullah Gülen'in resmi vaiz olarak İzmir'e atandığı yıl 1966'dır (Yayına Haz.)

iki kez daha gittim ve Gülen hareketine gönül vermiş bir çok insanla tanıştım. Bu ziyaretler benim Gülen'in fikirlerini ve bu fikirlerin Türkiye'deki bireyler ve Türkiye'nin üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamı sağladı. Türkiye'ye ilk ziyaretimden bu yana Gülen'in İngilizceye çevrilmiş eserlerinin çoğunu okudum ve onun çalışmaları hakkında Türk dostlarımla bir çok uzun sohbetler yaptım. Tam olarak Gülen'in fikirleri, modern Türk tarihi ya da tasavvuf konusunda uzman değilim. Ancak ben dinî ilimlerde (Avrupa Uzakdoğu dinleri felsefesinde) uzman, dünya dinleri karşılaştırmacısı ve aynı zamanda da beşeri bilimlerde genel bilgilere sahip bir akademisyenim. Yaklaşık 15 yıldır üniversite ve yüksek lisans öğrencilerine genel ya da "araştırmalı" dersler verdim. Bu dersler arasında karşılaştırmalı dünya edebiyatı, etik, klasik felsefe, modern siyasal felsefe ve aynı zamanda Batı ve Doğu tarihî, felsefî, dinî ve edebî geleneklerin "şaheserleri" dersleri de yer almaktadır. Genel yetkinliğim, din felsefesindeki uzmanlığım yüzünden, hem "doğu" hem de "batı" düşüncesini kapsamaktadır. Bu yüzden Gülen'in tercüme edilmiş vaazları ve makalelerini okumaya başladığımda, zihnimde şimşekler çakmaya başladı. Zira onun eserleri ile dünya entelektüel tarihinin bazı büyük düşünürleri ve filozoflarının çalışmaları arasında derin benzerlikler vardı.

Bu eserdeki amacım; Fethullah Gülen'in fikirlerini, beşeri bilimler bağlamına yerleştirmektir. Özellikle; Gülen'in seçili makale, vaaz ya da konuşmalarının basılı versiyonları ile, genel beşeri bilimlerden seçilmiş düşünür, yazar, filozof ve teorisyenlerin eserleri arasında metinsel bir diyalog oluşturmayı düşünüyorum. İnsanî bilimlerden seçtiğim şahsiyetler arasında Konfüçyüs, Immanuel Kant, John Stuart Mill ve Jean Paul Sartre yer almaktadır. Bu şahsiyetlerin göreceli fikirlerinin, fen bilimleri yerine geniş beşeri bilimler disiplini içindeki yeri, beni Gülen dahil

bu düşünürleri hümanist^{*} düşünürler olarak tanımlamaya teşvik etmektedir. Ancak “hümanizm” tanımına bağlı olarak böyle bir tasnifin problematik olarak görülebileceğinin farkındayım. Bu eserde hümanizmin mümkün olan en geniş tanımını, bir dinî ya da teist dünya görüşüne antitez oluşturmamayan bir tanımını seçtim. “Hümanizm” ya da “hümanist” fikirler ve düşünce sistemleri ile özdeşleştirilen profesyonel filozoflar ve entelektüel tarihçiler Antik Çağa, yani “insan her şeyin ölçütüdür” ünlü sözünün sahibi Protagoras’a kadar uzanmaktadır. Protagoras ateist olmadığı gibi, M.Ö. 5. yüzyılda araştırma odaklarını doğal ve kozmoun unsurları (hava, su, madde vs.) hakkındaki sorulardan, yaşamın anlamı, insanî değerler, iyi bir yaşamın yapısı ve adil bir insan toplumunun unsurlarına kaydıran diğer klasik Yunan filozoflarının hiç biri de ateist değildi. Bu yeni sorunlar yaygın ve geniş anlamda hümanizm ve hümanist düşünce ile özdeşleştirilmiştir. Bu yüzden dinî olan ya da olmayan bir çok felsefe ve dünya görüşü bu açıdan hümanist olarak nitelenebilmektedir.

Klasik çağın fikirlerini yeniden canlandıran Rönesans hümanizmi, odağını Tanrı’dan insana çevirmiştir. Ancak genel olarak bu çağın hümanistleri ateist olmadığı gibi, ateizmi kendi “hümanist” perspektiflerinin bir ilkesi olarak da sunmamışlardır. İnsanın yeteneği ve başarısına odaklanmaya eşlik eden daha az müdahaleci Tanrı anlayışı, Batı’da bilimsel bakış açısının yolunu açmıştır. Bu bakış açısı kendileri de Tanrı tarafından yaratılan insanlara evrenin yasalarını keşfetme gücü kazandırmıştır. Elbette bu çağın düşünürleri, bu bakış açısına Hıristiyan teolojik kural-

* Tüm eser boyunca, ismi geçen düşünürler ile Gülen’in hümanizm anlayışı arasındaki benzerlik sık sık vurgulanacaktır. Ancak burada temel bir farklılığa işaret etmek gerekiyor: Diğer düşünürlerin hümanizm anlayışında insanı insan olduğu için sevmeye ve değerli görme söz konusuysa, Gülen’in hümanizm anlayışında insanı Allah’tan ötürü değerli görme ve sevmeye vardır. (Ayrıntılı bilgi için bakınız: *İnsanın Özündeki Sevgi*, s. 48-49-50-51) [Yayına Hazırlayan].

ları içinde ulaşmıştır ve kendilerinden önceki devirde yaşayan tıp, astronomi, matematik, botanik ve diğer bir çok bilimsel disiplinde, İslâm dinini yaşayıp, onun kurallarına göre hareket eden ve bu ilimlerde en ileri seviyeye ulaşmış Müslüman alimlere çok şey borçludurlar. Her iki örnekte de hümanizm; Tanrı ya da Tanrı'nın gücü karşısında insan gücünün yüceltilmesi olarak ortaya çıkmaz. Aksine insanoğlu, Tanrı'nın kendine verdiği yetenekleri Tanrı'nın yarattığı evrenin sınırlarını keşfetmek için kullandığı ve bu bilgiden de tüm insan toplumunun ilerlemesi ve daha iyi hale gelmesi için yararlandığı takdirde, Tanrı'nın gücüne tanıklık edecek ve bu kudreti takdir edecektir. Bu yüzden bu tür hümanizm Tanrı'ya iman ya da dini hiçbir şekilde önemsiz görmez. Müslüman bilginler ve daha sonra da Hıristiyan bilginler bu geniş dindar hümanizm biçiminin başlıca örnekleridir.

Elbette hümanizmin diğer biçimleri içinde tamamen seküler ya da ateist anlayışlara rastlamak mümkündür. Rönesans sonrası modern dönemde, geniş hümanizm içinde özellikle dinî ya da doğaüstü dünya görüşünü reddeden ve hatta dine düşman olma noktasına gelen alt bölümler doğdu. Seküler hümanizm; hümanizmin dinî görüşle uzlaştırılması imkânsız bir ateist alt bölümdür. Gülen ya da diğer dindar düşünürler hümanizmin bu dar tanımı çerçevesinde hümanist olarak adlandırılmazlar. Aynı şekilde Kant, Mill ya da Konfüçyüs de... Çünkü bu düşünürlerin hepsinden rutin olarak hümanist olarak söz edilip, onların fikirlerinin hümanizmin farklı biçimleri olarak görülmesine karşın, hiç birisi ateist değildir. Bu durumda modern hümanizmin dar, seküler, ateist tanımının bu eserlerde kullanılan işlevsel tanım olmadığı açıktır.*

* Hümanizm, hümanizmin çeşitli alt bölümleri ve din ve İslâm'la ara yüzeyi konusunda daha fazla bilgi için şu eserlere bakınız: Guthrie 1969; Rabil, Jr. 1988; Davidson 1992; Fakhry 1983; Goodman 2003; Kraye 1996.

Bu yüzden bu kitapta daha geniş bir hümanizm tanımı kullanıyorum. Bu tanım; hümanizmin uzun tarihini, din, felsefe, edebiyat, etik, sanat, mimarî, bilim ve matematikte insanoğlunun, hümanizm merkezî dokusu çerçevesinde ulaştığı olağanüstü başarılarını, insanın önemine, gücüne, statüsüne ve otoritesine odaklanma ya da inancın hiçbir şekilde üç büyük tek tanrılı dinlerin temel ilkeleri ya da tarihleriyle çelişmediğini, modern tekrarlarından çok daha iyi açıklayabilmektedir. Böyle bir fikir ve anlayış çerçevesinde Gülen’i diğer hümanist düşünürlerle aynı gruba koyuyorum. Çünkü onun eserleri, tıpkı diğer hümanistlerinki gibi, hem dinî hem de dinî olmayan biçimlerdeki hümanist söylemin uzun zamandır bir parçası olan insanın varoluşunun ana sorunlarına odaklanmaktadır. Bir başka deyişle, bu düşünürler insanın hakikatinin özü, iyi bir insan yaşamı, devlet ve ahlâk konularındaki temel meseleleri ele almaktadır. Üstelik bu düşünürler, kendi gelenek ve kültürel perspektifleri içinde bu meseleler üzerinde tefekkür ettiklerinde, bir çoğuna ilişkin olarak benzer sonuçlara ulaşmaktadırlar.

Burada benzerliği savunurken, “aynılık”tan söz etmiyorum. Bu düşünürler çok çeşitli arka plânlardan, devirlerden, kültürel ve ulusal ortamlardan, dinî ve manevi geleneklerden gelmişlerdir. Eserlerinin belli yerlerinde birbirlerini reddedecek kadar (daha çok yakın dönem yazarlarında görülmektedir) işi ileri götürmüşlerdir. Gerçek (kurgusal olmayan) bir diyalog içinde olsalardı, bir çok noktada önemli farklılıkları ortaya çıkacaktı. Gülen Sartre’ı, varoluşçuları ve diğer ateistleri eserlerinde defalarca eleştirmektedir. Bu eserde kendimi bu düşünürlerin her birini birbiriyle değil, yalnızca Gülen ile metinsel tartışmaya sokarak sınırılıyorum. Birde hepsinin aralarındaki büyük farklılıkların ortaya çıkacağı muazzam tartışmaları düşününüz. Mill, Platon’un kendi ideal cumhuriyetinde iğrenç bulduğu bir tür öz-

gürlüğü savunmaktadır. Aynı şekilde Mill, muhtemelen Platon'un ideal cumhuriyetini bir çok yönden baskıcı bir tiranlık olarak görecektir. Sartre'ın eseri; Platon, Kant ya da Gülen tarafından dile getirilen tamamen evrensel ve aşkın "fikirler cenneti" nosyonunu şiddetle reddetmektedir. 6. yüzyıl Çin perspektifinden gelen Konfüçyüs, Batılı Aydınlanma ya da Kant veya Mill gibi Aydınlanma sonrası düşünürlerin fikirleriyle pek ortak bir fikre sahip değildir.

Zaten benim ilgimi çeken, çok farklı dünya görüşlerine sahip insanlar arasındaki diyalogdur. Üstelik ben böyle bir diyalogun küreselleşme, kitle iletişim araçları ve teknolojinin, bireyleri ve grupları, insanlık tarihinde daha önce hiç görülmemeyen tarzda bir araya getirdiği günümüz dünyasında, hayati önem taşıdığına inanıyorum. 21. yüzyılda yaşayan insanlar kendilerinden çok farklı insanlar ve gruplarla karşılıklı iletişime girmekte ve onlardan daha önce hiç olmadığı kadar çok etkilenmektedirler. Bizler dünya görüşleri bizden tamamen farklı insanlar ve gruplarla karşılaşyoruz. Bu insanlar arasında komşularımız, iş arkadaşlarımız, çocuklarımızın okul arkadaşları, akrabalarımız, müşterilerimiz, işverenlerimiz ve daha bir çok kimse yer alıyor. Çoğu zaman bizden farklı olanlara temasımızı en aza indirerek, rahat ettiğimiz sınırların dışına çıkmak zorunda kalmamayı seçeriz. Kendimizi tecrit eder ve yaşamlarımızın çatısını bizim gibi bakan, düşünen, konuşan, inanan ve ibadet eden insanların tanıdık eksenleri üzerine kurabiliriz. Ama böyle bir izolasyon ya da farkların en aza indirilmesi çabası, uzun vadede işe yaramaz. Günümüzün küresel bağlantılar dünyasında, diyalog kapasitesi geliştirmeli ve bizden çok farklı insanlarla bağlantı kurmalıyız. Bu projenin bir kısmı; üzerinde birbirimizle yaklaşmayı gerçekleştirebileceğimiz fikirler, kanaatler, hedefler, projeler ve benzeri şeyleri bulmayı içerir. Ay-

nı olmamız gerekmez, aramızda benzerlikler bulmamız yeter; tüm süreç boyunca farklılıklarımızı çeşitli yollarla korusak da, bu yaşamın yoldaş seyyahları olarak yolun belli bir mesafesine kadar el ele yürüyebiliriz.

Gülen, Türkiye’de devletçe atanmış vaiz ve Türkiye ve dışındaki insanların ilham kaynağı bir alim ve müşid olarak sürdürdüğü kariyerinde, diyalogu çağdaş dünyada gerekli bir şart ve faaliyet olarak savunageldi. Bu yüzden Gülen’i, eserleri yoluyla, ondan çok farklı dünya görüşlerinden gelen diğer düşünürler ve yazarlarla “diyalog” a sokmak geçerli bir yöntemdir. Böyle bir proje okuyucular olarak bize farklılığa rağmen huzur içinde yaşayabilme konusunda modellik edecektir. Daha da önemlisi; ilimleri ve yetenekleriyle ünlenmiş bireyler arasındaki diyalog, bu tür konularda kaygılanan bizlere insan yaşamının önemli sorunlarına daha derin odaklanma imkanı verecektir. İnsan yaşamları özgün özellikleri bakımından devire göre farklılık gösterse de, insan yaşamının derin mizacı ve bu mizacın tahrik ettiği sorgulama ve kaygılar değişmez. Günümüzde bizler de tıpkı atalarımız gibi varoluşun anlamı, insan yaşamının değeri, toplumu nasıl oluşturacağımız ve özgürlüğün sınırlarının neler olduğu konularında aynı tür sorular sormaktayız. Umudum Gülen ile diğerleri arasında yukarıda sayılan karşılıklı etkileşim pratiğinin, gelecek omuzlarında duran bizler için, kendimizi, toplumu ve dünyayı mümkün olan en yüksek ve en iyi ideallere göre oluşturma görevimizi ciddiye alma yolunu açmasıdır.

Gülen ve diğer düşünürler arasındaki diyalogları, dünyadaki insan yaşamının merkezî sorunları ve kaygılarını kapsayan beş ana tema etrafında topladım. Bu temalar şunlardır: (1) Doğal insanî değer ve ahlâkî onur. (2) Özgürlük. (3) İdeal insanlık. (4) Eğitim. (5) Sorumluluk. Bu temalar; kadim ya da modern çağ-

dan, Asya ya da Afrika'dan, dinî ya da seküler dünya görüşünden tüm genel insanî söylem araştırmacıları tarafından çok iyi bilinen temalardır. Her bir temada; metin alışverişi için Gülen'e eşlik edecek bir ana düşünür seçtim. Bu ana düşünürü spesifik bir temaya ilişkin özgün ifadelerinin, Gülen'in aynı temada kendi İslâmî perspektifine göre dile getirdiği görüşlerine benzerliğine dayanarak seçtim. Diğer düşünürleri muhtemelen Gülen'in bu fikirlere ilişkin görüşlerine benzerlik ve aynı zamanda klasik ve kalıcı fikirlerin güçlü ifadeleri olması bağlamında seçebilir ve değerlendirebilirdim. Aşağıdaki temaları ifade tarzları bakımından özellikle uygun olduklarını hissettiğim ve açıkçası bu düşünürlere derin hayranlığım ve çalışmalarına duyduğum saygı nedeniyle ve 15 yıldır üniversite anfilerinde onların fikirlerini öğrettiğimden dolayı seçtim. Üstelik bu tartışmalarda bilimsel ve sivil değerlendirmeler açısından, en büyük öneme haiz olduğuna inandığım temalar ele alınacak.

Bölümler birbiriyle tematik olarak ilişkilidir ve belli noktalar da birbirine gönderme yapmaktadır. Ancak bu tür göndermeler çok az ve bölümlerin büyük çoğunluğu müstakildir. Okuyucular; kitabın bütünlüğünü yitirmeksizin, bölümleri istediği sırayla okuyabilir ya da yalnızca ilgilerini çeken bölümleri okuyabilir. Bunu yapan okuyucular metin içinde kaybolmayacaktır. Üstelik bu kitabı, bilimsel eserlerin hitap ettiği kitleden ziyade daha genel izleyici için yazdım. Bu açıdan okuyucuların Kant, Sartre, Konfüçyüs, Platon, Mill ve Hatta Gülen'i okuduklarını varsaymıyorum. Bu yazarlar hakkında biyografik bilgi vermeye vakit harcamıyorum. Bu gibi bilgiler çeşitli kaynaklardan kolaylıkla elde edilebilir. Bu kitaptaki hedefim; bu düşünürlerin fikirlerini kendi yorumladığım şekliyle, insanî bilimlerde Batı'da öğretildiği tarzda bir arkaplâna sahip ya da değil, genel eğitilmiş okuyuculara mümkün olduğu kadar açık bir şekilde anlatmaktır. Bu

nedenle daha harcıâlem ilmî bir eser yazıyor olsaydım sayfalarca sürecek ve metinsel dipnotları içerecek olan bir çok ayrıntı ve inceliği görmezden gelmezdim. Bu yüzden bilgi verici, özlü ve ilginç bir kitap yazmış olmayı ve bu kitabın düşünce tarihi, küresel entelektüel tarih ve kültürlerarası diyaloga ilgi duyan insanların ilgisini çekmesini umuyorum.

Gülen ve Kant:

Doğal İnsanî Değer ve Ahlâkî Onur Üstüne

“**H**ümanizm” sözcüğü; insanı -bireyi ve bireyler grubunu, türleri, varlık biçimini- ilgi odağına yerleştirmektedir. Bu yüzden hümanizm, genelde insan yaşamının ve özelde insanların yaşamının doğasında mevcut bazı insanî değerlere sahip olduğu iddiasını çok uzun zamandır savunmaktadır. Üstelik bir çok hümanist sistemde, bu doğal insanî değere saygı gösterilmesi temel ahlâkın başlangıç noktasını ya da temelini oluşturur. Bunu 18. yüzyıl Alman filozofu İmmanuel Kant’tan daha güçlü ve tutarlı bir şekilde dile getiren kimse olmamıştır. İlk olarak 1785 yılında yayınlanan *Grounding for he Metaphysics of Morals (Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi)** adlı eserinde Kant, “üstün ahlâk prensibini” dile getirme girişiminde bulunmaktadır.¹

Düşünür, ahlâkî eylemlerin şartlara, insan duygularına, kaprislerine bağımlı olmasını önlemek için, bu prensibi ampirik olarak değil tamamen rasyonel bağlamda açıklamayı amaçlamıştır.

* Türkçesi: Mete Tunçay, Türkiye Felsefe Kurumu: İstanbul, 1995. (Yayına Haz.)

Burada Kant'ın metodunu, ampirik etiğin rasyonel etik karşısındaki durumunu değerlendirmek ya da onun argümanlarının hepsini yeterince özetleyebilmek için ne yeterli zaman ne de yer bulunmaktadır. Bu yüzden onun insanları kötüye kullanılmasından kaçınılması gereken doğal değerlerin sahipleri olmaları gibi, kendi içinde amaç olarak ele alınmasıyla ilgili hususlara odaklanacağız.

Kant'ın *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi'*ndeki argümanı üç ana kavramı merkez alır: Akıl, niyet (irade) ve görev. Bu üç kavram çok özgün bir tarzda birbiriyle bağlantılıdır ve Kant, kendi etik felsefesinin içeriğini oluşturmak üzere mantıkî olarak birinden diğerine geçer. Düşünür işe niyet ile başlar. Her türlü ahlâk nosyonu için niyet, özellikle de iyi niyet gereklidir. Kant bunu makalesinin daha ilk kısmında vurgulamaktadır:

İyi niyet dışında, tüm dünyada ve hatta dünya dışında, herhangi bir ölçüye vurulmaksızın iyi olarak nitelenebilecek herhangi bir şey düşünmek mümkün değildir. Akıl, zekâ, muhakeme ve cesaret, kararlılık, sebat gibi akla gelebilecek her türlü yetenek kuşkusuz bir çok yönden iyi ve arzu edilebilirdir. Ama eğer bütün bu doğanın armağanlarını kullanılabilir kılacak olan, kendi özel anayasasında karakter olarak adlandırılan, niyet iyi değilse, bunların hepsi aşırı derecede kötü ve zararlı hale gelebilir... Saf ve iyi niyetin dokunuşundan nasibini almamış, ancak kesintisiz refahın tadını çıkaran bir varlığın görünüşü, hiçbir zaman rasyonel ve tarafsız bir seyirciyi mutlu etmez. Bu yüzden iyi niyet mutluluğa değer olmanın bile vazgeçilmez şartını oluşturuyor gibi görünmektedir.²

Bir kimsenin sahip olabileceği tüm yetenekler ya da kapasite-ler ne olursa olsun, iyi niyet olmaksızın hiçbir "iyi" şeyin gerçekleşmesi mümkün olmaz. İyi niyet tıpkı bir temel karakter hali gibidir ve ahlâkî eylem için vazgeçilmez bir şarttır. Kant, analizine akıl kavramına geçerek devam etmektedir. Onun görüşüne göre

akıl insanı genel olarak hayvanlardan ayırır; daha özel olarak akıl insanlarda insan ile diğer canlılar arasındaki daha temel bir farklılık meydana getirmektedir. Kant, mümkün olan en yüce gayeyi gerçekleştirilmeyen hiçbir unsurun bulunmadığı tabiatın, her organize varlığın ilkelerini düzenlediği prensibi üzere hareket eder. Bir başka deyişle her organın bir maksadı vardır ve o maksadı canlıdaki diğer tüm organlardan daha iyi yerine getirir. Kant akıllı bir organ türü olarak tanımlar ve insanoğlu için ne gibi bir maksadı olduğunu sorar:

Şimdi eğer o varlığın korunması, refahı ya da tek kelimeyle mutluluğu, akıl ve niyet sahibi olma örneğinde doğanın gerçek amacı olsaydı, o zaman doğa varlığa kendi maksadını gerçekleştirmede çok zayıf bir düzenlemeye sahip akıl verecekti. Böyle bir varlığın söz konusu maksat için gerçekleştirmesi gereken tüm eylemler ve uyması gereken tüm davranış kuralları içgüdü tarafından çok daha yerinde tanımlanacaktı. Ve söz konusu maksat içgüdü yoluyla, akılla gerçekleştirilebileceğinden çok daha kesin bir şekilde elde edilebilirdi.³

Burada Kant, bizim korunmamız veya refahımız olarak tanımlanan mutluluğu elde etmenin, insanlarda veya irade ve akla sahip varlıklarda aklın işlevi olmadığını vurgulamaktadır. Refah, korunma veya mutluluk içgüdü yoluyla da, tıpkı hayvanlarda olduğu gibi, akılla olabileceği kadar, hatta daha iyi bir şekilde elde edilebilir. Bu yüzden Kant “varoluş bir başka ve çok daha değerli bir maksada sahiptir; o maksat için mutluluk olduğundan daha iyi tasarlanmıştır”.⁴ Kant aklın maksadının iyi niyet geliştirmek olduğu sonucuna varmaktadır. Bunu şöyle ifade ediyor: “Akıl kendisinin en yüksek pratik işlevini iyi niyetin oluşturulması olarak kabul eder; akıl ancak bu amacı gerçekleştirme yoluyla kendi türünde bir tatmine ulaşabilir”.⁵

İyi niyet nedir? Nasıl tanımlanabilir? Kant kısaca insanlarda iyi niyeti herhangi bir şarta ya da duyguya göre değil yalnızca görev duygusuyla hareket etme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Bu tanım bizi belkide Kant'ın makalesindeki temel ilgi odağı konusunda uyarmaktadır: Ahlâka sağlam bir temel bulmak. Ona göre zevke, mutluluğa ya da duygulara odaklanan ahlâk sistemleri, etik için yeterli temel oluşturmaz; zira bunlar geçicidir ve insan yaşamındaki bir çok değişkene bağlıdır. Duygularımız şartlara bağlı olarak değişebilir. Önceleri bize zevk veren şeyler, artık vermeyebilir. Bu değişimler fânî yaşamda ve varlığımız üzerinde çok küçük etkiler yapabilir. Ama ahlâk âleminde bunlar muazzam sonuçlar doğurabilir. Ahlâk bizim insanlara karşı davranışlarımızı yönlendirdiği gibi, yönlendirici prensiplerimiz, duygulara ya da zevke dayanmaları halinde bizim ruh halimizi, kaprislerimizi ya da şartlarımızı değiştirebilir. İnsanlarla olan ilişkilerimizde gerçeği söylemek ya da şefkatli veya adil olmak istemeyebiliriz. Kant'a göre; ahlâkı duygu ya da zevk temeline dayandırmak, evimizi kayan kum üzerine inşa etmek ve dolayısıyla her şeyi riske atmak demektir.. Bu yüzden Kant; ahlâk için daha sağlam bir temel aramakta ve bu temeli, insan yaşamında birlikte faaliyet göstermeleri nedeniyle akıl, niyet ve doğru anlaşılan görevde bulacağına inanmaktadır.

Bu yüzden Kant'a göre iyi niyet olmaksızın iyinin olması mümkün değildir ve içimizdeki akıl, insanların duygu, şart ya da elde edilecek zevke bakmaksızın yalnızca görev düşüncesiyle hareket etme yeteneği olan niyeti geliştirmek için vardır. Kant bu çalışmasının büyük bir kısmını akıl, niyet ve görev gibi üç ana kavramını ve bunların insanoğlunun bütün eylem ve düşüncelerine rehberlik eden üstün ahlâk prensibini oluşturabileceği bir ahlâk metafiziği içindeki işleyişlerini açıklamak için harcamaktadır. Bu üstün prensibe kategorik buyruk (koşulsuz buyruk) adı

verilmekte ve bu eserde birkaç biçim almaktadır. En yaygın biçimi ise “benim ilkemim evrensel bir yasa haline gelmesini de isteyebileceğim bir tarz dışında asla hareket etmemeliyim”.⁶

Bütün bunların, insanın doğasında mevcut olan insanî değer ile ne ilgisi var? Kant’a göre, rasyonel varlıklar olan insanlar kendi doğalarında ahlâkî temeline sahiptirler ve dolayısıyla doğal değere de sahiptirler. Rasyonel unsurlar olarak insanlar dışında, hiçbir pratik ahlâkî iyi nosyonu yoktur; zira ahlâkî iyiyi rasyonel olarak belirleyebilecek ve onu evrensel bazda uygulayabilecek başka varlık yoktur. Rasyonel varlık; kendi içinde neyin evrensel ahlâk yasası olduğunu belirleyebilen varlıktır. Değer prensiplerini üreten böyle bir varlık, kendi içinde bir değer ya da iyidir. Kant’ın ifadesiyle “rasyonel doğa kendi içinde bir nihaî amaç olarak var olur”.⁷

Gerçekten de Kant, kategorik zorunluluğun şu ilkeye odaklanan bir versiyonunu tanımlamaktadır: “Öyle bir tarzda hareket et ki; ister kendi şahsında isterse başkasının şahsında olsun, insanlığa daima bir nihaî amaç olarak muamele et; asla basit bir araç olarak değil”.⁸ Kant bir “nihaî amaçlar krallığı” tasarlamaktadır. Bu krallık içinde insanoğlunun, rasyonel unsurlar ve kendi içinde nihaî amaçlar olarak, evrensel ahlâk yasasını daima insanların yalnızca araç değil, kendi içinde nihaî amaç olduğu görüşüyle oluşturduğu ahlâkî prensiplere göre örgütlenmiş bir toplumdur. Kant’ın nihaî amaçlar krallığında, eşyanın ya bir fiyatı ya da bir onuru, bir piyasa değeri ya da doğal bir değeri vardır. Kant bunu şöyle açıklamaktadır:

Fiyatı olan her şey dengi olan başka bir şeyle değiştirilebilir. Öbür yandan tüm fiyatların üzerinde olan, dolayısıyla hiçbir denklik kabul etmeyen şey, bir onura sahiptir. Genel insan eğilimleri ve ihtiyaçlarına gönderme yapan her şeyin bir piyasa fiyatı vardır; ... Ancak bir şeyin

kendi içinde nihaî amaç olabileceği ortam yalnızca göreceli bir değere, yani fiyata değil; bir doğal değere, yani onura sahiptir. Şimdi ahlâk, rasyonelin kendi içinde nihaî amaç olabileceği bir ortamdır. Çünkü ancak orada rasyonel nihaî amaçlar krallığının yasa koyucu bir üyesi olabilir. Bu yüzden ahlâk ve ahlâkı oluşturabildiği ölçüde insanlık, tek başına onura sahip olabilir. Beceri ve çalışmada titizliğin bir piyasa fiyatı vardır; zeka, canlı hayal gücü ve mizah duygusu duygusal bir fiyata sahiptir; ama sözüne sadık olmak ve (içgüdüye değil) prensiplere dayalı hayırseverlik, doğal bir değere sahiptir.⁹

İnsanî değerın pazarlığı yapılamaz; piyasa şartlarına bağlı olarak alınabilir ya da satılabilir, veya değeri göreceli olan bir şey değildir. Kant'ın insan formülü, insanın davranış eğiliminin “onur olarak tanımlanmasına” imkan vermektedir; “ve bu onuru, onun kutsallığını ihlal etmeksizin rekabete ya da karşılaştırmaya sokulamayacak kadar tüm bedellerin sonsuz derecede ötesine koymaktadır”.¹⁰ Düşünüre göre; “rasyonel doğa, doğanın geri kalan kısmından kendini bir nihaî amaç olarak koymasını olgusuyla ayırt edilir”.¹¹ Dolayısıyla kati emrin (categorical imperative) bir başka boyutu da şudur: “Rasyonel varlık bizzat fiillerin bütün düsturlarının zemini yapılmalıdır ve böylelikle araç olarak değil, fakat bütün araçların kullanım şartlarının en yüce sınırlayıcısı, yani daima ve aynı zamanda bir gaye olarak kullanımı gereğidir.”¹²

Yukarıda gösterildiği şekliyle, insanlar bizzat amaçtır; yoksa başka birisinin amacına ulaşma aracı değildirlere. Bir başkasının hedefini, gündemini ya da ideolojisini gerçekleştirecek bir araç olarak kullanılamazlar. İnsanlar bu tür çalışmalarda istihdam edilebilse de, yalnızca bir projenin çalışanları olarak muamele edilemezler. İnsanlar; başkasının projesi ya da gündemine yarar veya avantaj sağlayıp sağlamadıklarına bakıl-

maksızın, her zaman kendi içlerinde bir nihaî amaç, doğal değer ve onurun sahibidirler.

Kant, bu tezleri ileri sürerken, kendi devrine göre oldukça radikal sözler söylemektedir. Bir bakıma; bir kuşak ya da daha fazla süre önce, hükümet yapısının kökeninin, monarşinin kutsal hakkına değil, yönetilenin yani siyasal toplumun bağımsız iradesine dayanması gerektiğini savunan John Locke gibi filozofların başlattığı, Batı'daki özgün bir tartışmayı geliştirmektedir. Bu tür argümanların kavranabilir ve mantıkî bakımdan tutarlı hale gelmesinin tek yolu; insanoğluna *insan olarak* önemli bir değer atfedilmesidir. Ayrıca kendisi de bir Hıristiyan olmasına karşın Kant'ın insanî değer tanımının dinî temele dayanmadığına dikkat çekilmelidir. Locke'un argümanları da –Hıristiyanlığa mensup olmasına rağmen– Hıristiyan değildir. Her ikisi de insanî değer argümanlarını, dinin kaprisleri olarak gördükleri tasarruflarından mümkün olduğu kadar muaf tutabilmek için, dinî olmayan bir bağlamda dile getirmektedir. Her ikisinin de, Avrupa'nın her yerinde din savaşlarının sürdüğü, insanların çektikleri çileler için başvurabilecekleri herhangi bir tazmin yolunun olmadığı kutsal hakla yöneten monarktan farklı dine sahip olmaları yüzünden öldürüldüğü bir devirde yaşadıklarını hatırlamalıyız. Üstelik Kant, çoğu zaman dine eşlik eden duygusallığın gayet bilincindedir ve bu yüzden dinî inancı, tüm insanların doğal onurunu da içeren ahlâk prensipleri için yeterince istikrarlı bir temel olarak görmez. *Yalnızca Aklın Sınırları İçindeki Din* adıyla bir eser yazdı ve bu eserde dinî pratik ve kanaatleri, dindarca duygular ve eğitimlerden ayırmaya çalıştı ve bunun yerine bu duyguları münhasıran bir ahlâkî karakterin beslenmesine ve prensiplere dayalı etik eyleme bağladı. Onun bu eserindeki genel kaygısı, mümkün olan en evrensel şekilde, akıl yoluyla tüm insanların sahip olduğuna inandığı, insanın doğasında mevcut

değerini vurgulamak, böylece istikrarlı bir ahlâkın mevcut olmasını sağlamaktır. Bu ahlâk, yönetenin değişmesi, yeni dinlere girilmesi, kişisel zevkler ve benzerlerindeki değişiklikler dahil, yaşam şartlarındaki değişikliklerden etkilenmeyen bir dünyada mümkündür.

Kant'ın da parçası olduğu Batı Aydınlanması, 19. yüzyıl ve sonrasında, radikal değişimleri gerçekleştiren doğal insan onuru görüşlerini savundu. Elbette bu fikirler Batı Aydınlanmasına özgü değildir; dünyanın çeşitli yerlerinden düşünürler ve yazarlar da kendi kültürel, dinî ya da felsefî dokuları içinde bu tür görüşleri dile getirmektedir. Örneğin; İslâm alimleri yüzyıllardır dünyanın çeşitli bölgelerinde, Kur'ân'ı insanın doğal insanî değeri ve ahlâkî onuru hakkında görüş ifade edecek şekilde yorumladılar. Gülen'in eserleri, insanoğlunun üstün güzelliği ve değerinde ısrar eden Kur'ânî "kelâm"ı vurgulayan İslâmî düşünceye bir örnektir. Gerçekten de Gülen, insanın değeri hakkındaki iddiaları, ilk önce Kur'ân ve diğer İslâmî kaynaklardan misalendirir. Gülen bu gibi tezleri, başka araçlar yoluyla veya başka kaynaklardan derleyip, sonradan Kur'ân'a atfetmez. Aksine, cihad, şiddet, terör ve insan hayatına saygı gibi sadece Müslümanları değil bütün insanlığı ilgilendiren meselelerde Kur'ân'dan referanslar verir. Düşünürün eserlerinin bu tür konulara ilişkin bölümlerinde, Kant'ın fikirleri ile yakınlaşması belirgin hale gelir. Ancak kuşkusuz her iki düşünür de doğal insanî değer ve ahlâkî onura dair göreceli ifade biçimlerini tamamen farklı perspektiflerden geliştirmişlerdir.

Gülen, eserlerinin hepsinde insanoğlunun aşkın değerinden söz eder. Bir yazısına şu güçlü ifade ile başlar:

Allah'ın sıfat, isim ve fiillerinin en esaslı bir nokta-i mihrâkiyesi, en parlak aynası, varlık ağacının en mükemmel meyvesi, bütün kâinatın özü, usâresi sayılan insan; muh-

teva derinliği ve iç zenginliği itibarıyla bütün mükevvenâta denk, damla görünümünde bir derya, zerre çerçevesinde bir güneş, nokta ölçüsünde koca bir kasîde ve tırnak kadar haliyle bütün bir varlığın atlası, en belîğ hutbeler istiâbânda inkişafa açık bir kelime-i câmia ve bir sırr-ı ilâhîdir.¹³

Gülen tespitini şöyle sürdürür: “Eşya ancak onun idrak ve basiret nurları sayesinde temâşâ edilen bir meşher, okunan bir kitap haline gelmiştir... o (insan) bu potansiyel zenginlik ve derinliğiyle bütün kâinatların ruhu ve topyekün eşya içinde Yaratıcı en net ve iltibassız gösteren ... en sadık şahididir”¹⁴ Bu kısımdaki düşünce silsilesini şu sözlerle tamamlar: “Bu uçsuz bucaksız kâinatlar, malzeme değeri-zaman değeri-ibdâ ve inşâ değeriyle, getirilip insana bağlanınca, O’nun kıymet-i hükmiyesinin bütün varlığı aşkın olduğu kendi kendine ortaya çıkacaktır... İslâm’a göre insan, insan olması itibarıyla üstündür”.¹⁵ İşte bu pasajlarda Gülen insanoğlunun melekler ya da hayvanlara göre en yüksek değere sahip olmasının; kâinatın şahidi ve yorumcusu olma kapasitesinden kaynaklandığını savunmaktadır. Şahid olarak, insanlar Allah’ın belli sıfatlarının aynası, ilahî kâinat kitabının yansıtıcılarıdır. İnsan olmaksızın kâinat bilinmeyeceği gibi, onu anlayacak başkası da bulunmaz.

Gülen başka yerlerde, insanın evrenin merkezi ve anlamı olduğunu ve bu yönleriyle meleklerden bile daha yüksek bir değere sahip olduğunu tekrarlar. İnsanlar faaliyet ve anlayışları yoluyla yaşama özünü kazandırır. Gülen bunu şöyle ifade eder:

Varlığın özü, usâresi insan; kâinatların fihristi ve hülasâsı da insandır. Mevcudatın merkez noktasını insan tutar; canlı-cansız diğer her nesne ise onun çevresinde iç içe halkalar teşkil ederler. Öyle ki; Yüce Yaratıcı bir mânâda her varlığı ona bağlamış... İnsan mazhariyetleri itibarıyla, bü-

tün varlık içinde, eşyayı hâdiseleri ve tabii her şeyin arkasında Kudreti Sonsuz'u söyleyen bir dil ve kâinatlar genişliğinde vüs'ate sahip bir gönüldür. Varlık onunla yorumcusunu bulmuş, madde onun idraki sayesinde incelenmiş ve mânâ olmuştur. Onun eşyayı temâşâsı tamamen bir hususiyet, kâinat kitabını okuyup yorumlaması bir imtiyaz ve her şeyi Yaratıcıya bağlaması da bir marifettir. Bu ufku itibarıyla onun, susup murakabe yaşamaması bir tefekkür, ağzını açıp konuşması bir hikmet, her şeyi yorumlayıp ona son noktayı koyması da bir muhabbetir.¹⁶

Ancak Kant, kendileri vasıtasıyla bu dünyada ahlâk kanunlarını mümkün kılan rasyonel failer olması sebebiyle, insanoğlunun doğuştan getirdiği değerleri savunurken, Gülen insanoğlunun değerini savunur. Bu insanoğlu, seviyelerine göre Allah'ın yaratılış kitabını bildirir ve varlığın harikalarını dile getirir. Her iki halde de insanlar, birey ve grup halinde, varoluşun temel unsurları bağlamında vazgeçilmez unsurdur ve örneğin birinde insanın rasyonelitesine dayalı ahlâk, diğer örnekte ise Allah'ın isim ve sıfatlarına ayna olma yoluyla tüm bilgi, hikmet ve sevgileri sayesinde bu konuma yükselmektedir.

Üstelik Gülen Kant'da olduğu gibi bir toplumda insanlara karşı yapılan bir hareketin meşru ya da gayri meşru tanımlanabilmesinin temelini, yine insanın değer ve izzeti olarak görür. Fakat Gülen, Kant'ın aksine tezlerini yalnızca akla değil, Kur'an'a dayandırmaktadır. Gülen, Kur'an'da insan haklarını ele aldığı bir yazısında, İslâm'ın en üstün evrensel insan hakları olgusuna sahip olduğunu ve hiçbir başka din, sistem ya da mezhebin bu anlayışı aşmadığını savunmaktadır. Gülen'e göre; "İslâm bir insanın öldürülmesini, tüm insanlığın katledilmesi olarak kabul etmektedir; zira bir kimsenin öldürülmesi herkesin öldürülebileceği fikrini doğurur".¹⁷ Gülen bu tespitini, dinî ve felsefî düşünürlerin büyük çoğunluğunun benimsediği ortak bir

yöntemle doğruluyor: Belki de başkalarını öldürenleri, toplumu yok etmeye çalışanları öldürmek haklıdır. Bu hallerde öldürme cinayet değildir; cezalandırma ya da nefs-i müdafaadır. Başka yerlerde bu konudaki İslâmî bakış açısını şu şekilde açıklıyor:

İster erkek ister kadın, ister genç ister yaşlı, ister beyaz ister siyah olsun insana saygı gösterilir, korunur ve zarar verilmez. Onların malları elinden alınamayacağı gibi, if-fetine de zarar verilemez. Kendi yurdundan çıkarılamaz ve bağımsızlıkları inkâr edilemez. İnsanlar kendi prensiplerine göre yaşamaktan da men edilmez. Üstelik insanların birbirlerine karşı bu tür suçları işlemeleri yasaklanmıştır. Allah tarafından kendilerine bahşedilen bu (insanlık) emanetine zarar verme hakkına da sahip değildir; çünkü bu nimeti yalnızca geçici olarak ellerinde bulundurmaktadır. Allah her şeyin gerçek sahibidir... İnsanlar bu emaneti savunmak ve güvende tutmak zorundadır. Bu emanet onlar için kutsaldır; bu emanete zarar veremezler; zarar verilmesine izin veremezler. Gerekli olduğunda bu uğurda savaşıacak ve öleceklerdir.¹⁸

Burada Gülen yine insana Allah'a nispetle değer atfetmektedir. İnsanlık ya da insan olma ihlal edilemeyecek ya da kirletilemeyecek bir emanettir. Bu yüzden insanlık; insanları koruma ve onları güvende tutma gibi zorunlu pozitif eylemlerin ve aynı zamanda insanlara zarar verme ya da mallarını çalma gibi zararlı eylemlerin yasaklanmasının temelidir. Gülen bu zararlı eylemleri sevgi ruhunun doğrudan karşıtı olarak görmektedir. Gülen sevgi ruhunu İslâm'ın kalbinin merkezi olarak tanımlar:

Aslında sevgi, bizim inanç ve gönül dünyamızın da hiç pörsümeyen gülüdür. Her şeyden önce, Cenâb-ı Hakk, kâinatı muhabbet atıkları üzerinde bir dantela şeklinde ördüğü gibi varlığın bağrında her zaman en büyüleyici bir edayla seslendirilen musiki de yine sevgidir.¹⁹

Bu sevgi, içinde insanların başkalarına ve tüm mevcudata karşı sevgi geliştirdikleri ve bu sevgiyi dünyaya destek ve hizmet yoluyla gösterdikleri temel hümanizme dönüşür. Gülen'e göre İslâm'ın kalbinde yer alan bu unsurdur. Ancak maalesef bu fikir ya görmezden gelinmiş ya da saptırılmıştır. Gülen bunu şöyle izah ediyor:

Günümüzde üzerinde ulu orta konuşulan hümanizm, esasen şuraya-buraya çekmeye ve istismara müsait bir sevgi ve insanlık anlayışıdır. Evet, bir taraftan, anarşi ve teröre karşı, ülkenin birliğine bütünlüğüne dokunan, hatta memleketi bölmek isteyen, asırlardan beri devam edegelen bu ülke ve bu ülke insanının varlık ve bekasına karşı cephe alıp tahribatta bulunan insanlara "acımalı, merhamet edilmeli" deyip diğer taraftan, insanların göz yaşlarına bakmadan, masumları öldürenlere ve vahşetin en dehşetlisini işleyenlere seyirci kalanların bu garip tavırlarını hümanizmle telif etmek (bağdaştırmak) çok zor olsa gerek.²⁰

Burada Gülen, hümanist olduğunu iddia eden bir çok modernist hareketteki derin ikiyüzlülük ve şiddete işaret etmektedir. Bu arada benzer korkunç işleri din namına yapanlardan da söz etmektedir. Her iki halde de, kaybedilen aslında her ikisinin de orijinal hallerinin temelini oluşturan gerçek "sevgi ve insanlık doktrini"dir. Gülen'in bu görüşüne göre İslâm gerçek hümanizm ile insan sevgisine bağlılığı paylaşıyor demektir. Tek fark; İslâm'ın bu bağlılığının Kur'ân'dan kaynaklanmasına karşın, hümanist felsefenin bağlılığını diğer kaynaklar ya da modellerden türetmesidir.

Tamamen farklı bir çerçeveden, yani İslâm'ın dinî-felsefî dünya görüşünden geliyor olmasına karşın, Gülen Kantçı analiz ruhunu yansıtıyor gibidir. İnsanlığın doğal değeri ve hatta kut-

sallığı, evrensel korumayı gerektirir ve bu değer her türlü ihlalini şartsız olarak yasaklar. Batıda Kant'ın (ve Locke'un) doğal insan onuru ve temel haklara dair fikirleri, siyasî ifadesini, modern ulus devletinin liberal demokrasisinde bulmaktadır. Müslüman toplumlar ise, insan onuruna bağlılıklarını başka yollarla göstermektedir. Batı ile Müslüman ülkeler arasındaki bu farklılıklara rağmen, Gülen, genelde İslâm ile demokrasi arasında yapısal bir uyumsuzluk olmadığını savunmaktadır. Farklı başlangıç noktalarına (birisini dinî, diğeri seküler) dayanmış olsa da, insanın hayatını ve insan haklarını taahhüd altına almasında iki görüş de uyum içindedir. Gülen, İslâm'ın demokrasiyi bir çok yönden geliştirebileceğini savunur. Ona göre modern çağda demokrasi, Gülen'in kaderci olarak nitelediği diyalektik materyalizm ve tarihsellik problemleriyle ilişkilendirilmektedir. Ayrıca demokrasiler toplumun bütününe sağlığına zarar veren güçlü bir bireycilik doğurabilir. Gülen, yine de İslâm'da "tüm haklar önemlidir ve bireyin hakları toplum uğruna fedâ edilemez" sözüyle bireyciliği dışlamamaktadır.²¹ Son tahlilde Gülen, İslâm'ın, zamanla daha da gelişecek ve de ilerleyecek demokrasiye rehberlik edebilecek kapsamlı bir din kökenli prensipler seti olduğunu belirtmektedir. Bunu şöyle açıklıyor:

Demokrasi, zaman içinde ortaya çıkan ve gelişme gösteren, göstermesi gereken bir sistemdir; bugüne kadar farklı vetireleri takip ettiği gibi, bundan sonra da farklı vetirelerde gelişme gösterecek, rötüşlanacak ve sürekli daha insanî, daha hakka ve hakikate dayanan, daha âdil bir sistem olmaya doğru yol alacaktır. Bu çerçevede, eğer o insanı bütün yönleriyle ele alabilir, gelişme vetiresinde onun rûhî veya manevî yanlarını da ihmal etmeden, bu yöndeki ihtiyaçlarını da değerlendirmeye dahil eder, hattâ insanın ebede namzet ve ebed arzusu içinde bir varlık olduğunu düşünerek, ebedî hayatı da şümülüne alacak

derecede sahasını genişletirse, herhalde daha kalıcı ve bütün insanlığa daha bir mutluluk getirici bir kemal noktasına doğru yürüyebilecektir. O, bu hususta İslâm'ın müsavât, hoşgörü ve adalet düsturlarından destek alabilir.²²

Gülen İslâm'ın demokraside giderebileceği kusurları açıkça görmektedir. Bu kusurlar özellikle insanlık sorunları ve insanların nasıl anlaşılacağı hususlarına ilişkindir. Demokrasi, yaşamın ve insan doğasının manevî boyutunu görmezden gelme eğilimi göstermektedir. Kant bu konuda Gülen'i sorgulayabilir. Zira başka hiçbir nedeni olmasa da; adalet ve ahlâk sistemi dahil tüm toplumun kökenini dinî dünya görüşüne bağlamak, Kant'ın görüşüne göre, toplumu nihayetinde rasyonel ve kesin olarak kanıtlanamayacak bir şeyin, savunmayı ve yüceltmeyi amaçladığı insanlığa, şiddete başvurmadan edemeyen vicdan ve dinin eline bırakmaktır. Öbür yandan Kant, tartışmalı bir tarzda, (Gülen'in savunabileceği), insanların doğasında mevcut değerini, kutsal hakikat olarak yücelten ve dolayısıyla daha fazla kutsallık ve saygı atfedilen dinî dünya görüşlerinin sonuçlarından memnun olacaktır. Yalnızca böyle bir dünya görüşünün, kendisinin görmek istediği gibi sağlam bir temele sahip olmadığını, duygulara ya da son tahlilde kanıtlanmamış dine dayandığını söyleyecektir.

Bütün bunları dikkate almaksızın, gerek Batı Aydınlanması düşünürlerinin, gerekse Kur'ân'ı yorumlayan Müslüman alimlerin veya başka bir dine mensup bilginlerin, insanoğlunun ahlâkî onurunun doğal değerine ilişkin tezlerinin, günümüzün dünyasında hayatî önem taşıdığını söylemenin sağlıklı olduğunu düşünüyorum. Tezler kendi içlerinde ve kendi başlarına hiçbir şeyi başaramazlar. Tarihin açıkça gösterdiği üzere, insanlar kendilerini "insanlık", "insan hakları", "ortak değer insan" gibi yüksek ve yüce sancakların altında toplayabilir; sonra da saygı gösterme iddiasında buldukları insanlara karşı katliamlara ve

hatta soykırımı girişebilirler. Bu derin ikiyüzlülük ve yanlıbirlilik, insan yaşamının başındaki belâdır. Ama insanlar bu tür tezlere samimi ve gerçek anlamda bağlanır ve eylemlerini bu tezlere göre belirlerse, kültür ve toplum daha az vahşi, daha kansız ve daha az zalim hale gelir. Tarih bize baskılar ve soykırımların yanı sıra, doğal insan değerini kendi siyasî ve kültürel varoluşlarının önünde tutan toplumların, vatandaşlarına bir ölçüde barış ve istikrar sağlayabileceğini ve bu gibi toplumların insanlık tarihinin bütün devrelerinde ortaya çıktığını göstermektedir. Aynı toplumların daha sonra baskı ve soykırımlar içine düşmesinin nedeni, daha çok doğal insan değeri ve ahlâki onur prensiplerini terk etmeleridir.

İnsanlığın doğal değeri ve onurunu teyit ederken, aslında dolaylı olarak insanlığı yücelten ve sürdüren şartları da doğrulamış oluyoruz. İnsanlığa değer vermek, insanı besleyen ve yetiştiren fert ve gruplar olarak onları en mütakâmil şekilde geliştiren siyasî, sosyal, manevî, felsefî yapıya inanmak demektir. Bu şartlardan birisi özgürlüktür: Kişinin kendi uygun gördüğü tarzda düşünme, öğrenme, ifade etme ve yaşama özgürlüğü. Bu tema bir sonraki bölümümüzün konusunu oluşturacaktır.

Dipnotlar

¹ Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.5

² A.g.e., s.7

³ A.g.e., s.8

⁴ A.g.e., s.9.

⁵ A.g.e., s.9.

⁶ A.g.e., s.14.

⁷ A.g.e., s.36.

⁸ A.g.e., s.36.

⁹ A.g.e., s.40-41.

¹⁰ A.g.e., s.41.

¹¹ A.g.e., s.42.

¹² A.g.e., s.43.

¹³ Gülen, *Toward a Global Civilization of Love and Tolerance*, s.112.

¹⁴ A.g.e., s.112.

¹⁵ A.g.e., s.113.

¹⁶ A.g.e., s.116.

¹⁷ A.g.e., s.169.

¹⁸ A.g.e., s.114.

¹⁹ A.g.e., s.8.

²⁰ A.g.e., s.8-9.

²¹ A.g.e., s.221.

²² A.g.e., s.224.

II. BÖLÜM

Gülen ve Mill: Özgürlük Üstüne

Hümanizm, düşünce ve ifade özgürlüğünü, hem felsefi hem de sosyo-politik açıdan, kendi platformunun temeli olarak görmektedir. Hür basın, özgür ve barışçı kamusal protesto, din özgürlüğü, toplanma hakkı, yani Batıdaki bu tür kurumların hepsi, modern hümanizmde dile getirilen özgürlük idealinden kaynaklanmaktadır. İslâm ülkeleri dahil olmak üzere, dünyanın diğer bölgelerinde ise, bu özgürlükler başka kaynaklardan doğmaktadır. Felsefi olarak; özgürlük ideali, filozofların birbirleriyle ve başkalarıyla tüm fikirleri tartıştıkları ve pazar yerinde oturup, kendilerini dinleyen herkesle fikir tartışmaları yaptıkları Antik Çağlara kadar uzanmaktadır. Klâsik dönemin en önemli fikir adamları, sonunda fikirlerinden dolayı öldürülmüş ya da sürgün edilmiş olsalar dahi, devlet emrettiğinde akıllarını ve seslerini zincire vurmaya reddeden, özgürce düşünme ve konuşmaya devam eden bu filozoflardan çıkmıştır.

Modern Batı'da da bazı filozof ve yazarlar özgürlük idealini güçlü biçimde dile getirmektedir. Ancak bana göre; bunlardan hiç birisi 19. yüzyılın İngiliz sosyal ve siyasal teorisyeni John

Stuart Mill'den daha coşkulu ve daha radikal biçimde bu ideali dile getirmemiştir. Bu bölümde; Mill'in, düşünce özgürlüğü ideali etrafında, Gülen ile diyaloga girmesini sağlayacağım. Mill ve Gülen, pek çok yönden birbirinden farklıdır. Farklı kontekstleri ve dünya görüşlerine rağmen, her ikisi de en azından teorik olarak dinî inanç ve uygulama meselelerinde hoşgörülü ve belki de tüm alanlarda hakikatle ilişkili sorunların hararetle araştırılması ve tartışılmasına izin verecek, özgün toplum vizyonları dile getirmektedir. Her iki düşünürün kendi göreceli "toplumları" arasındaki bu benzerlikler, özellikle fikir ve vicdan meselelerinde, özgürlük idealine ortak bağlılıklarından kaynaklanmaktadır.

Mill en çok *Faydacılık** adlı etik felsefe eseriyle meşhurdur ve bu esere bölümün sonraki kısmında tekrar döneceğim. Ancak öncelikle düşünürün 1859 yılında yayınlanan bir diğer önemli çalışmasına, *Özgürlük Üstüne'*ye** odaklanmak istiyorum. Bu metinde Mill projesini, sosyal ya da sivil hürriyetin, yani "toplum tarafından meşru olarak birey üzerinde kullanılabilir gücün doğası ve sınırlarının"¹ ifadesi olarak belirlemektedir. Batıdaki bir önceki kuşağın, yargıçların tiranlığıyla meşgul olduğunu ve bu yüzden kutsal hakka sahip monarklar ve benzerlerinin despotik güçlerini yok edecek temsili hükümet formları geliştirdiklerini açıklamaktadır. Mill ve kuşağı bu mücadelenin sonuçlarından yararlanmış, artık bu tür despotluklara karşı mücadele vermek zorunda kalmamıştır.

Mill, bunun yerine mevcut kuşağın, yani 19. yüzyıl İngiltere'sindeki kendi kuşağının, bir başka despot türüyle, çoğunlu-

* Türkçe'ye çeviren: Nazmi Coşkunlar, M.E.B.Yayınları, İstanbul, 1986. (Yayına Hazırlayan)

** Türkçe'ye çeviren: Mehmet Osman Dostel, M.E.B.Yayınları, Ankara, 1988. (Yayına Hazırlayan)

ğün despotizmiyle mücadele etmesi gerektiğini savunmaktadır. Mill bu konuda şunları söylüyor:

Bu yüzden yargıcın despotluğuna karşı korunma yeterli değildir; yaygın görüş ve duygunun despotluğuna; toplumun medeni cezalardan başka yollarla, kendi fikir ve uygulamalarını bunlara uymak istemeyenlere davranış kuralları olarak empoze etme eğilimine; kendi yöntemleriyle uyum içinde olmayan bireyselliğin gelişimine ket vurma ve hatta mümkünse oluşumunu engellemesine ve tüm karakterleri kendi modeline göre şekillenmeye zorlamasına karşı korunmaya ihtiyaç vardır. Kolektif görüşün, bireysel bağımsızlığa karşı meşrû müdahalesinin bir sınırı vardır ve o sınırı bulmak ve ihlale karşı korumak, insanların iyi şartlarda faaliyet göstermesinin vazgeçilmez unsuru ve siyasî despotizme karşı koruma (kalkanı)dır.²

Bir başka deyişle Mill, temsilî hükümetin bulunduğu toplumlarda bile mevcut olan gizli bir despotluğu saptamaktadır. Bu despotluk sosyal ya da sivil bir despotluk, toplumun kendi üyelerini sırf “norm” oldukları ve çoğunluk tarafından uygulandıkları için, yaşamın bütün alanlarında “normal” sayılan kanatlar ve pratiklere uymaya zorlamak için uyguladığı baskıdır. Bu yüzden çoğunluğun mantığı, herkesin “hizaya gelmesini” ister ya da herkese bunu zorla yaptırır. Mill bu despotluğu reddeder ve devlet ya da sosyal ajanlarının bireyin özgürlüğüne meşru biçimde müdahale edebileceği prensibini belirlemeye koyulur. Ama bu belirlemeler genellikle kişisel tercih ya da geleneklere dayalı olarak yapılır. Milli kendi sivil özgürlük prensibini eserinin başlarında koyar:

İnsanoğlunun bireysel ya da kolektif olarak herhangi bir üyesinin eylem özgürlüğüne müdahale etmeye yetkili olduğu nihaî tek amaç; kendi kendini korumadır. Gücün, sivil toplumun herhangi bir üyesine karşı, onun iradesi-

nin aksine, haklı olarak kullanılabilceği tek maksat; onun başkalarına zarar vermesini önlemektir. Bireyin kendi fiziksel ya da ahlâkî yararı yeterli bir gerekçe olmaz... Birey kendisi üzerinde, bedeni ve aklı üzerinde egemenliğe sahiptir.³

Bu radikal bir özgürlük prensibidir; bu prensibi muhtemelen çağdaş hiçbir toplum tutarlı biçimde uygulamıyor. Bireyin eylemlerine devlet ya da sivil makamların müdahale edebileceği tek meşru gerekçeyi, başkalarına doğrudan ve ölçülebilir zarar verme olarak belirlemektedir. Bu prensip muhtemelen Gülen anlayışı için çok fazla liberaldir. Örneğin genel olarak İslâm, kişinin kendi yaşamına son vermesini yasaklar; halbuki Mill'in özgürlük prensibi başkalarına zarar vermekle sınırlı olup, bireyin kendisine zarar vermesini kapsamaz. Gülen, İslâm'da insanların kendi yaşamlarına son vererek kendilerine zarar verme özgürlüğüne sahip olmadıklarını söyleyecektir. Yine de Gülen ile Mill arasında özellikle düşünce ve tartışma alanında bu özgürlük fikri konusunda benzerlikler bulunmaktadır. Mill bu konuya kitabında geniş bir bölüm ayırmaktadır.

Mill, düşünce ve tartışma özgürlüğünü, toplumda dile getirilen ve tartışılan fikirlerin sonunda asılsız olduğu ortaya çıksa dahi, tartışmasız destekler. Topluma değerlendirmesi için sunulan tezin gerçek, sahte ya da ikisi arasında –kısmen gerçek kısmen sahte- olabileceğini vurgular. Bu konuda fikirlerin serbestçe ifade edilmesi ve tartışılması halinde, bunun toplumun menfaatine uygun olup olmadığına bakmaz. Eğer fikir gerçek ise, insanlar onu tartışarak gerçekliğini yeniden takdir edecekler; gerçekliğinin argümanlarını tekrarlayacak ve bu fikri, karşı çıkanlara karşı savunacaklardır. Bu yolla gerçek fikirler, kuşaklar boyu gerçek olarak kabul edilmekten dolayı bayat ve atıl hale gelmek yerine, insanlar için canlılıklarını ve tazeliklerini koruyacaklardır. Eğer

fikir sahte ise, yine de toplum bu fikrin kamuoyunda tartışılmasından yarar sağlayacaktır. Bu fikrin sahteliğinin kanıtları gözden geçirilecek veya tartışmaya dahil olan herkes için açıklığa kavuşacaktır. Sonuç olarak da insanlar şimdi vardıkları yeni kanaatler sayesinde hakikati daha anlamlı olarak kavrayacaklardır. Mill'e göre; dile getirilen fikir büyük ihtimalle gerçek ve sahteliğin bir karışımı olacaktır. Gerçekten de hiç kimse hiçbir şeyin gerçek hakikatini bilemez; insan aklı hiçbir şeyin, özellikle de Tanrı ya da ezeli ve ebedi yaratıcı hakikati hakkındaki gerçeği bütünüyle kavrayamaz. Çünkü biz eşyayı kendi mahiyetleriyle değil; yalnızca o eşyanın, kendi idrak penceremizden görünen şekliyle tanıyoruz. Üstelik fânî akıl, sonsuzluğu kavrayamaz. Bu yüzden bütün fikirlerin toplumda serbestçe dile getirilmesi, böylece kısmî gerçeklerin, sivil meşguliyet ve tartışma mekanizması yoluyla güçlendirilmesi gerekir.

Fikirleri serbestçe tartışmanın sosyal yararları yeterince açıktır. Ama Mill, hür düşüncenin toplumu oluşturan bireyler üzerindeki fiilî etkisinin derinliklerine iner. Toplumlar özellikle dine ilişkin olarak, sapkınlığı önleme gayreti içinde serbest düşünce ve tartışmayı sıklıkla yasaklar; ama bu tür yasaklar sapkınları diğerlerinden daha fazla etkilemez. Mill bunu şöyle dile getiriyor:

En büyük zarar, sapkın olmayanlara, sapkınlık korkusuyla zihinsel gelişimleri sakatlanan ve akılları korkutulanlara verilmektedir. Din dışı veya ahlâksız sayılmasına sebep olacağı kaygısıyla cesur, coşkulu ve bağımsız düşünce silsilesini takibe cesaret edemeyen, gelecek vadeden zekaların çokluğu ile korkak karakterlerin birleşiminden bu dünyanın neler kaybettiğini kim hesap edebilir?⁴

Burada Mill'in dikkat çekmek istediği husus; aşırı sapkınlık korkularının yalnızca sapkınları değil, kutsal olarak görülenleri de içeren ve genel kabul gören gelenekler dahil, bir şey hakkın-

da yeni, cesur fikirlere sahip olanları da yok ettiğidir. Bir toplumda sapkınlığın cezalandırılması tehdidi çok güçlüyse ya da bir toplum, sivil “makamlar” tarafından açıkça izin verilenler dışındaki fikirleri dile getirenleri cezalandırmakla tehdit ediyorsa, bütün toplum acısını çeker. Zihin gücü, uygulama ve meydan okumadan doğar. Düşünce ve tartışmayı zincire vuran toplum zayıflar ve körelir. Mill sözlerini şöyle sürdürmektedir:

Aklı ne tür sonuçlara götürürse götürsün izlemeyi görev saymayan bir düşünür, büyük düşünür olamaz. Hatta hakikat, araştırma ve hazırlık neticesinde kendi hesabına düşünenlerin hatasından, kendi hesabına düşünme külfetine katlanmadan doğru fikirlere sahip olanlarınkinden daha fazla kazanım sağlar.⁵

Müzakere ve tartışma yoluyla, düzenli olarak kendisine meydan okunmayan gerçek fikirler durağan ve zayıf hale gelir. Gerçek fikirlere sahip olanlar, eğer kendilerine -uzun süredir bilinen gerçeklerin sorgulanması anlamına gelse dahi- özgürce düşünme fırsatı vermezlerse, bu gerçekleri dürüstçe sahiplenemezler. Ancak Mill, buradaki önemli olan hususun yalnızca bireysel düşünürler yaratmak olmadığını savunmaktadır:

Düşünce özgürlüğünün gerekli olduğu yer yalnızca, büyük düşünürler yetiştirmek değildir. Aksine sıradan insanların düşünme yeteneği kazanacakları bir zihnî yükseklği elde etmeleri bile düşünce özgürlüğünü gerekli ve hatta vazgeçilemez kılar. Genel olarak zihnî kölelik atmosferi içinde büyük düşünürler hep olmuştur ve olacaktır. Ama o atmosfer içinde entelektüel bakımdan aktif insanlar hiçbir zaman var olmamıştır ve olmayacaktır.⁶

Burada Mill’in faydacılığa ilave olarak, en yüksek insanî nedenlerden dolayı özgürlük idealini dile getirdiğini görüyoruz. Nakledilen pasajda insanoğlunun, düşünen, en adi şeylerden en

yüce olgulara kadar bir çok şey hakkında gerçeği araştıran, bilgiyi yaratan varlıklar olduğu ve bu faaliyetlerin insan olmanın anlamının bir parçası olduğu kanaati ortaya konulmaktadır. Düşünce, ifade ve araştırma özgürlüğü; yalnızca çalışma özgürlüğü olmaksızın, dehalarını toplum yararına paylaşmayı asla başaramayan dâhîler için hayatî önem taşımakla kalmaz; aynı zamanda günlük yaşamlarını sürdüren sıradan insanlar, normal zekaya sahip olan insanlar için de hayatî önem taşır. Çünkü bu insanlar bu özgürlük sayesinde entelektüel bakımdan aktif ve bu konularla ilgili kişiler haline gelebilirler. Elbette bu durum topluma yarar sağlar ve bu yüzden faydacı ya da fonksiyonel bir tezdır. Ama aynı zamanda sıradan insanları da kapsadığı için insanî bir tezdır. Genel olarak insanların düşünme, araştırma ve ifade bakımından özgür olması gerekir; çünkü bunları yapmak insan olmanın gereğidir. Ancak bunları yapmamıza izin verildiğinde tam insan olabilir, hem araç hem de gaye olarak insanı hedefleyen bir toplum meydana getirebiliriz.

Burada ayrıca hem hümanist hem de faydacı bağlamda özgürlük idealinden en çok söz eden Gülen'i de tartışmaya dahil edebiliriz. Gülen, eserlerinde sıklıkla despotluktan kurtuluştan söz etmektedir. Gülen bir çok yerde, son dönemlerde sekülarizm ve sömürgecilik güçlerinin egemenliği altında çeşitli Müslüman grupların despotizme katlanmak zorunda kaldığını vurgulamaktadır.. Bazı yerlerde ise daha genel bağlamda, her bir bireyin insan olma hasebiyle özgürlüğe sahip olduğunu belirtmektedir. Gülen'in şu sözlerinde ifadesini bulan görüşleri, Mill'in yukarıda sözü edilen hürriyet prensibine benzerlik göstermektedir: "Hürriyet, insana: 'hak düşüncesine bağlı kalıp, başkalarına zarar vermedikten sonra istediğini yapabilirsin' demektir."⁷ Buradaki son cümle olan "tamamen hakikate bağlı kalmak kaydıyla" ifadesi, herşeyden önce Mill'in düşüncesinin duraksamasına neden olabilir; zira Mill sahtelikte kaybolan ya da

sahteliğe bağlananların bile tamamen gerçeğe bağlı olduklarını ileri sürebilir. Bu kimseler yalnızca gerçek konusunda yanılmaktadırlar. Mesela “tamamen hakikate bağlı olma”yan bir tarzda hareket etme ya da konuşma denilince, hem Mill hem de Gülen’e göre; gıybet, iftira ya da kalabalık bir tiyatrodaki yangın yokken “yangın var!” diye bağırarak aynı eylemlerdir.

Gülen’in hoşgörüyü savunması, düşünce ve tartışma özgürlüğüne bağlılık olmaksızın kavranamaz. Zira düşünce özgürlüğü, serbest tartışma, şahsi tercih ve sair hak ve özgürlüklere müsaade etmezse, hoşgörü gereksiz hale gelecektir. Hoşgörü ancak insanlar özgür olduktan ve başka inançları, dinleri ve ilgi duydukları konuları seçebildikleri takdirde bir erdemdir. Gülen bu hususu ister demokrasiyi ele aldığı konuşmalarında isterse aralarında hiçbir uyumsuzluk görmediği demokrasi ve İslâm’a dair yazılarında bir çok kez tekrarlamaktadır. Affetmeye ilişkin bir yazısında Gülen, hoşgörü ve demokrasiyi özgürlük kavramı aracılığıyla birbirine bağlamaktadır. “Demokrasi, kendi kanatları altındaki herkese yaşama ve kendi duygu ve düşüncelerini ifade etme fırsatı veren bir sistemdir. Hoşgörü, bu sistemin önemli bir boyutudur. Aslında hoşgörünün bulunmadığı yerde demokrasi den söz etmenin mümkün olmadığı bile söylenebilir”.⁸

Ancak bu tür beyanlar, Mill’in özgürlüğün gerekliliği ve halkın sosyal despotluğa karşı korunmasına ilişkin tezlerinin radikal sınırını ifade etmemektedir. Ancak Gülen kendi ideal insan ya da bir eserinde adlandırdığı şekliyle “yeryüzünün mirasçıları”⁹ hakkındaki görüşlerini dile getirdiğinde, yalnızca özgürlük konusunda derin bir kararlılık değil, aynı zamanda bu tür bir kararlılığın gerekçesini, gerçek anlamda hümanist bir gerekçeyi görüyoruz. *The Statue of Our Souls*’da* manevî, ahlâkî ve entelek-

* Türkçesi, *Ruhumuzun Heykelini Dikerken* olan bu eser, Gülen’in sistematik olarak yayınlanan başyazılarından belli bir kategoride olanlarından seçilmiş bir ki-

tüel mükemmelliğe erişmiş insanların öncülüğündeki toplum ve dünya vizyonunun anahatlarını belirlemektedir. Gülen bu insanları “yeryüzü mirasçıları” olarak adlandırmaktadır ve bu kimselerin karakterleri ve sıfatlarını ayrıntılı olarak tanımlamaktadır.* Gülen, bu kimselerin temel özelliklerini sayarken, beşinci özellik olarak “serbestçe düşünebilmesi ve düşünce özgürlüğüne saygılı olması” özelliğini tanımlamaktadır.¹⁰ Bu konudaki sözlerini şöyle sürdürüyor:

Hür olabilme, hürriyeti duyabilme insan iradesinin önemli bir derinliği ve benlik sınırlarına açılmanın da sihirli kapısıdır. O derinliğe açılmayan ve o kapıdan içeriye giremeyeceği insan demek oldukça zordur.¹¹

Bu yüzden düşünce özgürlüğü insan olmanın, insanlığın merkezini oluşturur. Düşünce özgürlüğü olmaksızın ya da yalnızca bir siyasî veya politik prensip olarak değil, aynı zamanda kişinin benliğindeki bir yetenek olarak bu özgürlük var olmadıkça, kişi gerçek anlamda insan olarak adlandırılmaz. Bir başka deyişle, kişi düşünce özgürlüğü olmaksızın insan olma kapasitesine ulaşamaz. Gülen bu görüşünün ayrıntılarını şöyle açıklamaktadır:

... Okumanın, düşünmenin, hissetmenin ve yaşamının tahdit edildiği böyle bir ortamda yenileşme ve gelişme bir yana, insanın insanî melekeleriyle kalabilmesi bile mümkün değildir. Evet, böyle bir zeminde, tecdit ruhuyla şahlanmış gözü sonsuzluklarda büyük insanların ye-

tapıdır. Özellikle, Yeryüzü Mirasçıları, İdeal insanlar, Düşünce ve Aksiyon İnsanı, Ümit Nesilleri-1, Ümit Nesilleri-2 gibi kitabın ana gövdesini oluşturan bölümler ile eser daha çok yeni bir insan modelinin ortaya konulmaya çalışıldığı bir çalışmadır. (Ayrıntılı bilgi için bknz: *Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, Nil Yayınları, İzmir, 1998) (Yayına Hazırlayan)

* “Yeryüzü mirasçıları” kavramını ve aynı zamanda Gülen’in sosyal vizyonunu 3. Bölümde ayrıntılı olarak ele alacağım.

tiştirilmesi şöyle dursun, saf ve düz insan seviyesinin korunabilmesi bile çok zor olsa gerek. Böyle bir vasatta olsa olsa, şahsiyet kaymasına uğramış zayıf karakterler, sünepe ruhlar ve duygularıyla mefluç insanlar bulunur.¹²

İnsanın gelişimi ve dolaysıyla sosyal kalkınma ve büyüme-tüm reform ve ilerlemeler- düşünce ve yaşam özgürlüğüne bağlıdır. Bu özgürlüğe sahip olmayan toplum, ruh ve vizyon sahibi insanları yeni boyutlara götürecek şekilde besleyemez. Daha da kötüsü; böyle bir toplum sıradan insanları, insanî kapasitelerini tam işler hale getirmelerini sağlayacak şekilde destekleyemez. Burada Gülen'in fikirleri, özgürlüğü topluma ve bireyin insanî değerine yararlı olması nedeniyle savunan Mill'in fikirlerine benzerlik göstermektedir. Gerçekten de bunun topluma yararlılığı, bireyin insanî değerine katkısından kaynaklanmaktadır. Yani özgürlük, bu özgürlüğün insanları birey haline getirme ve geliştirmedeki "işlevi" yüzünden topluma yararlıdır. Önceki bölümde görüldüğü üzere; insanlar en yüksek değere sahiptir. Bu durumda insanî kapasiteyi ya da insanlığı geliştirmek de yüksek bir değere sahiptir.

Gülen, halkın içinde düşünce ve öğrenme özgürlüğünün, ister mutlak sansür isterse devletin baskın devlet ideolojileri yoluyla duygu, düşünce ve özgürlükleri yasaklayan Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerin yakın tarihine ağıt yaktmaktadır. Gülen özellikle İslam dünyasındaki öğrenme ve aydınlanmadan söz ederken her türlü ilmî araştırma yapmaktan, ilim dallarına olan açıklıktan, canlı ve hareketli bir ilim adamlığından bahseder. Böyle bir medeniyette özgürlüğün temel sınırları Peygamberin sünnetine* ve diğer İslâmî kaynaklara dayanmaktadır ki, her ikisi de insan özgürlüğüne yüksek bir değer verir. Ancak bu ilim

* Hz. Muhammed'in örnek yaşamı ve O'nun İslâm'a göre düşünme, yaşama ve ibadet etmeye dair ortaya koyduğu kurallar bütünü.

ruhunun yerini dargörüştülük ve belli kimselerin onayladığı kitapların tekrarlanarak ezberlenmesi aldı. Bu noktadan sonra bütün insan potansiyeli yavaş yavaş erimeye, insanlar fırsatçı despotlara, ideologlara ve sömürgecilere kolay av haline gelmeye başlamıştır.

Gülen, Müslümanlar arasında dirilişi ve bu sayede İslâm medeniyetinin, yeniden küresel liderliğin kaptan köşkündeki yerini yeniden almasını arzular. Tıpkı geçmiş asırlarda o “medeniyet”i oluşturan unsurların çoğunun İslam dünyasından geldiği anlardaki gibi. Gülen’e göre bu dirilişin gerçekleşmesi için:

Evet, bugün her şeyden ziyade hür düşüncüyü kucaklayabilen, ilme ve ilmî araştırmalara açık olabilen, kainattan hayata uzanan çizgide Kur’an ve Sünnetullah* arasındaki mutabakatı sezebilen engin sinelere ihtiyaç var.¹³

İster İslâm medeniyeti olsun, isterse diğer medeniyetler, düşünce özgürlüğüne dair bir kapasiteyi hem birey hem de kolektif olarak yeniden canlandırmadıkları sürece kaybolurlar. Düşünce özgürlüğü olmaksızın otantik, sağlıklı insanlığın varolması ihtimali yoktur. Otantik insanlık olmaksızın medeniyette ilerleme ihtimali de yoktur.

Bu yüzden Gülen ve Mill, özgürlüğün toplumda hem kendi işlevselliği hem de genel hümanist kararlılık bağlamında oynadığı hayatî rol konusunda bir çok açıdan birbirine yakınlaşmaktadır. Hür düşüncüyü bastıran bir toplum, insanların çıkarını bahane ederek kendi baskısını ne kadar savunursa savunsun, sağlıklı gelişen, işleyen bir toplum olamayacağı gibi, insana değer veren bir toplum da olamaz.

* Sünnetullah, Tanrı'nın evrende cereyan eden hadiseler için koyduğu değişmez kanunları ifade etmektedir.

Ancak şimdi Mill ve Gülen'in özgürlük anlayışını, farklı bir açıdan ele almak istiyorum. Bu açı; düşünürlerin kendi göreceli eserlerinde yer alan özgürlüğün kalitesine ilişkindir. Her birinin insanoğlu için savunduğu özgürlük kalitesini, yalnızca insanların sahip olduğu türde bir özgürlük olması ve dolayısıyla insanların dünyada sahip oldukları, hümanist söyleme yansıyan özel onuru teyit etmesi belirlemektedir.

Özgürlük teması konusunda, Mill'in en çok bilinen eseri *Özgürlük Üstüne'* dir. Bu yüzden bu bölümde o eserine odaklandım. Diğer temel eseri, Kantçı etiği reddeden ve mutluluk ya da zevke dayanan etik bir felsefeyi savunan eseri *Faydacılık'* tır. Faydacılık elbette Mill'den öncesine uzanan ve tarih boyunca Epikür dahil bir çok ismin savunduğu bir felsefedir. Mill devrindeki bu felsefeye verilen en yaygın isim "en yüce mutluluk prensibi" idi. Mill, eserinde faydacılığı şöyle tanımlamaktadır:

Ahlâkın temelini "fayda" ya da "en yüce mutluluk prensibi" olarak kabul eden anlayış, eylemlerin mutluluğa katkıda buldukları ölçüde doğru oldukları, mutluluğun tersini ürettikleri ölçüde yanlış oldukları görüşündedir. Mutluluktan zevk ve acının yokluğu, mutsuzluktan ise acı ve zevkin yokluğu kastedilmektedir... Acıdan kurtuluş ve zevk gaye olarak kabul edilebilecek yegane şeylerdir ve... tüm arzulanan şeyler (diğer tüm görüşlerde olduğu gibi faydacılıkta da sayısızdır) ya kendi içlerinde doğal olarak mevcut zevk yüzünden ya da zevki teşvik etme ve acıyı önleme aracı olarak istenirler.¹⁴

Kadim Epikürcülükte olduğu gibi faydacılıkta da, zevk ve acı neyin iyi, istenebilir ve son tahlilde doğru ya da yanlış olduğunu gösteren kilometre taşları haline geldi. Mill burada faydacılığı antik Yunan felsefesi ile tamamen uyumlu bir şekilde tanımlamaktadır. Ayrıca tıpkı Epikür'ün antik takipçileri gibi, o ve diğer faydacı düşünürlerin hasımları tarafından yalnızca domuz-

lar için değerli bir felsefe ürettikleri, zira zevkten daha iyi veya daha asil bir amaçlarının olmadığı, bu durumun da “kaba ve aşağılık, yalnızca domuzlara yakışan bir doktrin” demek olduğu gerekçesiyle eleştirildiğini açıklamaktadır.¹⁵ Mill bu suçlamaya antik Epikürcülerin verdiği tarzda, yani insanoğlu için “domuzlara layık” bir seviye belirleyen faydacılar değil, onları eleştirirler olduğunu, zira bu hasımların insanların yalnızca “domuzvari” zevklere sahip olduklarını varsaydıklarını söyleyerek karşılık vermektedir. Bir başka deyişle insanlar Epikürcülüğü (sıklıkla etik hedonizm olarak adlandırılmaktadır) ya da en yüce mutluluk prensibini, akıllarında “zevk” ya da “mutluluk” gibi sözcüklerin ahlâksızlık, tensellik ve sefahat imajlarıyla birleştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Eğer “zevk”in anlamı bu ise, o zaman elbette insanlar bu kavramın etik yön işareti olmasını kabul etmeyeceklerdir. Ancak Mill, tıpkı Epikürcüler gibi, bu eleştiriyi temelde, kendisinin insanları hayvanlardan daha yüksek bir kapasiteye sahip ve dolayısıyla daha yüksek zevklere “uygun” ve layık varlıklar olarak gördüğü için reddetmektedir. Bunu şöyle açıklıyor:

Epikürcü yaşamın, hayvanların yaşamıyla karıştırılması aşağılayıcıdır; zira bir hayvanın zevkleri, bir insanın mutluluk algılamasını karşılamaz. İnsanlar, hayvanların iştahlarından daha yüce niteliklere sahiptirler ve bunun bilincine vardıktan sonra, kendi tatminlerini içermeyen hiçbir şeyi mutluluk olarak görmezler... Aklın zevklerine, tasavvur ve duygulara ve ahlâkî hislere, tensellik duygularından daha fazla değer vermeyen hiçbir bilinen Epikürcü yaşam teorisi yoktur.¹⁶

Burada insan ve hayvan zevkleri arasında güçlü bir ayrım yapıldığını ve daha asil şeylerden zevk alan daha yüksek insanî nitelikler ve kapasitelerin bulunduğu vurgulandığını görüyoruz. Bu asil şeyler ise, beden ya da tenselliğin alanına değil, aklın,

duyguların ve vicdanın alanına girmektedir. Mill insanların duygu veya beden zevklerini inkar etmez. Yalnızca, tensel zevkleri temel alan bir anlayışı savunma suçlamasına karşı kendisini korumaktadır. İnsanlar, ahlâkî kapasiteye sahip ve ahlâk felsefeleri geliştirebilen, hayvanlardan daha yüksek zevk kapasitelerine sahip yegane varlıklardır. Bu yüzden böyle bir felsefenin köşe taşlarını oluşturan zevklerin de daha asil olması gerekir.

Mill, sözlerine hem yüksek hem de alçak zevklerde bol bol deneyimleri olan insanların, yüksek zevkleri daha çok tercih ettikleri ve yüksek zevklere öncelik veren varoluş biçimini seçtiklerini belirterek devam etmektedir. Mill'e göre; hiç kimse kendi doğru aklıyla, tamamen hayvanî zevklerin karşılığında bir hayvanla yer değiştirmeyi kabul etmeyecektir. İçgüdüsel ve bedenî olan hayvanî zevkler, acı dahi içerse, akıl, duygu ve vicdan gibi daha yüksek insanî zevklerle kıyaslanamaz. Mill bu konuda şöyle diyor:

Daha yüksek yeteneklerin sahibi kendisini mutlu edecek daha fazla şey ister; daha akut çileler çekilebilir ve kesinlikle bu mutluluğa kendisinden daha aşağıda olan bir varlığa kıyasla birden fazla noktadan ulaşabilir. Ama bütün bu yükümlülüklerine rağmen, hiçbir zaman gerçekten varoluşun daha alt aşamasında olduğunu hissedecek hale düşmek istemez.¹⁷

Son tahlilde yüksek kapasiteye sahip varlıklar, aşağı zevklerle gerçek anlamda mutlu edilemezler. İnsanoğluna uygun olan mutluluk, tensellik ya da bedenî zevkler değil, temelde entelektüel, duygusal ya da etik-manevî alanlarda elde edilendir. Mill'e göre, bu gerçek, insanların genellikle daha yüksek zevkler pahasına aşağı zevkleri seçtikleri gerçeğinin gözlemlenmesiyle zayıflamaz. Mill, insanların genellikle daha iyi yerine, fânî ve daha az zevkli olanı seçeceğini kabul eder. Örneğin; bazıları daha yararlı olan ve

daha kalıcı zevkler sağlayan sağlıklarını kaybetme pahasına müsrifçe yiyip içer. Bazıları ise; alçakça bencillikleri ve sefahatleri uğruna, yüksek amaçları terk eder. Mill, bu durumu insan karakterine gönderme yaparak açıklar. Ona göre insanlar şu ya da bu nedenle daha yüksek zevkler için doğalarında mevcut kapasiteleri ile temaslarını kaybederler. Mill bu durumu şöyle açıklıyor:

Asil duygulara yönelik kapasite, çoğu mizaçta çok hassas bir bitkidir, yalnızca düşmanca etkiler yüzünden değil, besin yokluğundan da kolayca ölür. Gençlerin büyük çoğunluğunda yaşamdaki konumlarını kendilerine tahsis ettiği meslekler ve içine atıldıkları toplum, onların yüksek kapasitelerini kullanmaları için uygun değilse, çabucak ölür gider. İnsanlar, ilgilenecek zaman veya fırsat bulamadıkları için entelektüel zevklerini kaybettikleri gibi yüksek beklentilerini de kaybeder. Ve kasıtlı olarak tercih ettikleri için değil, bu zevkler ulaşabildikleri yegâne zevkler olduğu için bu aşağı zevklere bağımlı hale gelirler.¹⁸

Bu pasajda Mill'in sosyal teorisyenlik yönü ortaya çıkmaktadır. Yaşamının büyük bir kısmını sosyal reform hakkında yazmaya ayırdı ve eğitimde, sivil kurumlarda, kadın hakları ve ceza politikası alanında, bir çoğu Gülen tarafından da onaylanacak olumlu değişimleri gerçekleştirmek için siyasî eylemlere adadı. Üstelik Gülen hareketinin geniş eğitim, kültürel ve sosyal faaliyetleri de Mill'in tam onayını alabilirdi. Mill'in bütün bu alanlardaki aktivizmi onun, Gülen'in de paylaştığı şekilde, insanoğlunun burada entelektüel, duygusal ve etik alanlardaki daha yüksek zevklere yönelik kapasitesini ortaya koyan doğal onuruna duyduğu inançtan kaynaklanmaktadır. Mill, toplumun tüm unsurlarının bu olguyu yansıtması ve bütün insanlarda çok erken yaşlardan itibaren doğal onur kapasitesini koruyacak ve besleyecek bir tarzda düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Top-

lumu bu şekilde düzenlememek ağır bir insanî ve sosyal adaletsizlik, hatta Gülen'in görüşüne göre, bir günah olur.

Bu pasajlarda Mill, tensel alanlarda sınırsız özgürlük zevkin-den ayırt edilebilmesi için, zevki özgün bir tarzda tanımlamaktadır. *Özgürlük Üstüne'*de özgürlük sosyal prensibini izah ederken, kesinlikle insanlara kendi yaşamlarını en yüksek ve en derin benlikleri pahasına aşağı zevklere bağımlı halde yaşamalarına imkan vermektedir. Ne bu prensip ne de faydacılık böyle bir "özgürlük"ün insan yaşamının en yüksek hedefi olduğunu savunmaz. Aslında bunun hiç de "özgürlük" olmadığı, aksine özgün bir kölelik ya da bağımlılık formu olduğu ileri sürülebilir. Gülen, tam burada sohbele katılabilir. Zira Gülen, eserlerinde iyiyi, doğruyu, güzeli ve asili aramakla geçen yaşam ile fânî, değişken ve yalnızca bedenî alanlarda israf edilen yaşam arasında ayırım yapmaktadır. Bu ayırımı bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alacağız; şimdilik Gülen'in özgürlüğü, insan onuru ve kapasitesiyle ilişkili olarak Mill'e paralellik göstermektedir. Gülen şöyle diyor:

Özgürlüğü mutlak serbestlik olarak anlayanlar, bilerek veya bilmeyerek, hayvanî özgürlükle insanî özgürlüğü birbirine karıştırmaktadırlar. Oysaki, beden ve cismaniyetin karanlık isteklerini gerçekleştirme yolunda serâzât gönüllerin ona sığındıkları hürriyet, tamamen bir hayvanlık şiarı olmasına karşılık; ruhun önünden engelleri kaldırarak vicdanın şahlanmasına imkan hazırlayan hürriyet ise, tamamen bir insanlık şiarıdır.¹⁹

Bu durumda Mill ve Gülen, insan özgürlüğünü, geniş insan gelişimi felsefesi içine yerleştirecek tarzda teorileştirmektedir. Her ikisi de sefahat düşkünlüğünü (libertinizm) özgürlüğün en yüksek bir göstergesi olarak görmez. Aksine her ikisi de özgürlüğü, insanın en yüksek ve en iyi kapasitelerinin tam olarak ge-

liştirilmesi ve ifade edilmesine zemin sağlayan özgürlük olarak görürler. Bu kapasitelerin ifa edilmesi insanlara en kalıcı zevkleri sağlamaktadır. Bu zevkler entelektüel, manevî, duygusal ve etik alanlardaki zevklerdir.

Daha önce belirtildiği üzere, Gülen ve Mill çok farklı sosyal, siyasî ve dinî ortamlardan gelmektedir. Kuşkusuz eğer ikisi yüzyüze sohbet edebilselerdi, özgürlüğün ve toplumdaki hoşgörünün sınırlarının belirlenmesinde, farklı görüşler ileri sürebilirdi. Ancak bana göre; her ikisi de insan yaşamı ve gelişimi için temel oluşturan bir noktada uzlaşmaktadır. Her ikisi de düşünce ve ifade özgürlüğünü, genel özgürlük idealine bağlılık çerçevesine oturtmaktadırlar. İnsanlar konuşmalarının muhtemel sonuçları konusunda duyarlı davranmakla birlikte, yine de serbestçe düşünebilmeli ve bu düşüncelerini dünyanın her yerinde cezalandırılma korkusu olmaksızın açıklayabilmelidir. Benim görüşüme göre; fikirlerin konuşma ve yazı olarak basit şekilde ifadesinden dolayı, hiç kimse doğrudan ve ölçülebilir bir zarara uğramaz. Aksine, toplum kendisini serbest düşünce, araştırma ve ifadeye izin verecek şekilde yapılandığında, bireylere ve bütün olarak topluma büyük bir sağlık ve yarar kazandırılmış olacaktır. Bu özgürlük yoluyla insanlar kendilerine vicdan, hayal gücü, duygu, maneviyat ve zekâ gibi doğal kapasitelerini geliştirebilecek maksimum alan sağlayacaklardır. Ancak bu kapasiteler geliştirildiği ve uygun sosyal ve siyasal yapıların inşası için gerekli hareket alanı sağlandığında, insanoğlu gelişecek ve başarısının mümkün olan en yüksek sınırına ulaşacaktır.

Temelde Mill ve Gülen farklı zeminlerden gelmiş olsalar da her ikisi de özgürlük idealine kendi göreceli ortamlarında aynı derecede bağlıdırlar. Üstelik insan özgürlüğünün savunucuları olarak, yalnızca soyut bir ideal olarak değil, aynı zamanda fiilî dünyada insanın kolektif yaşamının gerekli bir parçası olarak,

insan yüceliğinin savunucusudurlar. Gülen, bir çok başka düşünür gibi, insanı yücelten, tarihte büyük insanları değerli yapan o özelliklerine, kendilerinde en yüksek ve en güzel insan potansiyelini gerçekleştirenlerle ilişkin oldukça net bir görüşe sahiptir. Ancak zaman ve mekan içerisinde gerçekleştirecek bu insanın üstünlüğü görüşünü bir sonraki bölümde ele alacağız.

Dipnotlar

¹ Mill, *On Liberty*, s.41.

² A.g.e., s.44.

³ A.g.e., s.48.

⁴ A.g.e., s.67.

⁵ A.g.e., s.67.

⁶ A.g.e., s.67.

⁷ Gülen, *Pearls of Wisdom*, s.55.

⁸ Gülen, *Towards a Global Civilization of Love and Tolerance*, s.44.

⁹ A.g.e., s.44.

¹⁰ A.g.e., s.38.

¹¹ Gülen, *The Statue of Our Souls* s. 38-39 (*Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, s. 34)

¹² A.g.e., s.38-39. (*Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, s. 34).

¹³ A.g.e., s.40. (*Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, s. 35).

¹⁴ Mill, *Faydacılık*, s.7.

¹⁵ A.g.e., s.7.

¹⁶ A.g.e., s.8.

¹⁷ A.g.e., s.9.

¹⁸ A.g.e., s.10.

¹⁹ Gülen, *Pearls of Wisdom* s. 55.

III. BÖLÜM

Gülen, Konfüçyüs ve Platon: İdeal İnsan Üstüne

En yaygın ve sistematik hümanist felsefeler, ideal insana ilişkin vizyonlar sunarlar. Bazı hallerde bu ideal, doğası itibariyle sosyal ya da kolektiftir ve politika, eğitim, hükümet, sosyal yapılar ve benzerlerini kapsar. Diğer hallerde ise bu vizyon bireye ve her bir bireyin insan yaşamında en yüksek ve en iyiyi nasıl gerçekleştirdiğine odaklanır. İlkinin örnekleri arasında klasik Yunan'ın en ünlü üç filozofu yer alır: Sokrates, Platon ve Aristo. Stoacı yazar Epiktetus, Epikürcüler ve Buda ise ikinci grubun örnekleridir. Ancak bütün bunların hemen hemen hepsinde görülen; insanî gelişim ve başarıyı hedef olarak seçen ideal insan vizyonudur. Bu örneklerde insanı savunan hümanizm, standart ölçü olarak, gerek yalnızca kendisi için, gerekse Tanrı gibi nihaî, aşkın bir hakikate ulaşma bakımından herkesin ulaşmayı arzuladığı bir hedef olarak idealleştirilmiş, mükemmelleştirilmiş insan formunu benimser.

Bu bölümde ve sonraki bölümde, Gülen ile dünyanın bilinen en güçlü ideal insan savunucularından ikisi –Konfüçyüs ve Platon- arasında bir “üçlü söyleşi” (dialog) oluşturacağım. İlginç

olan husus; Konfüçyüs (M.Ö. 551-479) ve Platon (M.Ö. 427-347) birbirinden bir kuşak kadar bir süre farkla, birisi Çin’de diğeri Atina’da yaşamış olmasına rağmen; toplum ve bireye ilişkin olarak bir yandan insan doğasının imkanlarına, öbür yandan ise daha geniş realitede eşyanın düzeni ya da “tarzı”na olan inançlarına dayalı, benzer devrimci vizyonlar benimsemişlerdir. Gülen de gücü ve tutarlılığı büyük ölçüde kendilerini, İslâmî esaslara göre mümkün olan en yüksek oranda mükemmelleştiren (kemâle ermiş, kâmil) insanların varlığından ve gayretlerinden kaynaklanan manevî bakımdan yenilenmiş bir toplum vizyonunun anahatlarını çizmektedir. Her üçünün eserlerinde, göreceli vizyonlarının genelini yönlendiren ortak bir tez görüyoruz: Toplum, ahlâkî ve entelektüel erdeme sahip insanlar tarafından oluşturulduğu ve yönetildiği takdirde en iyi şekilde çalışır. Bu ahlâkî ve entelektüel erdeme sahip insanlar, elbette her bir düşünürün eserinde farklı isimler almakta ve farklı kültürel, felsefî ve dinî çerçeveler içinde varolmaktadır. Ancak bunlar derin özleri bakımından birbirine benzemektedir ve şimdi biz bu ideal insan özüne döneceğiz.

Konfüçyüs, Platon ve Gülen, büyük ölçüde farklı ortamlar ve dünya görüşlerinden gelmelerine rağmen, hakikatin yapısı hakkında temel bir görüşü benimsemektedirler. Her üç düşünür de; dünyevî realitenin temeli, kaynağı, hakikati ya da ilkesi olan aşkın bir idealle bağlantılı olarak, kendilerine özgü bir toplum vizyonu dile getirmektedirler. Konfüçyüs için bu aşkın ideal *Dao* ya da eşyanın YOL’udur. *Dao* bir doğaüstü varlık ya da kişisel tanrı değildir; doğal bir güç, prensip ya da realitenin enerjisidir. Bütün eşya *Dao*’da, tüm eşyanın Yol’unda varolur ve ondan dolayı vardır. Yerli Çin felsefeleri Konfüçyanizm ve Taoizm (Daoizm), *Dao*’yu tüm varlıkların derin temeli, özü ve realitesi olarak görür ve ancak *Dao*’ya akarak ya da onunla entegre olarak, ona

bağlanarak ya da onu taklit ederek; sosyal, siyasî ve kozmik boyutlarda insan yaşamıyla uyum içine girebilir.

Platon bu aşkın realiteyi “fenomenal” dünyadan üstün olan “ideal” dünya olarak tanımlamaktadır. Diyaloglarda üstadı Sokrates ve talebelerini konuşturur. Sokrates varoluşun bu iki temel boyutunu, ideal ve fenomenali, ya da farklı bir bağlamda gerçek ve gölgeyi dile getirir. İdeal ya da gerçek ebedî, manevîdir; yani saf düşünce ya da ruh; ölümsüz, değişmeyen iyilik kaynağı, hakikat ve adalettir. Platon gerçeği, insanların sıklıkla hakiki, nihaî gerçekle karıştırdıkları ampirik gerçekliğin (fenomenin) gölgeli karanlığına karşıt olarak, ışık ya da parlaklıkla sembolize eder. Fenomen ya da gölge âlemi maddî, değişken, ölümlü, değişen iyiler, rekabet eden hakikatler ve göreceli adalet nosyonlarıdır. Kısacası; ideal ya da gerçek dünya saf aklın ya da ruhun ve ruhun arzularının dünyasıdır; buna karşın fenomenal ya da gölge dünya, beden ve arzuların dünyasıdır. İnsanın ferdi ve kolektif yaşamı; ideal dünya, fenomenal dünyayı yönettiğinde iyidir.

Son olarak; Gülen ise İslâmî çerçeve içinde kendi insan yaşamı vizyonunu dile getirmekte; diğer düşünörlere benzer şekilde, dünyevî âlem-semavî âlem ayrımı yapan bir dünya görüşünü savunmaktadır. Yeryüzündeki yaşam ancak, bütün fenomenlerin gerçek kaynağı ve temeli olarak Tanrı’yı gördüğümüzde ya da Yaratıcı idrakinde olarak yaşadığımızda, anlamını ve otantikliğini kazanır. Özünde bütün varlıklar Müslümandır, yani Allah’a teslimiyet içindedir; çünkü onun egemenliği dışında hiçbir varoluş yoktur. Eşya, yaradılış gayesi içinde kalıp, fitratlarına verilen gayeleri ifa ettikleri nisbette, bunu bir teslimiyet içinde yaparlar. Bu da onları Müslüman kılar, tıpkı diğer Müslümanlar gibi. Bilhassa, hayat bilinçsiz değil bilinçli olarak, Allah’a itaat içinde ebedi cennet hayatını düşünerek yaşanırsa, gerçekten dopdolu geçer.

Böylece her üç örnekte de, bir bölünmüş hakikat versiyonu görüyoruz. Hakikat gerçekten birdir; ama farklı boyutlardan, âlemlerden ya da varoluş biçimlerinden oluşur. Kim gerçeği idrak eder ve bunun bilincinde olarak yaşarsa, şartları ne olursa olsun, daha yüksek bir hakikate yönelik olarak yaşadığı için, mutluluğu, iyiliği ve hakikati bulur. Bunun bilincinde olmadan yaşayanlar ise, kafa karışıklığı ve cismani sefahat bataklığında, fânî ve alçak bir seviyede, “gölge” fenomenen kör olmuş halde yuvarlanıp dururlar. Kısacası; temelde iki grup insan vardır: Görenler ve görmeyenler (körler). Dünyadaki yaşamın daha güzel olması için, mutlaka görenler tarafından yönetilmesi ve yönlendirilmesi gerekir.

Metinlerde, Konfüçyüs ve diğer düşünürler, “yüksek” ya da “asil” akıllarla, “alçak”, “önemsiz” yollar ya da “küçük” kafalar arasında ayırım yapmaktadır. Bunlar sıklıkla birbirinin zıddıdır:

Asil akla sahip bir kimse diğerlerinden farklıdır, ama onlarla barış içindedir. Küçük akla sahip kimse ise ötekilerle aynıdır, ancak asla onlarla barış içinde olamaz.¹

Asil akla sahip olan, insanlarda güzel olanı teşvik eder ve çirkin olandan caydırır. Küçük insanlar ise tam tersidir.²

Asil bir akla sahip olan (hakikati) kendi içinde arar. Küçük akıllılar ise başka yerlerde.³

Bu pasajlarda, asil akla sahip insanların diğerlerinden şartsız olarak farklı bir oryantasyona sahip olduklarını görüyoruz. Asil akla sahip olanlar, tüm iç boyutlar bakımından daha büyük kapasiteye sahiptir. Bu durum onların dünyada diğerlerinden temelden farklı olmaları ve hareket etmelerine imkan vermektedir. Metin şöyle devam eder:

Asil akıllılar üç şey karşısında huşû içinde durur: Sema-vî emirler, büyük insanlar ve bir bilgenin sözleri. Küçük

insanlar semavî emirleri anlamaz; bu yüzden onun karşısında huşû duymaz. Büyük insanları küçümserler ve bilgenin sözleriyle alay ederler.⁴

Asil akıllılar aklın dokuz haline sahiptir: Gözleri parlak, kulakları nüfuz edici, yüzleri samimi, tavırları mütevazı, sözleri güvenilir, hizmetleri saygılı, kuşkuları sorgulayıcı, öfkeleri ihtiyatlı, kâr fırsatlarına bakışları ahlâkidir.⁵

Yüksek akla sahip olanlar, yaşamda, düşük akıllılardan farklı bir yol izlerler. Onların kulağı hikmete, özü disipline, onura ve hizmete yatkındır; buna karşın sıradan ya da “aşağı” insanların bu tür meselelere yatkınlığı hiç yoktur.

Platon, en uzun diyalogu olan *Cumhuriyet*'te insanlar arasında benzer bir ayırım yapar. Yalnızca bu diyalogun yorumuna adanmış bir çok büyük eser vardır. Bu diyalogun herhangi bir kısmının derinliğine analizini yapma niyetim yok. Bunun yerine burada bizi ilgilendiren pasajlara odaklanacağım. Yukarıda belirtildiği üzere, Platon realiteyi iki âleme ayırır: Saf düşünce veya ruhun ebedî âlemi ve bedenselliğin fânî âlemi. Bu diyalogda Sokrates ile öğrencileri arasındaki konuşmaların çoğu, varoluştaki bu ayrımı derinden anlayan ve ideal, saf âlemden ve o âleme doğru yaşayan filozof ya da “hikmet aşığı”na ilişkindir. Diyalogun sonraki kısmında Sokrates, hikmet aşığı olmayanları, gerçek hakikati anlamayanları ve bu yüzden hikmete uygun bir yaşam sürmeyen ve böyle bir yaşamın yararlarını bilmeyenleri tanımlamaktadır:

Hikmet ve erdem tecrübesi olmayanlar, bunların yerine sürekli olarak ziyafetler ve benzeri faaliyetlerle meşgul olurlar. Bunlar ilk önce dibe sürüklenmiş sonra tekrar ortaya kadar yükselmiş gibidirler; daha sonra ise, bütün yaşamları boyunca bu dip ile orta arasında inip çıkarlar. Bu sınırlar içine hapsediklerinden, başlarını kaldırıp ger-

çekten başlarının üzerinde ne olduğuna bakmadıkları gibi, asla daha yukarıya çıkmazlar. Hakikatin özü ile tazelenmedikleri gibi; saf ve aldatmayan zevki de hiçbir zaman tatmamışlardır. Daima başları masaya eğik, aşağıya doğru bakarlar. Tıpkı sığırlar gibi otlanırlar, beslenirler ve birleşirler. Açgözlülük onların birbirlerini nallı ayaklarıyla tepip, boynuzlarıyla vuruşmalarına neden olur. Ama doyumsuz oldukları için birbirlerini öldürürler. Ve ruhun gerçek ve saf olan kısmından beslenmeye çalışmadıkları için doyumsuzdurlar. Bu yüzden gerçek zevkin aldatıcı görüntüleri ve illüzyonlarıyla yaşamak zorundadırlar. Zevkleri daima acıyla karışıktır. İşte bu duygu karışımı her birine rengini ve yoğunluğunu kazandırır ve aptalları kendine aşık olma çılgınlığına götürür. Bütün bu aldatmalarla; Stesichorus'un Truva'da hakikati bilmeyen adamların Helen'in hayaleti için savaşmalarına ilişkin anlatımındakine benzer tarzda savaşılır.⁶

Konfüçyüs öğretisinde olduğu gibi, burada da iki grup insan arasındaki ayrım açıktır: Hikmet sahibi olan ve dikkatlerini yüksek zevklere odaklayanlarla; cahil olup, dikkatlerini alçak zevklere odaklayanlar. Sıradan, cahil insanlar en iyi ihtimalle başlarını orta noktaya kadar kaldırabilir; ama ömürlerinin büyük bir kısmını orta ile dip arasında bir menzilde geçirirler. Bu yönleriyle; ölümsüz ruha sahip insanlardan çok, ruhu bulunmayan hayvanlara daha uygun zevklere odaklanmış bir yaşam sürerek, otlayan sığırlara benzerler.

Platon *Cumhuriyet*'in 7. kitabında, ünlü mağara alegorisiyle filozoflarla sıradan insanlar arasındaki ayrımı göstermektedir. Burada Sokrates bizden, çocukluğundan bu yana mağarada sabit bir pozisyonda, bakışları önlerindeki duvara kilitlenmiş bir halde yaşayan insanlar hayal etmemizi istemektedir. (Başlarını hiç geri çevirmediği için) Arkalarında mağaranın ağzına uzanan uzun bir pasaj bulunduğunu görmezler. Ayrıca arkalarında

öylesine güçlü bir ışık parlamaktadır ki; bu insanların ardındaki nesnelere gölgesi önlerindeki duvara yansır. İnsanlar yüzleri duvara dönük yaşarlar ve duvardaki gölgeleri gerçek, somut nesnelere gibi görürler. Aslında bunların yalnızca gölgeler, kopyalar ya da gerçek nesnelere benzerleri olduğunu görmezler. Mağarada yankılanan sesleri işitirler ve bunların gölgelerden geldiğini sanırlar. Gölgeler hakkında hikayeler uydururlar ve o gölgelere anlam verirler. Gölgeler bu insanlar için “realite”ye dönüşmüştür.

Sonra bu insanlardan birisi sabit pozisyonunu bozup arkasına döner ve parlayan güçlü ışığı, onun yarattığı gölgeleri ve mağaranın dışına, çok daha parlak ışığa doğru giden yolu görür. Gözleri ışıktan kamaşarak o yolu izler ve mağaranın dışına, gün ışığına, “gerçek” dünyaya çıkar. İlk başta realiteyi tüm parlaklığıyla göremez; pratik yoluyla gözünün alışması gerekir. Ama sonunda; o realiteyi açıkça ve tam olarak görür ve mağaraya dönerek diğerlerine nasıl karanlıkta yaşadıklarını, eğer bu sabit konumdan kurtulur, gölgelerden uzaklaşır ve ışığa giden yolu izlerlerse, o ışığın kendilerinin olabileceğini anlatır. Karanlıktaki insanlar onunla alay eder, ona kızar ve sonunda, kendilerine tamamen saçma ve hakikatten uzak görünen bu fikirlerinden dolayı onu öldürme planları yaparlar.⁷

Buradaki alegori açıktır: Az sayıda insan tüm karakterini hikmet ve hakikat ışığına göre şekillendirecek ve tüm güçlüklerine rağmen kendilerini bunlara adayacaktır. Ama büyük çoğunluk karanlık mağarasını tercih edecek yaşamlarını, ruh sahibi varlıklara daha uygun olan yüksek zevkleri feda etme pahasına çok daha kolay “gölge” gayelerin peşinden koşarak yaşamlarını tüketeceklerdir. Sokrates şöyle devam eder:

Biz bu gücün zaten herkesin ruhunda var olduğunu savunuyoruz. Hepimizin bu gücün varlığını öğrenme tarzı,

(örneğimizde) gözün ışığı keşfetmesiyle kıyaslanabilir: Bütün bedeninizle geri dönmeden, gözlerinizi karanlıktan ışığa çeviremezsiniz. İşte bu bizim öğrenme kapasitemizdir; tüm ruhumuzla birlikte fânî eşya âleminde yüzümüzü çevirerek, sonunda en parlak ışığına dayanabilmeyi öğrene kadar kalıcı varlık âlemine dönmeliyiz.⁸

İşte hikmet aşığı olarak yaşama gücü herkeste var ise de, yalnızca bazıları bu içsel gücü aktif olarak yaşayacaktır. Böyle yaşayabilmek için kişinin hakiki realiteye tamamen yönelmesi ve en iyi ihtimalle gerçeğinin kopyaları olan fânî zevklere karşı direnmesi gerekir. Burada yine tıpkı Konfüçyüs'te olduğu gibi, Platon'da da dünyadaki iki temel insan türünü, *görenler* ve *körleri* buluyoruz.

Gülen; sıradan insan kitesinden ayırdığı ideal insanın özelliklerini sayarken Platon ve Konfüçyüs'le aynı şeyi söylemektedir. Gülen'in eserlerinde ideal insanlar “yeryüzü mirasçıları”⁹, “mefkure insanı”¹⁰ ve “ideal insanlar”¹¹ gibi çeşitli adlarla anılmaktadır.*

* Gerçi yazar ilerleyen bölümlerde bu kavramları biraz daha açacaktır. Ancak burada geçen kavramların daha iyi anlaşılması için Gülen'in eserlerinden alıntı yapmayı uygun bulduk. (Yayına Hazırlayan)

Yeryüzü mirasçıları: “Allah, Kur’an ‘da ‘Andolsun ki, Tevrat’tan sonra Zebur’da da: Yeryüzüne mutlaka Salih kullarım varis olacaktır, diye yazdık’ buyuyor. Kasemle teminat verilerek anlatılan bu gerçeğin gün gelip tahakkuk edeceğinde kimsenin şüphesi olmamalıdır. Aynı zamanda bu verasetin yeryüzüne münhasır kalacağına da ... zira, küre-i arza varis ve hakim olan, feza ve semanın derinliklerine de hakim olacaktır. Öyle ise buna bir kainat hakimiyeti de diyebiliriz. Tabii böyle bir hakimiyet niyabeten olduğu için, göklerin ve yerin gerçek sahibinin aradığı temsil vasıflarına uygunluk da çok önemlidir; hatta denebilir ki, bu vasıfların yakalanıp yaşandığı ölçüde bu rüya gerçekleşecektir. (Ayrıntılı bilgi için bknz. *Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, s. 4-9)

Mefkure insanı: Aslında yazarın “person of ideals” dediği “mefkure insanı”dır. Söz konusu nesilleri Gülen şöyle ele alır: “Her şeyden evvel mefkure insanı bir sevgi kahramanıdır. O, Allah’ı deli gibi sever ve bu engin sevginin kanatları altında bütün varlığa karşı derin bir alaka duyar: Herkesi ve her şeyi şefkatle kucaklar... ülke ve insanını aşk ölçüsünde bir sevgiyle bağrına basar... çocukları

İsimleri ne olursa olsun, bu insanlar onları sıradan insanlardan keskin bir şekilde ayıran belirgin ortak özellikler taşımaktadır. Gülen'e göre; yeniden doğma (tecdid) ve yenilenme (rönesans) dünyada ve Türkiye'de, bu ideal insanların manen, aklen ve ahlâken kendilerini yetiştirip, insanlığa hizmetleri, örnek yaşayışları ile yeni bir çağa rehberlik etmesiyle gerçekleşecektir. Bu tür insanlar olmazsa, toplum bütün fırsatçı ideolojiler ve duygusallıklarla kontrolsüz bir dansa devam eder ve böyle bir toplumdaki insanlar, "insan" olarak adlandırılacak seviyeye güçle yükselebilirler. Gülen şöyle diyor:

İnsanların bir kısmı düşünmeden yaşar; bir kısmı da sadece düşünür, ama düşüncelerini kat'iyen hayata geçiremez... Düşünmeden yaşayanlar, başkalarının hayat felsefelerinin figürleri sayılırlar. Bunlar sürekli şablondan şablona koşar, durmadan kalıp değiştirir ve ömür boyu

geleceğin tomurcukları gibi okşar ve koklar.. gençlere yüksek hedefler göstererek onlara ideal insan olmalarını salıklar... yaşlıları en içten bir saygı ve hürmetle onore eder... herkese karşı mutlaka bir diyalog yolu araştırır... ve toplumun değişik kesimleri arasındaki uçurumları, geliştirdiği köprülerle buluşturur, belli nisbette uyum içinde olanları da bütün bütün pürüzsüz hale getirmek için çırpınır durur." (*Ruhumuzun heykelini Dikerken*, s. 108-113)

İdeal insanlar: Yazarın "ideal insanlar(ideal people)" dediği şey aslında "ideal bir cemiyetin ideal insanı"dır. Gülen aynı zamanda "kâmil insan" ya da "ruh insanı" tanımını da kullanır: O şöyle der: "İdeal insan; 'hayat nedir, ölüm nedir, varlık nedir, kendisinin varlıkla alakası nedir, kulluk nedir, itaat nedir, günah nedir, sevap nedir, musibetler nedir ve bunların insanoğluna musallat olması nedendir?' gibi binbir bilmecenin onun dimağında anaforlar meydana getirmesine karşılık, vicdanında çakıp duran hikmet parıltılarından, ruhuna akseden ilham esintilerinden örüp ortaya koyduğu nurdan helezonların ta zirvesine yükselecek, oradan her şeyin perde arkası "melekût"unu sezer, anlar... sonra da hayret ve hayranlığın hasil ettiği sevgi ve mehâbetle ruhun ilk kaynağına yönelir ve itminan soluklar. Bu noktaya ulaşmış bir ruh ne ihsanlarla şınar, ne de mahrumiyetlerle sarsılır. Nimet ile nikmeti, kahr ile lütfu bir tutar, bir görür; başkalarının şımarıp küstahlaştığı, karamsarlaşıp yeisle inlediği aynı anda o, çölde gül bitirmesini, kamıştan şeker çıkarmasını bilir, kaybetme kuşağında dahi sürekli kazanır." (*Zamanın Altın Dilimi*, s. 10-13)

duygu-düşünce inhirafları, şahsiyet kaymaları, sûret-sîret meshleri içinde çırpınır durur ve hiçbir zaman kendileri olamazlar. ... Bunlar her zaman kısır, bereketsiz, durgun ve kokuşmaya açık birer su birikintisine benzerler. Öyle ki, hayatîyet adına bir şey ifade etmeleri şöyle dursun, zamanla çevrelerini tehdit eden birer virüs yumağı ve mikrop yuvası haline gelmeleri kaçınılmazdır.¹²

Bunlar Gülen'in sözleridir; ama rahatlıkla Platon ya da Konfüçyüs'ün sözleri de olabilirdi. Burada Gülen üçlü söyleşideki diğer katılımcıların ondan önce yaptığı gibi, dünyadaki insanları iki tipe ayırmaktadır: İdealin bilincinde olan ve bu ideale yönelik gayret gösteren ideal ve dünyevî insanlar. Dünyevî insanların ortak yönü; belli düzeyde bir değere sahip oldukları hakikatini unutmalarıdır. Gülen sözlerine şöyle devam etmektedir:

Bunlar, düşünceleri itibarıyla o kadar sığ, görüşleri itibarıyla o kadar sathîdirler ki, tıpkı çocuklar gibi, görüp duydukları her şeyi taklit eder, bir o tarafa bir bu tarafa kitlelerin arkasında sürüklenir gider ve hiçbir zaman kendilerini duymaya, kendilerini dinlemeye ve kendi değerlerini tetkik etmeye fırsat bulamazlar. Daha doğrusu kendilerinin de bir kısım değerlerinin var olduğunu asla hissetmezler. Hayatlarını cismânî ve bedeni duyguların âzâd kabul etmez köleleri gibi yaşar... Farkına varınsınlar ya da varmasınlar, her gün kendilerini bu öldürücü ağlardan birinin veya bir kaçının içinde bulur, ruhlarını ölümlerin en rezili ile birkaç kere katlederler.¹³

Tıpkı Platon'un mağara sakinleri gibi, Gülen'in dünyevî insanları da (ehl-i dünya) entelektüel gelişim, manevî tekâmül ve topluma katkı gibi yüksek zevklerini feda etme pahasına fânî, maddî zevklere sabitlenmiş bir yaşam sürerler. Böyle yapmakla insanlıklarını inkâr ederler ve tıpkı hayvanlar gibi yaşarlar. Gülen insanlığın kemâle ermesine ilişkin şunları söylemektedir:

Gerçi insan, maddesi ve cismaniyeti itibariyle bu mazhariyetlerden uzak görülmektedir. Hatta kendi mahiyetinden habersiz yaşadığı dönemlerde, diğer canlıların altına bile düştüğü söylenebilir. Ne var ki aynı insan, akıl, iman, vicdan ve ruhuyla şu varlık meşherinin dikkatli bir seyircisi, eşya ve hadiseler kitabının şuurlu bir mütâlâacısı, varlığın satır aralarındaki esrarının da mütakkik bir gözlemcisi ve yorumcusudur. Bu itibarla o, ne kadar önemsiz görünse de, en âli şeylerden daha aziz, Hakk'a kulluğu içinde sultanlara taç giydiren bir sultan ve küçüklüğüne rağmen kâinatlardan daha muhtevalı, eskilerin ifadesiyle bir "nüsha-i kübra" dır. Böyle en üstün donanımlarla dünyaya gönderilen ve mahiyetindeki istidatlara göre en hayati hedeflere yönlendirilen bu değerler üstü değerleri haiz insanoğlunu, ifratlara, tefritlere sapmadan muhteva ve konumuna uygun ele alıp tahlil etme değişik din ve sistemler içinde sadece İslâm'a nasip olmuştur. İslâm'a göre insan, insan olması itibariyle üstündür.¹⁴

Bazıları Gülen'in İslâm'ın seçkin insan görüşüne ilişkin bu tezini sorgulasa da, aslında Gülen'in vurguladığı husus açıktır. Birinci bölümde tartışıldığı üzere; Gülen İslâm'ın dinî-felsefî sistemi içinde, insanın doğasında mevcut onur ve ahlâkî değeri savunmaktadır. Bu doğal değer ve vaadin idrakinde olmayan ya da reddeden insanlar, insanlıktan daha aşağı düzeyde bir yaşamı seçmektedir. Maalesef insanların birçoğu da bunu yapmaktadır.

Yine de kitleler arasından bu fânî yaşamın geçici, kısmi zevkleri ve amaçlarından uzak duran, bazı sıra dışı bireylerin çıktığını görüyoruz. Konfüçyüs, Platon ve Gülen tarafından çeşitli şekillerde tanımlanan bu bireyler, ideal insanı gerçekleştirir ve bu yönleriyle insan yaşamında neyin mümkün olduğunun en parlak örneklerini oluşturur. Her üç düşünüre göre; hem birey olarak hem de sosyal ve siyasî düzeylerde daha iyi bir insanî yaşamın sağlan-

ması umudu bu insanlara bağlıdır. Bu yüzden üç düşünür de, kendi tarzlarında, bu bireylerin toplumdaki liderler olarak yerini alması gereken ideal bireyler olduğunu savunmaktadır.

Yukarıda gösterildiği şekliyle, Konfüçyüs'ün üstün insanı, kitelerden ahlâkî karakteriyle ayırt edilmektedir. Konfüçyüs ve aynı gelenekteki diğer düşünürler, sıklıkla üstün insanı tanımlayan ve onun derin insanîyetini ortaya çıkaran temel değerlerden söz ederler. Bu temel değerlere Konfüçyanizm'in "sabit değerleri" denir. Bunların sayısı ve hangilerinin "önemli" hangilerinin "önemsiz" olduğu yorumcusuna göre değişse de; bu değerlerin tamamı, üstün insanın sergileyeceği ayrıntılı bir karakterler demeti işlevi görür. Bu değerler şunları kapsar: *ren* –insanlık, hayırseverlik, iyilik; *li* –ritüel, âdâp, edep; *yi* – doğruluk, haklılık; *zhi* – hikmet; *xin* – sadakat, güvenilirlik; *cheng* – samimiyet ve *xiao* –ana babaya, ataya saygı. Bu gelenekte Konfüçyüs'ün bütün bu erdemleri ve daha fazlasını vurguladığı anlatılmaktadır. Ancak *ren* ve *li* en çok ilgiyi görmektedir ve bu ikisinden *ren* tüm erdemlerin özünü içine alır. *Ren* bütün erdemlerin temelidir ve yorumcu Laurence G. Thompson'un vurguladığı gibi; "Ahlâkî kemâl *ren* teriminde özetlenmiştir. Üstad K'ung, bu sözcüğün ifade ettiği yüce ideali şahsında sergileyen birini hiç görmediğini söylemektedir".¹⁵ *Ren*'e odaklanması Konfüçyanizm'i, idealin sosyal veya siyasî ret; inziva veya yoga ya da diğer Çin dinî geleneklerinde yaygın olan, simyacılık uygulamalarına dayandıran din biçimlerinden ayırmaktadır. Ahlâkî ve entelektüel erdemde üstün insanın geliştirilmesi çağrısını yapan Konfüçyüscü geleneğe verilen Aydınlar Geleneği adı; karakter inşasını, o dönemde devletin hizmetine sunulmuş bulunan kan bağının göz ardı edilmesini vurgulamaktadır. *Ren* iyilik, insanlık ve hayırseverliğin en eksiksiz ahlâkî idealidir ve *ren* insanlarda *li*, ritüel pratiği ile beslenir. *Analekt'*ten (*Konfüçyüs'ten Seçmeler*) bir öykü bunu şöyle açıklamaktadır:

Yen Hui insanlığı (ren) sordu ve Üstad dedi ki: “Kendini ritüele (li) teslim etmek; işte insanlık budur. Eğer bir hükümdar kendisini tek bir gün bile ritüele teslim ederse, göklerin altındaki her şey insanlığa dönecektir. İnsanlık uygulaması kaynağını önce benlikte ve ancak ondan sonra başkalarında bulmaz mı?

“Kendini ritüele vermenin nasıl olacağını açıklayabilir misiniz?” diye sordu Yen Hui.

“Hiçbir zaman ritüelsiz bakma. Asla ritüelsiz dinleme. Asla ritüelsiz konuşma. Asla ritüelsiz hareket etme”.

“Çok zeki değiliz” dedi Yen Hui, “Ama bu sözleri tutmaya çalışacağım”.¹⁶

Buradaki kanaate göre; yaşamın her boyutunda âdâb, edep ve ritüel biçimlerine sürekli bağlı kalmak bir disiplin gerektirir ve bu disiplin de kişideki hayırseverlik, iyilik ve insanlık karakterini besler. İnsanın kendi içinde geliştirdiği *ren*, ona diğer bütün erdemleri sürekli bir *li* pratiği yoluyla diğer tüm erdemleri geliştirecek zemini sağlar. Burada *ren* Kant’ın 1. bölümde açıklanan ahlâkî karakter teorisindeki iyi niyete benzer bir işlev görmektedir. İyi niyet olmaksızın, hiçbir iyilik mümkün değildir. Aynı şekilde *ren*, yani iyilik ve insanlığa yönelik temel eğilim olmaksızın, diğer erdemlerin bir temeli olamaz.

Üstün insan, sabit erdemleri temsil ettiği ve sivil hizmette rol üstlendiği için, toplumda belirgin derecede ahlâkî bir güce sahip olur. Bunu ifade eden terim *te*’dir ve sıklıkla “ahlâkî güç” ya da “dürüstlük” olarak tercüme edilir. Üstün insanın dürüstlüğü etrafındakileri medenileştirir ve onlara ilham verir. Böylece onun yönetiminde insanlar onun kişisel karakterinin bir uzantısı haline gelir. *Analekt*’te bu hususta şu satırları görüyoruz:

Üstad dedi ki: “Hükümette sır dürüstlüktür (te). Onu kullan, o zaman kutup yıldızı gibi olursun: Daima ken-

di yerinde durursun; diğ er yıldızlar saygıyla etrafta dolanır.¹⁷

Üstad dedi ki: “Eğ er onları doğru yolda tutmak üzere yolu göstermek ve cezalandırmak için hükümeti kullanırsan, insanlar kaçamaklı davranır ve bütün pişmanlık duygularını kaybederler. Eğ er onları doğru yolda tutmak için yolu ve ritüeli öğ retmek üzere dürüstlüğü kullanırsan, pişman olacaklar ve daima eşyanın içyüzünü göreceklerdir”.¹⁸

Efendi Chi K’ang Konfüçyüs’e yönetme hakkında şunu sordu: “Yolu görmezden gelenleri öldürerek yolda itaat edenleri güvenceye alabilir miyim?”

“İnsanları öldürerek nasıl yönetebilirsin” diye cevap verdi Konfüçyüs; “Yalnızca kalbini erdemli ve hayırseverlerden yana çevir; (o zaman) insanlar erdemli ve hayırsever olacaktır. Asil akla sahip olanlar rüzgârın dürüstlüğüne (te) sahiptirler ve küçük insanlar ise otların dürüstlüğüne. Rüzgâr otların üzerinden estiğ inde, otlar eğ ilirler”.¹⁹

Üstad doğudaki dokuz vahşi kabilenin içinde yaşamak üzere gitmek istedi. Birisi sordu: “Böyle bir bayağılığ a nasıl katlanacaksınız?” “Eğ er orada asil akla sahip birisi yaşıyorsa” dedi Üstad, “bayağılık nasıl bir sorun olabilir?”²⁰

Bu pasajlara yansıyan görüş e göre; *te* üstün bir insanın yaşamında tezahür ettiğ i zaman, diğ erlerinin davranışlarını yönetmeye yetecek bir güç oluşturur ve tek başına yeterlidir. Kişiliğ inde *te*’yi sergileyen üstün insan, etrafındaki insanlar onun örnekliliğ inden ilham alacakları ve onun yolundan giderek erdemli niteliklere sahip olma noktasına gelecekleri için, bu toplumu yönetmede hiçbir sorun yaşamayacaktır. Onun bu erdemi nedeniyle, diğ er insanlar kendi ahlâksızlıklarından dolayı pişmanlık duyacaklardır. Yine onun bu erdemi nedeniyle kendi bayağı tarzlarında reform yapacaklar ve o üstün insan onları bunu yapmaya zorlamak zorunda kalmayacaktır. Bu iddialarda dolaylı

olarak; temel insan doğasının özünde iyi olduğu Konfüçyüscü inancı yatmaktadır. Konfüçyüs, insanlar ve onların kötülük eğilimleri konusunda naif bir düşünceye sahip değildir; bu yönlerini açıklıkla görmektedir. Ancak ahlâk bakımından iyi olan insan doğasının maksatlı, kararlı pratik yoluyla geliştirilebileceğine, zira insanın doğasında mevcut niteliklerin onu bu tür bir geliştirmeye uygun hale getirdiğine inanmaktadır. Üstelik bu uygunluk insan doğasının, ne kadar basit şekillerde olursa olsun, ahlâkî iyilik örneklerine açık olması, kendisini ahlâkî iyilik yönünde reforma tabi tutabilmesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden ot rüzgârla eğilmekte, diğer yıldızlar kutup yıldızının etrafında dönmektedir. *Te'nin* gücü de böyledir.

Konfüçyüs üstün nitelikli erkeklerin; ahlâkî ve entelektüel erdemnin kusursuz örnekleri olmaksızın, toplumun kaosa düşeceğini ısrarla savunmaktadır. Bu durumda toplum; sınıfsal materyalizm, içi boş ritüel, dar görüşlülük ve ahlâk bozukluğunun kurbanı olacaktır. Gerçekten de Konfüçyüs, kendi devrinin toplumunun bu durumda olduğunu değerlendirmekte ve bu acil soruna çözüm bulacak öğretiler üretmektedir. Ona göre; Hükümet hizmetleri yoluyla kendi ahlâkî erdemiyle topluma katkıda bulunan ahlâklı bireylerin ruhsal karakteriyle başlamayan hiçbir uyum ya da düzen, toplumda yaşatılamaz. Bu yüzden Konfüçyanizm ahlâkî ya da dinî teori olduğu gibi, aynı zamanda bir siyasal teoridir. Üstelik kendilerini kişiliklerindeki mümkün olan en yüksek insanî başarıyı, ahlâkî ve entelektüel mükemmeliyet idealini gerçekleştirmeye adanmış bireylere öncelik veren bir hümanist ya da natüralist teoridir.

Tıpkı Konfüçyüs gibi, Platon da *Cumhuriyet* adlı eserinde hikmet aşığı ya da "filozof" olan ideal insanın varlığı etrafında odaklanan bir ahlâkî gelişim ve siyaset yönetim teorisi sunmaktadır. Platon'un diyalogları, her açıdan bu şartları taşıyan bir fi-

lozofun baş örneği olarak saygıdeğer öğretmeni Sokrates'i gösterir. Bu yüzden Sokrates, Platon'un diyaloglarında ideal insanın müşahhas hali olarak ortaya çıkar ve etrafında toplanan gençlere ideali öğretir. Sokrates'in hem yaşamı hem de fikirleri, antik Atina'da dizinin dibinde oturan öğrencilerini ve Platon'un diyalogları bugün dahi okuyanları eğitmektedir.

Sokratçı "kişilik" Platon'un diyaloglarında gayet iyi tanımlanmıştır. Özellikle *Apology*, *Crito* ve *Phaedo*'da bu kişiliği en dramatik biçimde ortaya koymaktadır. Sokrates bu diyaloglarda, onu dine saygısızlık ve kentin gençliğini bozmaktan dolayı yargılayan ve sonunda mahkum eden Atina jürisiyle yüzleşmektedir. Sonra da verilen ölüm cezasına teslim olur ve *Phaedo*'nun ünlü son satırlarında muhafızının verdiği baldıran zehirini içerek hayata veda eder. Sokrates, jüri önünde kendisini savunurken, kendi ideal insan yaşamı vizyonunu açıklar. Yani yaşanabilecek en yüksek ve en iyi yaşam türünü anlatır; kendisi ve başkaları için bu yaşamı anlamaya çalışmak ve gerçekleştirmek için yaşadığı savunmasını yapar. Yaşamının son günlerini geçirdiği hapiste öğrencilerinin ziyareti sırasında yaptığı sohbetler olan *Crito* ve *Phaedo*'da bu en yüksek ve en iyi yaşamı açıklamaya ve örneklendirmeye devam eder.

Filozofların Sokrates'in öğrettiği ve örneklik ettiği özelliklerin en önemlisi hikmettir. Zaten "filozof" sözcüğü "hikmet aşığı" anlamına gelmektedir. Ancak bu durum *Apology*'de oldukça paradoksal bir tarzda açıklanmaktadır. Filozof bilgedir; zira çok az şey bildiğini ve hiçbir şey bilmediğini itiraf etmektedir. Sokrates en bilge adamdır; zira devrinin profesyonel eğitimcileri ve sofistlerinin aksine, kendisinin bilge olmadığını bilmektedir. Hikmet de işte tam olarak budur; yani özellikle öğrenme süreci kibir ya da laikaylık yoluyla tutsak edildiğinde, insan ilminin sınırlarını bilmektir. Bu özel tür hikmetin sonucu; tamamen ilim öğrenmek,

ilim nerede ve nasıl mümkünse onu elde etmek için çaba göstermektir. Kısacası; Sokrates hakikat peşinde bir yaşam geçirdi ve başkalarına da bunu önerdi. Hakikati aramayla geçen ömürde Sokrates her şeyi tekrar tekrar inceledi. Bu yüzden Platon'un öğretmenine ilişkin olarak bütün diyaloglarda sunduğu imaj, derin bir sohbet ve eşyanın tabiatını araştırma uğruna diğer bütün uğraşları terk etmeye istekli bir adamdır: Sevgi, güzellik, iyilik, adalet vesaire. Sokrates, konuşulan meseleler çözümlenmiş ya da bu konuda sağlam kanaatleri oluşmuş olsa bile, asla bu tür sohbetlerden usanmamaktadır. Daima daha fazla araştırmaya, incelemelerini uzatmaya, sağlam sonuçları bile test etmeye isteklidir. Böyle bir yaşam duruşu, Sokrates'in en ünlü sözlerinden birini doğrulamaktadır: "İncelenmemiş yaşam yaşamaya değmez".²¹

Sokrates, ideal insan, ya da filozofun, bedenden çok ruh ile ilgilenme, kötülükten ve ölümden çok korkma, kitlelerin ne düşündüğüne aldırmama gibi özelliklerini de şahsında taşımaktadır. Kitlelerin ne düşündüğüne aldırmama, buradaki tartışmamız açısından önemlidir. Sokrat, Crito'ya yaşamını kitlelerin onayını isteyerek değil, yalnızca iyi ve ilim sahibi olanların onaylarını kazanmaya çalışarak geçirmesini öğütlemektedir. Kitleler her konuda bir çok görüş beyan eder ve ebedî hakikatler pahasına ivedi ve maddî kazanımlara odaklanmayı tercih eder. Bu yüzden Crito yalnızca az sayıdaki bilgelerin görüşleri ve onaylarını almaya çalışmalıdır. Bütün bu açıklamaların temelinde, en yüksek ve en iyi insan yaşamının geliştirilmiş erdem ya da mükemmellik olduğu derin ahlâkî kanaâti yatmaktadır. Üstelik Sokrates'in *Cumhuriyet*'te açıkladığı gibi, bu gibi erdemlere sahip olan bireylerin devletin yönetimine getirilmesi gerekir. Aksi halde düzensizlik ve despotluk kaçınılmaz olacaktır.

Erdemin hükmetmesi halinde kamu düzeninin doğacağı fikri Sokrates'in öğretilerinde süreklilik gösteren bir temadır ve

Cumhuriyet'in ana gövdesidir. Düşünür, bir varlığın tümünde düzen, uyum ve iyiliğin varolması için o varlığı, erdemli "kısım"nın yönetmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu ilke hem bireysel hem de kolektif düzeylerde geçerlidir. Bireylerin yaşamları da yüksek ve iyi kısımları tarafından yönetildiğinde düzenli işler. Bu kısım doğası itibarıyla iyilik, hakikat ve adalet gibi en yüksek erdemlere ayarlıdır. Aynı şekilde toplumun da yüksek ve iyi üyeleri geri kalan kısmını yönettiğinde, toplum düzen, uyum ve adalet bulacaktır. Bu iyi ve yüksek bireyler filozoflar, yukarıda tanımlanan ahlâken eğitilmiş kişilerdir. Sokrates daha sonra bu kimseleri devletin "muhafızları" olarak tanımlamaktadır. Sokrates, bazılarının filozofların kral olması gerektiği fikrini akıl almaz bulacaklarını kabul etmektedir; ama yine de bunda ısrar etmektedir. Beraberindeki gençlerden Glaucon'a şunları söylemektedir:

Kentlerimizde filozoflar kral olmadıkça ya da şimdi kral ve yönetici olanlar gerçek filozoflar haline gelmedikçe ve böylece siyasî güç ile felsefi ilim birleşmedikçe; bunlardan yalnızca birinin peşinde koşan alçak mizaçlılar yönetimden dışlanmadıkça, inanıyorum ki sevgili Glaucon, kentlerimizde veya bütün insanlık aleminde sorunlar asla bitmeyecektir. Ancak bu gerçekleştiğinde bizim devlet teorimiz yaşama geçecek ve en azından mümkün olan derecede gün ışığı göreceğiz. Şimdi bu kadar sorumlu bir önerge hakkında konuşmaktan bu kadar süre neden geri durduğumu görüyor musun? Çünkü burada can sıkıcı bir ders yatıyor: Gerek özel yaşamda gerekse kamusal yaşamda mutluluğu gerçekleştirmenin başka yolu yoktur.²²

Bu pasajda Sokrates'in "alçak mizaca" sahip olanları, tek başına ya siyasî güç ya da felsefi ilim peşinde koşan ancak ikisini birleştirmeyi düşünmeyenler olarak tanımladığına dikkat edil-

melidir. Düşünürün buradaki görüşüne göre; felsefî ilim sahibi olmaksızın siyasî güce sahip olanlar, bu güç yoluyla devleti, kişisel çıkar amacıyla ve sömürgeci güç olarak kullanacaktır. Felsefî ilme sahip olup da ilimlerinin siyasî uygulamasına yönelik bir görüşe sahip olmayanlar, enerjilerini entelektüel kaprislere ve hiçbir yararlı uygulaması bulunmayan önemsiz meselelere harcayacaktır. Bu yüzden bu iki alanın birleştirilmesi ve gerçek filozofların yönetmesi gerekir.

Gerçek filozoflar, daha önce tanımlandığı üzere, ebedî hakikatleri fânî realitelere tercih edenler, mağaranın karanlığı yerine ışığı seçenler, insanların çoğunluğunun taklit etmeyi seçtiği, yiyip içen ve çiftleşen hayvanlardan daha çok ölümsüz ruhlar gibi yaşayanlardır. Ancak bu tür bireyler, aile yaşamı düzeyinde dahi zenginlik kaygısı olmadan yaşayanlar, devlet gemisine rehberlik edebilir; böylelikle iyilik, düzen ve hakikat tüm yönleriyle egemen olur.* Bu filozoflar, hakikati her şeyin üzerinde tutar, bireysel ve kolektif olarak hakikate uygun yaşarlar. Onların yönetimi dışında hiçbir sosyal ve siyasal uyum ihtimali yoktur.

Sokrates, cumhuriyet idealinin realitede tam olarak hiçbir zaman gerçekleştirilemeyeceğini kabul etmektedir; ancak yine de toplum için kaygı duyanların bunu mümkün olduğu kadar gerçekleştirmeye çalışmaları gerektiğinde ısrar etmektedir. Aksi halde toplumun elinde nihaî seçenek olarak, yalnızca anarşi ve despotizm kalacaktır. Hem Konfüçyüs hem de Sokrates yaşam süreleri içinde, iktidar düzeylerini iyilik ya da hakikatin kontrol etmesi yönünde hiçbir kaygı duyulmadığı zaman toplumun ne kadar dibe çöktüğüne tanıklık ettiler. Antik Çağ'da dile getirilen kaos ihtimalleri, günümüzde, çağdaş dünyada da varlığını sür-

* Sokrates, *Cumhuriyet'*in başka bir yerinde, muhafızların filozof olmasının yanı sıra, kadın ya da erkek olabileceklerini ve mutlaka kişisel mülkiyete sahip olmayıp, çocuklar dahil her şeye ortaklaşa sahiplenmelerini savunmaktadır.

dürmektedir. Bu yüzden günümüzde Gülen, toplum rehberliği konusunda Antik Çağ'daki meslektaşlarına benzer bir vizyon dile getirmektedir. Tıpkı Konfüçyüs ve Sokrates gibi, Gülen için de topluma dair umut, münhasıran "ideal insanların" topluma nüfuz etmesinde yatmaktadır.

Gülen'in İslâm dünyası ve özellikle Anadolu'nun tarihi ve talihi konusundaki düşünceleri, Konfüçyüs'ün antik Çin hakkındaki düşüncelerine paralellik arz etmektedir. Her ikisi de kaybedilmiş ve şimdi yeniden kazanılması gereken, geçmişteki muhteşem çağa gönderme yapmaktadır. Konfüçyüs çoğu zaman asalet ve hikmet örnekleri olarak geçmişteki hükümdarlar, imparatorlar ve diğerlerine atıfta bulunmakta, Çin'in eski ihtişamına kavuşması, parçalanma ve despotizmden uzak durması için onların hikmet ve asaletlerinin taklit edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Gülen de Türk medeniyetinin zirveye ulaştığı, İslâm'ın hem bir din hem de kültür olarak önemli ölçüde küresel üstünlük kazandığı, Osmanlı imparatorluğunun muhteşem geçmişi üzerinde düşünmektedir. Gülen'in değerlendirmesine göre; Osmanlılar'ın gerçek ihtişamı; hem kendi devirlerinin hem de gelecekte toplumun yararını amaçlayan yüksek ideallere bağlılıklarında ve onların Hazreti Peygamber'den sonra idareci olan dört halife dönemindeki İslâmî özü benimseyip yaşamalarında yatmaktadır. Gülen'e göre; Firavun, Sezar ve Napolyon gibi önemli şahsiyetlerin isimlerinin kötüye çıkmış olması, eserlerinin kalıcı olmayışının esası, bu şahsiyetlerin özünde tüm insanlık ve geleceğe ilişkin yüksek ideallerle değil, kişisel tutku, aç gözlülük ve iktidar hırsıyla motive olmalarındandır. Gülen bu konuda şunları söylemektedir:

Firavunların, Nemrutların, Napolyonların, Sezarların –bir kısım safderunlar gözlerinde büyütseler bile– ne o baş döndüren debdebe ve ihtişamları, ne de o gürültülü

hayatları kat'iyen istikbal vaat edici olmamıştır... olamazdı da; zira bu insanlar, hakkı kuvvetin emrine vermiş, içtimâî rabitaları hep menfaat etrafında aramış ve ömürlerini nefsânîliğin âzât kabul etmez köleleri olarak geçirmiş zavallılardı.²³

Bugün ve geleceğe dair yüksek idealler ve ebedî değerlerin olmayışı, o önemli şahsiyetlerin eserlerinin kalıcı, olumlu bir etki yapmasını engellemektedir. Halbuki Gülen'e göre halifeler ve Osmanlılar'da durum böyle değildi. Bunu şöyle açıklamaktadır:

Oysaki, başta Râşit Halifeler olmak üzere Anadolu'yu yurt edinenler, neticeleri açısından, dünyaları aşip ukbâya ulaşan öyle eserler ortaya koydular ki –muvakkat “husûf” ve “kusûf”lara aldanmayanlar için- bu eserler, çağlarla yarışacak mahiyettedir... evet onlar, o dolu dolu ömürlerini yaşayıp gitseler de, sînelerde hep bir yâd-ı cemîl olarak yaşayacaklardır. Evet, bugün yurdumuzun dört bir yanında hâlâ, Alparslan, Melikşah, Osman Gazi ve Fatih'e ait ruh ve mânâ tütüp durmakta ve ruhlarımıza onların gaye-i hallerinden ümitler ve müjdeler akmaktadır.²⁴

Öbür yandan Gülen'e göre; Sezar, Napolyon ve Firavun gibi şahsiyetlerle, Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman ve Râşit Halifeler arasında bir nitelik farkı bulunmaktadır. Bu fark; onların yüksek iyilik, hakikat, ahlâk ve adalet ideallerini şahıslarında somutlaştırması ve bu ideallere bağlı olmasıdır. Bu gibi idealler, kendi devri ve gelecek için iyilik üretecek bir sosyal, siyasî ya da kültürel gündeminin tek meşru temelidir. Gülen; çağdaş Türkiye'de bu ideallerin yeniden sahiplenilmesini, yüksek idealleri gerçekleştirmeye kendisini adayın yeni bir kuşağın doğuşu olarak görmektedir. Şöyle der: “Şimdi, muhteşem geçmişimizin tüm değerlerinin mirasçısı olan ilim, bilgi, sanat, ahlâk ve erdemün muazzam sayıda kahraman temsilcileri –ya da adayları- bulunmaktadır.”²⁵

Gülen, ideal insana eserlerinde sıklıkla yer vermekte ise de; en ayrıntılı biçimde *Ruhumuzun Heykelini Dikerken* isimli eserinde tanımlamaktadır. Bu eserde gerçek insanlığı meydana getiren ve bu yüzden toplumu güzel hale getirmesi için ona öncülük etmesi gereken entelektüel ve erdemli kimseleri ifade etmek için “ideal insan” ya da “yeryüzü mirasçıları” terimlerini kullanmaktadır. Aslında Gülen’in açıkladığı şekliyle, buradaki fikir; insanlar ve temsil ettikleri manevi kültür ancak sahih ve erdemli olmaları ile mümkündür. Allah onlara bu ünvanı bir armağan olarak vermektedir ve bu semavî verasetin gerektirdiği performansı göstermeleri halinde onlara aittir. Ancak o insanlar ona layık olmayacak hale gelince o, Allah’ın onu ellerinden geri almasına sebep olur. Gülen Kur’ân’dan, Tevrat’a atfen verilen bir âyeti nakletmektedir: “Yeryüzüne mutlaka sâlih kullarım varis olacaktır”.²⁶ Gülen sözlerini şöyle sürdürür:

Kasemle teminat verilerek anlatılan bu gerçeğin gün gelip tahakkuk edeceğinde kimsenin şüphesi olmamalıdır. Aynı zamanda bu verasetin yeryüzüne münhasır kalacağına da... Zira, küre-i arza vâris ve hâkim olan, feza ve semanın derinliklerine de hâkim olacaktır. Öyle ise buna bir kâinat “hâkimiyet”i de diyebiliriz. Tabii böyle bir hâkimiyet niyabeten olduğu için göklerin ve yerin gerçek sahibinin aradığı temsil vasıflarına uygunluk da çok önemlidir; hatta denebilir ki, bu vasıfların yakalanıp yaşandığı ölçüde bu rüya gerçekleşecektir.²⁷

Gülen geçmiş devirlerde İslâm medeniyetinin “yeryüzünün mirasçısı” unvanını elinde bulundurduğunu, ancak bu makamı iç ve dış boyutlarda, yani kalp ve ruhun iç aleminde ve çağdaş ilmin dış âlemdeki başarısızlıkları yüzünden kaybettiğini açıklayarak sözlerini sürdürmektedir. Müslüman toplumlar manevî ve entelektüel bakımdan yollarını kaybettikleri için, “yeryüzünün miras-

çaları” makamını da kaybettiler ve bu yerler artık Batı’daki başka unsurlar tarafından sahiplenilir oldu. Gülen, eserleri boyunca sürekli olarak İslâm’ın manevî ve entelektüel bağlamda yeniden diriltilmesi, özüne dönmesi çağrısı yapmaktadır. Böylece bütün insanlık ve yeryüzünün kendisi yeniden muhteşem bir hoşgörü ve barış çağına girecektir. Gülen; yüksek erdemlere sahip bireyler sayesinde İslâm ve Türkiye’nin yeni çağda dünyaya öncülük edebilecek küresel bir makama ulaşabileceğini umut etmektedir.

Burada, Gülen’in eserlerinin hiçbir yerinde bu yeni çağı getirmek için herhangi bir siyasî ya da yönetim bakımından eylem çağrısı yapılmadığına dikkat edilmelidir. Gülen bir politikacı ya da siyaset teorisyeni değildir. Konfüçyüs ve Platon’un aksine yeni bir siyasî liderler kuşağı çağrısı yapmaz. Gülen ile hem bu hem de bundan sonraki bölümdeki üçlü söyleşi arasında temel bir fark bulunmaktadır. Geniş İslâmî ideallerin tekrarı niteliğindeki Gülen’in fikirleri, uygulanmaları için iktidar gücüne dayanmaz. Aksine Gülen, yaşamlarını çeşitli profesyonel, toplumsal ve ailevî roller içinde yaşayan hizmet ve erdem sahibi sıradan insanlar yoluyla gerçekleşen bir kültürel, entelektüel ve yardımsever anlayışın yeniden kurulmasına odaklanmaktadır. Burada Gülen’in ifade ettiği “hakimiyet”, elit siyasî liderlerin diğerleri üzerindeki hakimiyeti değildir; daha çok barış, bilgi, maneviyat, hoşgörü ve sevgiyle karakterize edilen bir dünya görüşünün hakimiyeti ve doğuşudur. Üstelik bu dünya görüşü, yeryüzünün mirasçıları olma vasfını erdemleri ve hizmetkârlıkları yoluyla kazanan insanlar topluluğu sayesinde görünür hale gelecektir.

Gülen *Ruhumuzun Heykelini Dikerken*’de bütün bir bölümü, yeryüzünün mirasçılarının özelliklerini saymaya ayırmaktadır ve bu tanımlamalarda Gülen’in İslâmî bakış açısından dile getirdiği ideal insanın en veciz ifadesini görüyoruz. Gülen yeryüzünün mirasçılarının²⁸ ya da başka yerde adlandırdığı şekliyle

“ideal insanın” sekiz temel özelliğini saymaktadır. Bu özellikler; kâmil iman, aşk, İslâm prizmasından geçirilmiş bilimsel düşünce, nefis muhasebesi ve perspektiflerin eleştirilmesi, hür düşünce ve düşünce özgürlüğüne saygı, sosyal vicdan ve meşverete dayalı karar oluşturma tercihi, matematiksel (riyazî) düşünce ve sanatsal duyarlılıktır.

Yüzeysel olarak bakıldığında bu liste Konfüçyüscü üstün insanın erdemleri veya Sokrates’in erdemler listesinden oldukça farklı görünebilir. Ancak yakından incelendiğinde her üçü arasında güçlü paralellikler olduğu görülecektir. Gülen’in ideal insanının mükemmel imanı ve sevgisi, Tanrı’ya teslimiyete sağlam biçimde oturtulmuş bir İslâmî perspektife dayanmaktadır. Bu iman ve sevgi Tanrı’ya teslimiyetin sağladığı daha geniş bir ebedî referans çerçevesi içinde ele alınıyor. Bu iman ve sevgi; dünyevî ya da maddî şeylerle aynı kefeye konulamaz ve onlarda da netice vermez, dolayısıyla bütün medeniyeti, kör materyalizm ve cismaniyet yoluna da götürmez. Tıpkı Sokrates’in muhafızlarının da yaptığı gibi. Böyle bir iman ve sevgi, nazarlarını hep ebedi hakikatlere odaklar. Gülen’in yeryüzünün mirasçılarının bilimsel ve matematiksel düşüncesi, hakikatin “bir” olduğu, yani dinî hakikat bilimsel hakikate karşı ya da iman hakikatleri aklın hakikatlerine karşı gibi apayrı kategorilere ayrılmadığı kanaatinden kaynaklanmaktadır. Yeryüzünün mirasçıları için hakikat bölünmezdir ve onlar bütün hakikati bilim ve matematik titizliğiyle anlamayı amaçlar; kozmosu Yaratıcı’nın işlerinden oluşan nihayetsiz derecede grift bir “kutsal kitap” olarak anlamaya isteklidir. Tıpkı Konfüçyüs’ün, “üstün insanlar”ı gibi, ideal insanlar da yalnızca “dinî” bilgide değil, aynı zamanda bir çok ilim dalında mükemmelleşirler. Yeryüzünün mirasçıları yönetim ve karar oluşturma meselelerinde yalnızca bireysel fayda sağlamak için değil, toplumun yararına olacak

şekilde hareket ederler. Üstelik doğru karar vermenin en iyi yolu olarak meşveret ve diyalogu görürler. Tıpkı Sokrates'in muhafızlar sınıfı gibi, onlar da herkes için doğru bir konsensüse ulaşmak üzere birbirlerini sorgulama ve analiz etmeye açıktırlar. Tıpkı Sokrates'in muhafızları ve Konfüsyüs'ün üstün insanları gibi, yeryüzünün mirasçıları da kendilerine karşı katı davranarak, benliklerini yoğun bir kontrolden geçirip, kendi fikirleri ve bakış açılarına meydan okuyarak, hakikat ve erdem açıklıklarını doyurmak için sürekli kendilerini ve fikirlerini arındırır ve geliştirirler. Son olarak; tıpkı muhafızlar ve üstün insanlar gibi, yeryüzünün mirasçıları da nerede olursa olsun güzelliğe değer verirler ve bilirler ki; ancak hür düşünce ve yaratıcılık, dünya ve insanlık için estetik, felsefe, idare veya başka alanlarda yeni bir vizyon sunabilirler.

Gülen'in yeryüzünün mirasçıları ile Konfüsyüsçü üstün insanlar ya da Sokratçı muhafızlar arasındaki temel fark; yeryüzünün mirasçılarının Müslüman olması ve kendi varlık ve dünya görüşlerini İslâmî bir perspektif içinde üretmeleridir. Yeryüzünün Müslüman mirasçılarını baskıcı despotluktan uzak tutan özellik; Sokrates'in muhafızlarını ya da Konfüsyüsçü üstün insanları despot olmaktan uzak tutan özellikle tamamen aynıdır: Tüm insanlığın yararı için kaygılanma ve 1. bölümde tartışıldığı üzere kutsala benzerlikleri yüzünden insanların doğasında mevcut değeri kökten kabul etmedir. Gülen yeryüzünün mirasçılarını ayrıntılı olarak tanımlamaktadır. Şöyle der:

Böyle bir karaktere sahip olan kimse, ülkeleri hârap edip, harâbelerde pâyitahtlar kurmak için değil; insânî duygu ve melekeleri harekete geçirmek ve bizleri, herkesi ve her şeyi kucaklayacak şekilde sevgi, alâka ve mürüvvetle güçlendirmek, yıkılmış yöreleri onarmak, ölü kesimlere hayat üfleme, varlığın damarlarında can olup-kan olup akmak ve hepimize var oluşun engin zevklerini duyur-

mak için... zaten o, her şeyiyle bir Allah adamıdır... ve O'nun halifesi olarak her zaman varlıkla münasebet içindedir. Her hareket ve her faaliyeti kontrollüdür ve yaptığı her şeyi de O'nun teftişine sunacak gibi yapar. O'nun duyularıyla duyar... O'nun bakışlarıyla görür... üslûbunu O'nun beyanından süzer çıkarır... Ve O'nun iradesi karşısında "gassâlin elindeki meyyit" gibidir... O'na karşı acz u fakrının şuurunda olması en büyük bir güç ve servet kaynağıdır. O, bu tükenmez hazineyi en iyi şekilde değerlendirmede asla kusur etmemeye çalışır.²⁹

Gülen'in yeryüzünün mirasçıları, açıkça Tanrı ya da İslâm namına ülkeler fetheden fatihler değildir. Onlar kafirlere karşı savaşılan mücahitler de değildir. Bunun yerine inanılmaz erdem sahibi, hayır ve sevgi insanı olup, yüksek ideallere teslim olmuş ve içinde tüm insanların, en fânîsinden en aşkına kadar, yaşamın her alanında insanî potansiyellerini gerçekleştirme fırsatına sahip olacakları bir dünya yaratma peşinde koşarlar. Üstelik bu dünya, hareket mensuplarının kemâle ermiş insanlığın ilham verici örnekleri olan bir dünyadır.

Bu ideal insanlar her türlü işleyen, iyi ve dayanıklı toplumun merkezinde yer alır. Hem idealler hem de onları somutlaştıran insanlar olmaksızın, en iyi ihtimalle toplumun sesi kesilir ve o toplumun gerçekleştirdiği sanılan yarar, kısa ömürlü ya da geçici olacaktır. Gülen bunu şöyle ifade etmektedir:

İyi ve faziletli bir devleti idare eden memurlar, özlerindeki asalet, fikirlerindeki asalet ve hislerindeki asaletle göre seçilebiliyorlarsa, o devlet, iyi ve güçlü bir devlettir. Bu yüksek seciyelerden mahrum kimseleri memur tayin ederek, onlara iş gördürme bahtsızlığına uğramış bir hükümet ise iyi bir hükümet değildir ve kat'iyen uzun ömürlü olamaz. Zira seciyesiz memurların fena davranışları, er-geç birer siyah leke olarak onun çehresine de aksedecek ve halk vicdanında onu da karalayacaktır.³⁰

Kuvvetin hakimiyeti gelip geçidir; bâkî olan, hak ve adaletin hakimiyetidir. Bunlar, bugün olmasa bile, çok yakın bir gelecekte mutlaka galip geleceklerdir. Onun içindir ki, en büyük siyaset, hak ve adalet taraftarlığında aranmalıdır.³¹

Gülen tıpkı üçlü diyalogtaki ortakları gibi, toplumun iyiliğini doğrudan onu yönetenlerin iyiliğine bağlar. Üstelik bu özellikleri taşıyan liderler ve diğer toplum üyeleri kişisel hırslarını bütünün yararı için feda edecektir. Bütün benliklerini insanlığa hizmete adayacaktır; geleceği düşünmekten asla vazgeçmeyecektir. Ebedî olan manevî değerlere dayanacaklar ve bilimsel ve teknolojik kazanımlar bu ebedî değerleri ölçü alarak değerlendireceklerdir. Gülen bu kimselere dair şunları söylemektedir:

(Yeni insan)... Hakk'ı tutup kaldırmak için hergün birkaç defa ölüp ölüp dirilecek... icabında yurt-yuva, evlad u iyal her şeyi terk etmeye hazır olacak... mal-can kaygısına, refah-saadet arzusuna kapılmadan bugün mazhar olduğu her şeyi, yakın-uzak milletin istikbali uğrunda tek zerresini dahi zayi etmeden tohumları toprağın bağrına saçtığı gibi, Hakk'ın inayet yamaçlarına saçacak, sonra kuluçkanın yumurta ve civcivler üzerine abandığı gibi ızdırap ve bekleyiş faslına girerek inleyip kıvrana-cak, ürperip yakarışa geçecek ve hergün ölüp-ölüp dirilecek. Hakk yolunda olmayı, Hakk yolunda ölmeyi hayatının gayesi bilecek ve böyle bir gayeyi fevtetmiş olmayı da şahsı adına telafisi imkansız en büyük bir kayıp sayacak. (...) Yeni insan, ruhunun kökleri itibariyle çok derin, içinde yaşadığı dünya itibariyle de çok yönlüdür. O, ilimden sanata, teknolojiden metafiziğe, her sahada söz sahibi ve kendini alakadar eden her mesele ile içli dışlıdır. Evet o, doyma bilmeyen ilim aşkı, hergün daha bir başkalaşan marifet tutkusu ve idrak üstü ledünni derinlikleriyle, ak devrin aydınlık insanlarıyla omuz omuza ve her gün yeni bir mi'racın süvarisi olarak da ruhanilerle atbaşıdır.³²

Burada Gülen ideal insanları, Sokrates'in *Cumhuriyet*'te sözünü ettiği tekrarlanan ayartmalardan, yani dünyevî zevklere, zenginliğe ve özel lükse bağlanma ayartmalarından kaçınan kişiler olarak tanımlamaktadır. Gülen'in ideal insanları tıpkı Sokrates'in muhafızları gibi, bu tahriklere kapılmazlar, çünkü onların mizaçları fânî zevklerine rağmen daima ebedî zevkleri ve hakikatleri arayacak şekilde örgülenmiştir. Ayrıca tıpkı Sokrates ve muhafızlar gibi, asla kendilerinden ve bilgilerinden tatmin olmazlar. Daima daha ileriye ve daha yükseğe ulaşmak isterler; yeni bilgi, erdem, iyilik ve hakikat zirvelerine açtırlar. Gülen'e göre Türk toplumu ve diğer tüm toplumlar bu gibi bireylerden oluştuğu ya da onların etkisi altına girdiği zaman, insanlık medeniyeti ölüm ve çürüme yerine hayata, canlılığa ve sağlığa dönecektir.

Yine Gülen'in liderlik vizyonu da geniştir ve belirgin ölçüde apolitik bir tarzda işlev görmektedir. Vaazları ve öğretileri, Konfüçyüs'ün öğretileri ve Platon'un *Cumhuriyet*'teki fikirleri gibi bir yönetim sistemi ya da siyasî teori oluşturmaz. Gülen bir siyasal bilimci veya siyasî eylemci değil, vaiz ve ilahiyatçıdır. Dinleyicilerini özellikle seçimlerde aday olmaya ya da hükümetin yönetimini ele geçirmeye çağırır. Mevcut yönetim sistemlerinin yıkılması çağrısı da yapmaz. Onun toplum vizyonu; hükümette yetkili makamlarda bulunan ideal insanları içeriyorsa da, çoğunlukla özellikle bu konuda konuşmaz. Gülen bunun yerine çeşitli mesleklerde topluma dağılmış toplum liderliklerinden söz etmektedir. İdeal insanları bilim adamları, öğretmen, iş adamı, hizmet ehli, ebeveyn, memur, işçi olarak meslek gruplarındaki çalışmalarına kendilerini adarken, toplumu da şekillendirecektir. Çizilen imaj daha çok demokratik süreç yoluyla devlete hizmet etme ve rehberlik etmede erdemli idealleri şahıslarında temsil eden insanlardan oluşan bir kitle ve taban hareketidir. Ancak sonuç; Konfüçyüs, Platon ve Gülen'de aynıdır: Vatandaş-

ları için istikrarlı ve iyi bir toplum. Çünkü böyle toplumlar, iyilik ve erdemlerin kendilerinde mümkün olan en yüksek insani ideallerini gerçekleştiren insanlarca yürütülmektedir.

Böylece üçlü söyleşinin katılımcılarının üçü de, kendi farklı dünya görüşleri ve tarihsel devirleri içinde, bizim için bireysel ve kolektif düzeyde iyi bir insanî yaşam sürmek için gerekli olan temel özelliği netliğe kavuşturmuştur. Bu temel özellik hem ahlâkî hem de entelektüel düzeyde *erdem*dir. İnsanlar ilgilerini kendilerini entelektüel ve ahlâkî erdem sahibi insanlara dönüştürmeye odakladıkları takdirde, en kıvamında ve en mutlu yaşamı süreceklerdir. Üstelik bir bütün olarak toplum, yüksek ahlâkî ve entelektüel erdeme sahip, yalnızca ayrıcalıklı azınlık ya da yalnızca kendi çıkarları yerine, herkesin yararının nerede yattığını görebilen bireylerin rehberliğinde olduklarında, yüksek ve en yararlı kalkınmayı gerçekleştireceklerdir. Bu erdemli insanlar topluma, öyle bir rehberlik yapacaklar ki, bütün toplum fertleri sahip oldukları insanî kapasiteyi en yüksek seviyelere taşıyabilmek için pek çok fırsatlara sahip olacak.

Burada şu soru ortaya çıkmaktadır: Bu erdemli insanlar nereden gelecektir? Bizim sosyal ve kolektif varlığımızı iyiliğe, hakikate ve adalete götürecek yüksek karakter ve liderliğe sahip bu insanları nereden bulacağız? Bu insanlar bize gökyüzünde yetişmiş ve yönetmeye hazır olarak mı gelecekler? Bunlar aramızda dolaşan kutsal varlıklar mıdır? Hayır, bu insanlar hiç de kutsal varlıklar değil, insan olan anne ve babalardan doğan kimselerdir ve toplumun kendisini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu erdem mükemmel örneği olarak yetiştirilmeleri ve eğitilmeleri gerekmektedir. Söyleşinin her üç katılımcısı da bizim kendi aramızdan erdemli bireyler halinde gelişebilmemiz için aracın eğitim olduğunda uzlaşmaktadır. Bu yüzden sonraki bölümde bu düşünürlerin eğitim teorilerini ele alacağız.

Dipnotlar

¹ Konfüçyüs, *Analekt*, s.146.

² A.g.e., s.132.

³ A.g.e., s.176.

⁴ A.g.e., s.188-189.

⁵ A.g.e., s.189.

⁶ Platon, *Cumhuriyet*, s.277-278.

⁷ A.g.e., s.209-211.

⁸ A.g.e., s.212.

⁹ Gülen, *The Statue of Our Souls*, s.5 ve sonrası.

¹⁰ A.g.e., s.125-126.

¹¹ Gülen, *Toward a Global Civilization of Love and Tolerance*, s.128 / 130.

¹² Gülen, *The Statue of Our Souls*, s.135

¹³ A.g.e., s.135-136.

¹⁴ Gülen, *Toward a Global Civilization of Love and Tolerance*, s.113. / (Devamı için bakınız: *Işığın Görüldüğü Ufuk*, s. 30-31)

¹⁵ Thompson, *Chinise Religion*, s.13.

¹⁶ Konfüçyüs, *Analekt*, s.127.

¹⁷ A.g.e., s.11.

¹⁸ A.g.e., s.11.

¹⁹ A.g.e., s.11.

²⁰ A.g.e., s.95.

²¹ Platon, *Cumhuriyet*, s.41.

²² A.g.e., s.165.

²³ Gülen, *The Statue of Our Souls*, s.124.

²⁴ A.g.e. s.124

²⁵ A.g.e., s.119.

²⁶ A.g.e., s.5.

²⁷ A.g.e., s.5.

²⁸ A.g.e., s.31-42.

²⁹ A.g.e., s.89.

³⁰ Gülen, *Pearls of Wisdom*, s.71 / 72.

³¹ A.g.e., s.73.

³² Gülen, *Toward a Global Civilization of Love and Tolerance*, s.82.

IV. BÖLÜM

Gülen, Konfüçyüs ve Platon: Eğitim Üstüne

Önceki bölüm üstün insanların, filozof-kralların ya da yeryüzünün mirasçılarının kaynağı hakkında bir soru ile sona ermişti. Bunlar sırasıyla Konfüçyüs, Platon ve Gülen'in, toplumu bir bütün olarak, iyi ve adil hale gelmesi amacıyla yönlendirecek ya da etkileyecek ideal insan versiyonlarına verdikleri isimlerdir. Nerede bu insanlar? Onları nasıl elde edeceğiz? Nerede bulacağız? Elbette bunların cevabı rahatlatıcı değilse bile, en azından aşikârdır. Onlar biziz, ya da ideal insan haline gelmesi gerekenler biziz. Her üç sistemin de hedefi; tüm insanların kendi içlerinde mümkün olduğu kadar ideal insanı gerçekleştirmesidir. Ancak "mümkün olduğu kadar" deyiminin de gösterdiği üzere, birçok insan ya da insanların büyük çoğunluğu bu yüksek insanî düzeyi gerçekleştiremeyecektir. Önceki bölümün başında gördüğümüz üzere; Konfüçyüs, Platon ve Gülen, görenlerle körler, fânî realitelere sabitlenen sıradan insan kitleleri ile daha yüksek amaçların peşinde koşan az sayıda kişi arasındaki ayrımı açıkça vurgulamaktadır. Hepimiz yaratılıştan gelen doğamız nedeniyle ideal insan olma potansi-

yeline sahip olsak da, büyük çoğunluğumuz bu potansiyeli gerçekleştiremeyecek ya da kısmen veya bir bölümünü gerçekleştirebilecektir.

İdeal insanı gerçekleştirenler için şu soru hâlâ ortada durmaktadır: Bunu nasıl gerçekleştirdiler? Hangi metodlar ya da mekanizmalar onları kendilerini bu derece yetiştirecek hale getirdi? Söyleşinin her üç katılımcısı da aynı cevabı vermektedir: Eğitim yoluyla. Eğitim; ideal insanlığı gerçekleştirmeye yönelik her türlü çabanın dayandığı genel temeldir. Konfüçyüs, Platon ve Gülen, kendi göreceli dünya görüşleri içinde spesifik eğitim teorilerini açıklamaktadır. Bu teorilerin hepsinde eğitim unsurunun olmaması halinde, sistemin tüm yapısı çökmektedir. Üstelik her biri kendisinin arzuladığı karakter kazanımını elde etmeye yönelik en yüksek imkanı sağlayacak ya da maksimize edecek özel bir tür eğitimi dile getirmektedir. Kısacası; Konfüçyüs, Platon ve Gülen için özenli ve yönlendirilmiş eğitim en yüksek ideal insanın gelişimindeki temel taşıdır. Bu yüzden, toplumun kendi içinde en yüksek ve en iyi liderleri üretebilmesini sağlamak için, sosyal yapıların temelde bu mekanizmalar etrafında düzenlenmiş olması gerekmektedir.

Önceki bölümde gördüğümüz üzere, Konfüçyanizm bir dinî felsefe olduğu kadar ya da ondan daha fazla oranda bir sosyopolitik teoridir. Konfüçyüs, kitlelerle “üstün insan” veya “centilmen” arasındaki ayrımı dile getirirken, üstün insanların yönetmesi halinde sosyal ve siyasî yaşamda uyumun sağlanacağını savunmaktadır. Bu teze uygun olarak, Çin’de yüzyıllardır Konfüçyanizm, insanları çeşitli düzeylerde hükümet hizmetini yürütmek ve daima imparatorun baş danışmanları olarak yanında yer almak için eğiten, sosyal ve siyasî bir gelişim felsefî teorisi olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak Konfüçyüs, yalnızca hükümdarlarla değil, bir bütün olarak halkla ilgilidir. David Hin-

ton, *Analekt'* in İngilizce çevirisinin takdiminde, Konfüçyüscü ritüelin yalnızca yaşlı birine düzgün sözlerle hitap etme ya da bir festival esnasında belli bir renk giysi giymeden ibaret olmadığını vurgulamaktadır. Ritüel, kişinin insan yaşamını oluşturan ilişkiler ağı –ebeveyn ile, kardeşlerle, yaşlı akrabalarla, imparatorluk yetkilileriyle, saygın tarihî metinlerle vs. ilişkilerden oluşan ağ- içinde düzenli bir duruşu içerir. Bir *li* yaşamı sürme ya da ritüele uyma, bu bağlamda doğal olarak Konfüçyüs'ün temelde benimsediği geniş bir eşitlikçi prensipler setini içermektedir. Bu prensipler; sosyal adalet, (yalnızca hükümdarın değil) toplumun iyiliğine yönelik yönetim ve entelektüellerin toplumu yönlendirme ve yöneticileri eleştirmede oynadığı rolü içermektedir. Hinton şunları söylüyor:

Konfüçyüs'e göre ritüel toplumu bu eşitlikçi unsurlara ve son tahlilde toplum mensuplarının eğitimi ve yetiştirilmesine dayanır. Bu açıdan Konfüçyüs'ün katkısını çağına özgü saymak hafife almak olacaktır. O Çin'in ilk profesyonel öğretmeni idi; geniş ahlâkî eğitim fikrini kurdu ve ayrıca o eğitimin esas içeriğini tanımlayan klasik metinleri oluşturdu. Sanki bunlar yetmiyormuş gibi, ayrıca eşitlikçi ve kalıcı eğitim prensibini –yani tüm insanların bir tür eğitim alması gerektiği, bunun ahlâklı bir toplumun sağlığı için gerekli olduğu prensibi- yerleştirdi. İlgisini, kitlelerin eğitiminden çok daha fazla aydınların eğitimine odakladı. Ama bu eğitimin bile, kökeni ne kadar mütevazı olursa olsun, isteyen herkese açık olması gerektiğini düşünüyordu. Aslında yalnızca Üstad'ın kendisi değil tüm talebeleri de oldukça mütevazı bir geçmişten geliyorlardı.¹

Aslında Konfüçyüs felsefesinde eğitime inanç; insana, insanoğlunun kendisine ve topluma inançtır. Hem insan olmanın ne anlama geldiğini tanımlayan hem de iyi, istikrarlı bir toplumun temelini oluşturan temel ahlâkî değer olarak insanlığa inançtır.

Bu temel gelişme olmaksızın, toplum “insan” olarak adlandırılacak düzeye zor ulaşmış kişilerden oluşacağı için, fonksiyonellik kazanamayacaktır.

Çin geleneğinin içinden ve dışından gelen yorumcular rutin olarak Konfüçyüscü üstün insanları “bilginler” olarak tanımlamaktadır. Çünkü bu eğitim rejimine göre kişilerin kamu görevlerinde herhangi bir makama ulaşabilmeleri için bu eğitimi alarak ustalaşmaları gerekiyordu. Üstelik Konfüçyüs’e göre öğrenme tüm erdemlerin merkezidir. *Analekt’*te bu şöyle ifade edilmektedir:

Üstad sordu: “Altı ilke ve bunların altı hilesini işittin mi?” “Hayır” diye cevap verdi mürid Lu. “O zaman otur, sana anlatayım” dedi Üstad. “Öğrenmeyi sevmeden insanlığı sevme; bu aptallık hilesidir. Öğrenmeyi sevmeden hikmeti sevme; bu sefahat hilesidir. Öğrenmeyi sevmeden samimiyeti sevme; bu aldatma hilesidir. Öğrenmeyi sevmeden dürüstlüğü sevme; bu hoşgörüsüzlük hilesidir. Öğrenmeyi sevmeden cesareti sevme; bu kafa karıştırma hilesidir. Ve öğrenmeyi sevmeden kararlılığı sevme; bu umursamazlık hilesidir”.²

Burada Konfüçyüs eğitim olmaksızın yaşam ve hizmet erdemlerinden birisini gerçekleştirmeye çalışmanın, çeşitli hileler oluşturduğunu açıklamaktadır. Eğitim veya öğrenme yoluyla elde edilmediği ya da kendilerine eğitim eşlik etmediği takdirde, erdemler erdemsizliğe dönüşmektedir. *Analekt’*te başka bir yerde Konfüçyüs şöyle der: “Düşüncelerimi arındırmak ve zihnimi açıklığa kavuşturmak umuduyla yiyeceksiz günler, uykusuz geceler geçirdim. Ama hiç birinin pek yararı olmadı. Bu tür pratikler asla azimle çalışmaya benzemez”.³ Azimle çalışma ve öğrenme, kalp ve zihin temizliği gibi ahlâkî erdemler geliştirir. Ahlâki erdemleri geliştirmede oruç ya da uyumama gibi geleneksel inziva uygulamaları yeterli olmaz.

Konfüçyüscü “üstün insanlar” ya da “centilmen”; daha sonra “Konfüçyüs klasikleri” ya da “aydın yasaları” olarak adlandırılacak uygulamanın usta öğrencileri ve uygulamacılarıydı. Yasalara dahil edilen metinler zaman içinde genişledi; ancak en eski ve en saygın kısmı genellikle “kutsal kitap” başlığını taşır ve beş metin içerir: *Shu Ching (Tarih Kitabı)*; *Shih Ching (Şarkılar Kitabı)*; *Yi Ching (Değişimler Kitabı)*; *Ch’un-Ch’iu (İlkbaharlar ve Yazlar)*; *Li Ching (Ritüel Kitabı)*.⁴ Konfüçyüscü üstün insanlar bu metinlerin içeriğine hakim olan bilginlerdi ve bu bilgileri onların hükümet yetkilileri, valiler ve imparator danışmanları olarak hizmet etmeye ehil hale gelmelerini sağlıyordu. Konfüçyüs eserlerinin çeşitli metinleri, insanlık, uygun davranış, ihtiyat, doğruluk, sağlam karakterlilik, tutumluluk, anne-baba ve ataya saygı, hayırseverlik, disiplin ve samimiyet gibi klasik değerlere uygun karakter oluşturulması konusunda yoğun bir eğitim sağlamaktadırlar. İlave olarak; müzik, şiir ve diğer alanlarda mükemmelliği öğretirler. *Analekt’*te şöyle denir:

Üstad dedi ki: “Yavrularım nasıl oldu da hiç biriniz *Şarkılar’* a çalışmadınız? *Şarkılar* yoluyla insanlara bakışlarını kendi içlerine döndürmeyi ilham edebilir, insanları bir araya getirebilir ve onların çilelerini seslendirebilirsiniz. *Şarkılar* yoluyla eve geldiğinde babanıza ve uzaktayken hükümdarınıza hizmet edebilirsiniz ve sayısız kuşlar, hayvanlar ve bitkilerin adlarını öğrenirsiniz”. Sonra Üstad, oğlu Po-vu’ya şöyle dedi: “*Chou Nan ve Shao Nan’*ı çalıştın mı? En azından onları iyice öğrenene kadar sanki yüzün bir duvara çevrili gibi yaşayacaksın”.⁵

Burada *Şarkılar* kitabının ustalığını görüyoruz: Müzik ve şiir; kendini geliştirme, liderlik, aile ve imparatorluğa hizmet için hayati önem taşımaktadır. Bu şekilde kendi kendini yetiştirme olmaksızın yaşam tıpkı “yüzünü bir duvara çevirmek” gibidir.

Burada Platon'un mağara alegorisine benzerlik aşikârdır. En azından *Şarkılar* kitabının ilk bölümünde ustalaşmamış müstakbel üstün adam, tıpkı Platon'un mağara sakinleri gibi, sabit bir konumda tüm gerçeğin birleşimiymiş gibi gölgeler duvarına gözünü dikmiş durmaktadır. Yalnızca eğitim yoluyla duvardan kafasını çevirebilir ve bilgi ışığına doğru yürüyebilir. Ancak bu bilgiye sahip olanlar toplumun güçlü aile, iyi valiler ve bilgece tavsiyelerle desteklenen imparator ihtiyacını karşılayabilir. Bütün bunlar olmadığında, toplum kaosa düşer.

Klâsikler yoluyla eğitim, sadece yönetme bilim ve sanatından daha fazla bir ustalık sağlamaktadır. Konfüçyüscü eğitim çok dar tanımlanmamıştı. Klasiklerin isimlerinin bile gösterdiği gibi, Konfüçyüscü bilginler, şiir, müzik, tarih ve ritüel gibi yüzeysel olarak bakıldığında iyi bir yönetim eğitimi ile bağlantılı görünmeyen çeşitli disiplinlerde eğitiliyorlardı. Bilginler çeşitli enstrümanlar konusunda usta müzisyenlerdi; şiir yazma ve okumada mükemmeldiler ve çok usta hattattılar. Bunlar onların uzmanlık alanlarının yalnızca bir kaçı idi. Konfüçyüscü teori bu gibi eğitim ve öğretimin karmaşık ve arzulanacak bir tarzda karakteri geliştirdiğini savunmaktadır. *Analekt*'teki bir pasajda bunun ipucunu görüyoruz:

Üstad dedi ki: "*Ritüel! Ritüel!* deyip durdukça, yalnızca yeşim ve ipekten mi söz ettiğimi sanıyordunuz? Peki *Müzik! Müzik!* dedikçe, benim yalnızca ziller ve davullardan mı söz ettiğimi sanıyordunuz?"⁶

Burada kastedilen, ritüel ya da müzik mekaniğinden çok daha fazlasının öğretilmesidir. Ritüel ve müziğin tek başına bu alanların öğrenilmesi ve ustalaşılmasını teşvik edecek bir doğal değere sahip olduğu kesindir. Ancak burada Konfüçyüs bu uzmanlıkların aynı zamanda başka bir şeyi, giyimde uygunluk ya

da enstrümanları çalma düzeyinin ötesinde bir şeyi daha sağlamaktadır. *Şarkılar* kitabı hakkında daha önce alıntı yapılan pasaj, benzer bir öneriyi, yani müziğin sağladığı öğrenme, sadece şarkıların performansı ya da müzik tarihçesinin ötesinde bir eğitim sağladığını dile getirmektedir.

Burada Konfüçyüs'ün insanın doğası ve bu doğanın derinlikleri hakkındaki iddialarının bir anlık görüntüsünü görüyoruz. Müzik; şiir ve ritüelde ustalaşma, kesinlikle kendi başına da yararlı olan enstrümanlar, sözler ve eylemlerde mekanik uzmanlık sağlar. Ancak daha derin düzeyde, bu konularda ustalaşma en büyük öneme haiz olan insanlık karakterini geliştirir. Müzik insan ruhunun başka hiçbir şeyin açamadığı kısmını açar; yüksek düzeyde müzik dinlemek ve çalmak, insan doğasının en iç kısmının çok iyi geliştirilmesini gerektirir. Aynı durum şiir ya da hat için de geçerlidir. Her ikisi de hem el ya da ses düzeyinde hem de ruh düzeyinde, algılama ve ifadenin gittikçe gelişen ince ve hassas güçlerini gerektirir.*

Konfüçyüs'ün vurguladığı husus budur. Üstün insanlar, kendi içlerindeki çok daha saf kapasitenin geliştirilmesi yoluyla üstün kişiler haline gelirler. Aslında bu kapasite tüm insanlarda ortaktır; ama yalnızca üstün insanlar bu kapasiteyi eğitim ve disiplin yoluyla kendi içlerinde gerçekleştirirler. Bu alanlarda kendilerini geliştirdikçe, diğer insanlar üzerindeki etkileri artar. Zira kendisini geliştirmiş olsun ya da olmasın, tüm insanlar müzik ve diğer güzelliklere tepki veren bir doğaya sahiptirler. Yukarıdaki pasajın gösterdiği üzere, müzik insanları kendi içlerine bakmaya, diğer insanlarla bir araya gelmeye ve duygularını ifade etmeye teşvik eder. Müzikte ustalığa sahip bilginler bu insan-

* Bu bölümdeki yer; Konfüçyüscü bilginler ile Müslüman hattatların sanattaki başarıları arasında ilginç bir karşılaştırmaya imkan vermemektedir. Zira her ikisi de başarılarını, kendi göreceli felsefi ve dinî perspektiflerinden almaktadır.

lara ilham verirler; bu ilham gücü, onların önceki bölümde ele alınan *te*'lerinin bir parçasını oluşturmaktadır.

Konfüçyüscü üstün insanlar, Mao ve komünizmin gelişine kadar, yüzyıllar boyu Çin'in entelektüel ve ahlâkî ideal insanların temsil ettiler. Bu edebî eğitim ve ahlâkî gelişim üstadları, gerçek insanlığı en saygın, en yüce formunda tanımlamaktadır ve onlardan doğan imaj; kişilik, uygunluk, biçim ve üstün ahlâkî zarâfet geliştirilmesi yoluyla, yüksek entelektüel ve sanat zarâfetidir. Üstelik bunu azimli eğitim ve usanmaksızın sürdürülen pratik yapma yoluyla, yani kendi güçleriyle gerçekleştirmişlerdir. Bir çok insanî sistem, tıpkı Konfüçyüscü sistem gibi, insanlığın kendi çabalarıyla başarabileceklerine, Tanrı'nın ya da kaderin yardımıyla başarılacak olana göre öncelik verir. Konfüçyüs bize bu temel insan doğasının herkeste aynı olduğunu; ancak zamanla bazılarını diğerlerinden ayıranın, üstün insanların kendi azimleriyle gerçekleştirdikleri eğitim ve pratik dikkat çeker. Bu gibi insanlar, "üstün insan" unvanının haklı sahipleridir ve böyle bir üstünlüğü başaramayan diğer insanlar, onlar tarafından yönetilme ve doğru insan yaşamı ve davranış örneği olarak onlara minnettar olacaklardır. Gerçekten de Konfüçyüs'e göre, üstün insanın karakteri, etrafındakiler üzerinde bir tür ahlâkî etki yaratmakta, onların da asil davranışlar yapmayı istemelerini, en azından sıradan davranışlardan kaçınmalarını sağlamaktadır. Bu insanlar yalnızca kişisel yaşamlarını değil, aynı zamanda örnek olma ve diğerlerini yönetme yoluyla, etrafındaki herkesin yaşamını da geliştirirler. İdeal insan; sosyal ve siyasî yaşamda gerçekleştirdiğinden, insan yaşamında eğitim ve yetiştirmenin gücüne tanıklık eder.

Eğer Konfüçyüscü üstün insanlar, zaman ve mekânda yolculuk ederek Platon'un ideal cumhuriyetine gidebilselerdi, memnuniyetle karşılanacaklar ve muhafızlar arasındaki yerle-

rini alacaklardı. Önceki bölümde görüldüğü gibi, idealleştirilmiş insanın her iki versiyonu da yüksek ahlâkî gelişim ve yönetim yoluyla topluma hizmet unsurunu içermektedir. Onları birleştiren; yalnızca yönetmeye uygun olduğunu kanıtlayanların fiilen yönetmesi gerektiğine olan inançlarıdır. Bu yüzden her iki filozofun önerdiği siyasî model, saf kan aristokrasisine zıt olarak, bir liyakat sistemi (*meritokrasi*)dir. Yönetmeye layık olanlar yönetmeli ve bu liyâkate sahip olmayanlar yönetilmeli veya kendilerini yönetmelerine yardım etmelidir. Liyakat ise eğitim sistemi yoluyla belirlenir. Bu yüzden Platon'un ideal cumhuriyetinde muhafızlığa, Konfüçyüs sisteminde ise resmi makamlara uzanan yol, önemli ölçüde resmî eğitim ve yetiştirme gerektirmektedir.

Sokrates'in muhafızların eğitimi ve aynı zamanda çok iyi düzenlenmiş bir toplumdaki diğer rollere ilişkin fikirleri, *Cumhuriyet'* in tamamına yayılmıştır. 2. ve 3. kitaplar eğitim müfredatının özellikli unsurları hakkında önemli konuşmalar içerir. Sonraki kitaplar ise matematik eğitiminin ahlâkî yararı üzerinde dururken, daha sonraki kısımlar Sokrates'in liyâkat sistemi kavramını, dört beğenilmeyen hükümet formuyla, yani timokrasi*, oligarşi, radikal demokrasi ve tiranlıkla karşılaştırarak açıklamaktadır. Bütün bu terimleri ayrıntılı olarak yorumlamak, buradaki analizin kapsamını aşmaktadır. Bunun yerine Sokrates'in iyi düzenlenmiş devlete, bu devleti yöneten muhafızlara ve bu muhafızların, bir bütün olarak toplumun yararı için nasıl belirlendiği ve yetiştirildiğine ilişkin temel anlayışının bir sentezini sunacağım. Belki de bu senteze başlamanın en iyi yeri Sokrates'in 3. kitaptaki "Madenler Efsanesi" olacaktır.

Din bilgileri, "Madenler Efsanesi"ne Platon'un fonksiyonel

* Asalet ya da mülkiyet sahiplerinin iktidarı elinde bulundurduğu bir oligarşi türü. (Yayına Hazırlayan).

din teorisinin göstergesi olarak bakarlar. Yani dinî efsane ve öykü, maddî ya da tarihsel olarak gerçek olsun ya da olmasın, toplumda yararlı bir işlev görebilir. Öykünün kendisi gerçeklikten yoksun olsa da, efsane ya da öyküde yer alan “hakikatler”, metafiziksel ya da felsefi hakikat içerirler. Sokrates’in madenler öyküsü de böyle bir efsanedir. Bu öykü; insanın yetenekleri ve kapasitelerindeki farklılıklar veya Sokrates’in ifadesiyle insanın doğal yetenekleri olan realiteye dair bir felsefi hakikati gösteren fantastik, imgesel kökenli bir efsanedir. Efsane şöyledir: Tüm insanlar ortak kaynak olarak toprak anneye sahiptir. Ancak tanrılar toprağın içine altın, gümüş ve demir madenlerini toprağa karıştırdılar; bu yüzden tüm insanlar aynı kaynaktan gelmelerine rağmen, kendi içlerinde altın, gümüş ya da demir içermelerine göre birbirinden ayrılırlar. Bazı insanlar altındandır ya da altın içerir; bazıları ise gümüştür ya da demirdir. Böylece efsane, insan realitesinde ortaya çıkan hakikati öykü formunda sunmaktadır. Madenlerin insanlık arasındaki karışımı; “altın” ebeveyninden yüksek ihtimalle “altın” çocuklar doğsa da, “gümüş” ya da “demir” çocuklar da doğabilir. Altının altın, gümüşün gümüş üreteceğine dair hiçbir garanti yoktur. Altın gümüş üretebileceği gibi, demir de altın üretebilir. Sokrates’in şemasında muhafızlar altın, askerler gümüş, zanaatkârlar ve çiftçiler demirdir. Bütün roller gereklidir ve toplumun bütününe parçasını oluşturur; ama bu temel eşitlikçilik içinde bir hiyerarşi mevcuttur: Altınlar, kendileri dahil geriye kalan herkesi yönetir. Yalnızca altın özellikleri gösterenler yönetecektir; gümüş ya da demir özelliği gösterenler o madenlere uygun sosyal görevleri yerine getiremez. Bu yüzden toplumun her bir bireydeki özgün madenlere dikkat edilerek yapılandırılması gerekir. Böylece altın özelliği gösterenler demir mesleklerine yerleştirilmez. İnsanlara kendi doğal mizaçları ve eğilimlerine uymayan makamlar, işler ya da sorumluluklar verildiğinde kaos çıkar. Tüm toplumun iyi bir şe-

kilde düzenlenmesi için, insanların doğal madeni, yetenekleri ve becerilerinin mutlaka belirlenmesi ve geliştirilmesi gerekir.⁷ Bu da eğitim yoluyla yapılır.

Sokrates *Cumhuriyet'*te insanların geçmesi gereken, dolayısıyla üstlerinin onların "metallerini" belirleyebileceği tarama ve testlerden söz etmektedir. Böylelikle bir kimsedeki "maden" belirlendikten sonra, o maden geliştirilecek ve tam olarak ortaya çıkarılacaktır. Herkes bir temel eğitim alır; sonra da kendi doğal yetenekleri ve eğilimleri ortaya çıkınca uzmanlaşmış eğitime geçer. İnsanlar her düzeyde içlerindeki en iyinin dışarıya çıkması ve aynı zamanda kendi madenlerinin tam olarak yansımını sağlamak üzere tasarlanmış bir eğitim alır. En iyi eğitim ruh ile beden arasında denge sağlayandır. Sokrates 3. kitapta fiziksel eğitim ya da spor eğitimini terk ederek, müzik ve şiirde aşırı eğitim alanların yumuşak, zayıf ve ruhsuz hale geleceğini açıklamaktadır. Aynı şekilde ruhu, güzellik için geliştirmeksizin, yalnızca spor eğitimi alanlar ise, saldırganlaşacak ve her sorunu şiddet ve vahşetle çözüme yoluna gidecektir.⁸ İnsanlar çok yönlüdür; insan olarak ve kendilerine eşsiz "madenler" ve özgün yetenekler verilen varlık olarak potansiyellerini gerçekleştirecek şekilde eğitilmelidirler.

Elbette devletin tüm yönetim sorumluluğu omuzlarında yattığı için, muhafızlık yeteneğine sahip olanlar en zorlu ve en gelişmiş eğitimi alacaktır. Sokrates, 2. ve 3. kitabın büyük bir kısmını muhafızların alması gereken eğitimi açıklamakla geçirmektedir. Bu kısımlar, *Cumhuriyet'*in en çok tartışılan pasajlarıdır. Zira Sokrates muhafızlar için çağdaş Batı toplumunda yaşayan pekçok kimseye sansürleyici ve sınırlayıcı görünen, çok katı ve titiz bir eğitim müfredatı önermektedir. Bu kısımlarda Sokrates, muhafızların edebiyat, müzik ya da tiyatrunun belli türleriyle muhatap edilmemesi gerektiğini, çünkü bunların ruhta bazı nitelikler ya-

rattığını, bu niteliklerin de muhafızların iyiyi ayırt etme ve düzenli yönetme yeteneğini azalttığını savunmaktadır. Homer ve Hesiod'un eserleri gibi birçok antik Yunan klasik eserine, muhafızların eğitimine yer verilmemektedir; zira bu eserler Aşil (Achilles) gibi kahramanları olumlu olarak tarif etmekte ve tanrıları bile olumlu olmayan tarzda hareket ediyor göstermektedir. Tiyatro eserlerindeki belli roller muhafızların sınırını aşacaktır; zira bir tiyatro oyununda bu rollerin oynanması, muhafızların ahlâksız ya da sorunlu davranışları taklit etmesini gerektirecektir ve bu durum onların ruhlarında bu tür davranışlar için bir kapasite geliştirecektir. Muhafızların ruhlarının erken çocukluk döneminden itibaren titizlikle korunması ve geliştirilmesi gerekir; böylece benlikleri iyiliğe, güzelliğe, düzene ve adalete uygun hale gelecektir. Muhafızlık rolleri bu ruh kalitesini gerektirmektedir. Bu yüzden muhafızlarda bu kapasitenin başından itibaren geliştirilmesi ve geliştirildikten sonra da korunması için tüm önlemler alınmalıdır. Sokrates, 2. kitapta genç muhafızlar hakkında şöyle der: "Bu hassas çağda, muhafızlar yönlendirilmeye çok yatkındır ve bu yüzden önlerine konulan herhangi bir modeli benimsemeleri büyük ihtimaldir".⁹ Sonra da şiir ve diğer sanatsal ifade biçimlerinin sansürlenmesini savunur:

Bu yolla muhafızlarımızı kötülük içinde yetişmekten koruruz; (aksi halde) gerçek anlamda zehirli bitkilerle dolu otlakta her gün az az, kendi iradesiyle otlayarak, ruhlarında farkında olmadan muazzam bir yozlaşma kitlesi biriktireceklerdir.¹⁰

Eğitimciler eğittikleri kimselerin, özellikle de muhafızların, ruhuna dikkat edeceklerdir. Sokrates, eğitimin ruh düzeyinde gerçekleşmesi yüzünden, müzik ve sanat eğitiminin müfredatın en önemli unsuru olduğunu savunmaktadır. Bunu öğrencisi Glaucon'a şöyle açıklar:

Bu nedenle şiir ve müzik eğitimi önem bakımından ilk sıradadır Glaucon. Ritim ve armoni ruh üstünde en yüksek etkiye sahiptir; ruhun en iç bölgelerine nüfuz eder ve orada tutunurlar. Eğer ruh doğru şekilde eğitilirse, bunlar zarâfet getirirler. Eğer eğitilmezse, tersine etki yaparlar. Bu meselelerde düzenli olarak eğitim gören kimse, sanat ya da doğada güzelliğin yokluğu veya saptırılmasını en çabuk anlayan ve bundan ıstırap duyan kimsedir. Hakiki bir zevke sahip kimse ise güzel şeylerden zevk duyar, onları takdir eder ve memnuniyetle ruhuna yedirir. Onları besler ve kendisinin de güzel ve iyi hale gelmesini sağlar. Henüz genç ve nedenini anlayamaz halde olsa dahi, çirkin olanı reddeder ve ondan nefret eder. Bu eğitimle kişiye akıl gelir, iyi ve güzel olana tutkusu onun akılı tanıması ve memnuniyetle karşılaşmasını sağlar.¹¹

Burada söz konusu olan ruh, ya da günümüzde bazılarının karakter adını verdikleri iç benliktir. Bu benliğin, müfredatın her noktasında, her türlü imkân kullanılarak ve her yönüyle geliştirilmesi gerekmektedir. Tıpkı Konfüçyüscü bilginler gibi, Sokrates'in muhafızları da, müzik, şiir, jimnastik, matematik gibi birçok disiplinde yoğun eğitim almaktadır. Bu eğitimin hepsinin amacı kendi iç benliklerini adalete, iyiliğe ve uyuma ayarlamış bireyler yetiştirmektir. Yalnızca böyle bireylere tüm devletin muhafızlığı emanet edilebilir; ancak bu tür insanlar dünyanın çetin sularında devlet gemisinin dümenini başarıyla kullanabilir.

Herkes için, özellikle de muhafızlar için böyle bir eğitim anlayışı, Sokrates'e göre adalet için temel bir tanım oluşturur. Bu konu, *Cumhuriyet'*teki bütün konuşmaların başlıca konuları arasındadır. Düşünür, 1. kitaptan itibaren, tartışma tekrar adalet kavramına ve bu kavramın nasıl tanımlanacağına dönmektedir. 4. kitabın sonuna doğru, iki kitabın tamamında muhafızların eğitimini anlatan Sokrates, kendi geliştirdiği eğitim modeliyle iç içe geçmiş bir adalet tanımı ortaya koymaktadır:

O zaman adalet; iyi yönetilen insanlar ve iyi yönetilen kentleri öne çıkaran bir güçten başka bir şey değildir... Gerçek olan adaletin bir harici davranış konusu olmayıp, kişinin özel ve gerçek anlamda kendisini yönetme tarzı olduğudur. Adil insan, ruhunun çeşitli kısımlarının birbirine müdahale etmesine ve birbirinin işlevlerini ele geçirmesine izin vermez. Kendi yaşamını düzene koymuştur. Ruhunun üç kısmını birbirine uyumlu hale getirecektir: Yüksek, orta ve alçak. Tıpkı müzik ölçüsünün üç ana notası ve aralarındaki aralıklar gibi. Bütün bunları itidal ve uyum içinde bir araya getirdiğinde, birçok kişi yerine tek bir kişi olabilecektir. Ancak o zaman toplumda işi yapmaya ehil hale gelecektir: Para kazanma, bedeni eğitime, politikayla uğraşma ya da ticâret. Meşgûl olduğu tüm bu kamusal faaliyetlerde yukarıda tanımladığımız iç düzenini koruyacak ve o düzenle uyum sağlayacak âdil ve güzel olan davranışı sergileyecektir. Ve böyle bir davranışın anlamı ve önemini kavramasını sağlayacak bilgiyi de hikmet olarak adlandıracaktır.¹²

Bu durumda adalet, toplumda çeşitli meslek ve rollerde bulunan, çocukluğundan itibaren güvenilirlik ve iyilik ilkelerine göre eğitilen kimselere dayalı olacaktır. Üstelik yönetilme açısından bu gibi insanlara dayanan toplumun kendisi de varlığını sürdürürebilmek için bu tür insanlar üretecek şekilde yapılandırılmalıdır. Bu yüzden eğitim toplumda temel rol oynamaktadır. Eğitim, en yüksek ve en iyi insanî kapasitenin geliştirilmesini sağlayan mekanizmadır ve en iyi eğitim biçimleri, öncelikli konuları ne olursa olsun, ana hedef olarak adalet, güzellik ve iyiliğe müsait insan ruhunu geliştirenlerdir. Bütün kademelerinde bu tür bireyleri olmayan toplum kaybetmeye mahkumdur.

Konfüçyüs ve Sokrates'ten yüzyıllar sonra gelen Gülen, İslâmî bakış açısıyla bakarak, büyük ölçüde benzerlik gösteren bir eğitim, ruh ve insanî gelişim teorisi sunmaktadır. Tıpkı Antik

Çağ'daki meslektaşları gibi, Gülen de insanın benliğinin beden, zihin ve ruh unsurlarından oluştuğunu kabul etmektedir. Tam insanî potansiyelin gerçekleşmesi için bu üç unsurun da en uygun tarzda geliştirilmesi gerekmektedir ve bu gelişim ise eğitim yoluyla sağlanır. Gülen bunu şöyle açıklıyor:

İnsan, ne sadece cesetten, ne sadece akıl ve muhakemeden, ne sadece hislerden ve ne de sadece ruhtan ibaret bir varlıktır. O, pek çok ihtiyaçlar ağında kıvranan cesedi; cesetten daha derin ihtiyaçları olan ve başına geçmişin elemelerini ve geleceğin endişelerini saran, ayrıca, bütün varlığı kurcalayarak, onu "Ben neyim? Bu dünya neyin nesidir? Hayatın ve ölümün benden istediği nedir? Beni dünyaya kim, hangi maksatla göndermiştir? Nereye gidiyorum ve bu hayatın hedefi nedir? Bu dünya yolculuğunda rehberim kimdir?" sorularına cevap aramaya iten aklı;* akıldan daha öte tatmin isteyen hisleri ve ona insanî hüviyetini kazandıran ruhu ile bütün, yani komple bir varlıktır. İşte, bütün sistemlerin veya gayretlerin etrafına döndüğü insan, bütün bu yönleriyle komple bir varlık olarak ele alınıp değerlendirildiği ve bütün ihtiyaçları tatmin edildiği zaman gerçek mutluluğa ulaşabilecektir. Bu noktada onun gerçek terakki ve asıl varlık yönüyle tekâmülü de ancak eğitimle mümkündür.¹³

Burada Sokrates'in insanın üç farklı kısımdan, akıl veya ruh, dürtüler ve bedenden oluşan benlik tanımıyla paralellik görüyoruz. Bir insanın kendisini tam olarak gerçekleştirebilmesi için bütün bu kısımların düzenli olarak geliştirilmesi ve kendi uygun düzeni içinde çalışması gerekir. Gülen bu pasajda benzer bir görüşü, yani her bir erkek ya da kadının kendi içinde geliştirilmesi gereken unsurlar kompleksinden oluştuğunu ve insanî gelişimi

* İtaliç yazılan kısım alıntı yapılan eserde bulunmamaktadır. Bütünlüğün bozulmaması için orjinalinden alınarak tarafımızdan konulmuştur. (Yayına Hazırlayan)

min gerçeleşmesi için bunların benlik içinde uyumlu bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Bu pasaj ve buna benzer diğer pasajlar, Gülen'in Doğu ve Batı'da medeniyetlerin gelişiminin izini sürdüğü daha geniş bir tarih tartışması perspektifi sunmaktadır. Gülen, Batı medeniyetinin son birkaç asır boyunca dünyaya egemen olması, bilim ve teknolojiye öncülük yapmasına karşın, modern Batı dünya görüşünün materyalist ve dolayısıyla yetersiz olduğunu savunmaktadır. Yani Batılı perspektif insanoğlunu büyük ölçüde materyalist bağlamda değerlendirmekte ve insanın başarısını bu basitleştirilmiş bağlamda gerçekleştirilmeyi amaçlamaktadır. Böyle bir yaklaşımda insanoğlunun manevî olarak bir çok boyutları fedâ edilmekte ve bu fedâ etme bir çok sosyal krizler yaratmaktadır. Gülen'in geleceğe yönelik vizyonunun bir kısmı; Batı kültürünün en iyi kısımlarını bilim ve teknolojiyi Doğu kültürünün en iyi kısmını manevî ve ahlâkî olan ile birleştirip, tüm hakikati yeni bir çağa taşıyacak daha gelişmiş ve bütüncül bir insan kültürü oluşturmaktır.¹⁴

Sokrates ve Konfüçyüs'te olduğu gibi, Gülen'e göre de hiçbir birey ya da toplum eğitim olmaksızın potansiyelinin tamamına ulaşamaz. Gülen eğitimi, insanların Allah'ın olmalarını dilediği gerçek varlıklar haline gelmenin yolu olarak görmektedir. Bu yüzden eğitimi yaşamın en önemli görevidir. Bunu şöyle ifade ediyor:

İnsan hayatının esas vazifesi ve maksadı idrak kazanmaktır. Eğitim olarak bilinen bu idraki kazanma çabası, aracılığıyla varlığımızın manevî, entelektüel ve fiziksel boyutlarında, yaratılışın mükemmel örneği olarak bize verilen makamı kazandığımız bir mükemmelleşme sürecidir... Yaşamdaki başlıca görevimiz düşüncemizde, idrakimizde ve inancımızda kemal ve saflık elde etmektir. Yaratıcımız, Rabbimiz ve Koruyanımıza kulluk görevimizi yerine getirerek ve potansiyel yeteneklerimiz yoluy-

la mevcudatın sınırlarına nüfuz ederek, hakiki insanîyet makamına ulaşmayı ve öteki, yüce âlemde rahmet dolu, ebedi hayata layık hale gelmeyi hedefleriz.¹⁵

Burada Gülen eğitim ve öğrenmeyi insanın amacının en temel seviyesine yerleştirmektedir. Tek bir cümle ile; insan hayatının maksadı tam (kâmil) insan haline gelmektir ve bu, öğrenme ve eğitim yoluyla gerçekleşir. Gülen Müslüman olduğu için, bu görüşünü daha geniş bir kavram olan Tanrı'ya hizmet fikri ile ilişkilendirmektedir. Ama bu görüş, her şeyin maksadı veya işlevinin kendisini tam ve mükemmel hale getirmek olduğu ve her şeyin doğal olarak belirlenmiş düzenli bir ortamda, kendisini mükemmel hale getirecek iç unsurlara ve kapasitelere sahip olduğu Aristocu bakış açısıyla da kolaylıkla ilişkilendirilebilir.. İnsanoğlu kâmil insan haline gelme kapasitesiyle doğar ve Gülen'e göre (aynı husus Aristo, Sokrates, Konfüçyüs ve bir çok diğer düşünür için de geçerlidir) kâmil insan haline gelme, doğuştan mevcut olan içsel mekanizmaları bizim eğitim yoluyla öğrenme kapasitemizdir. Gülen şöyle der:

“Hakiki” hayat ancak ilim yoluyla mümkün olduğundan, öğrenme ve öğretmeyi ihmal edenler, biyolojik olarak hayatta olsalar bile “ölü” sayılırlar. Bizler öğrenmek ve öğrendiklerimizi başkalarına aktarmak üzere yaratıldık.¹⁶

Gülen eserlerinde, bir medeniyetin işleme için tüm insanlara yönelik genel bir eğitim ihtiyacından söz etmektedir. İnsanların yalnızca eğitildikleri, özellikle de belli bir kültürün geleneksel değerleri konusunda eğitildikleri ölçüde “medenî” olduklarını savunmaktadır. Yaşamın bütün düzeylerinde uyumlu bir devlet ya da ulusun tüm vatandaşlarının ortak bir dünya görüşü ve değerler sistemi konusunda eğitilmeleri yoluyla gerçekleşir. Ancak sınırlar ötesi Gülen hareketi, sahip oldukları kültürel

değerler ya da normlar setinin çok ötesinde bir eğitime odaklanmaktadır. Şimdi dünyanın her yerinde faaliyet gösteren ve Gülen hareketi gönüllüleri tarafından işletilen yüzlerce okul çocuklar ve gençleri tüm akademik disiplinlerde eğitmektedir: Bilim, matematik, tarih, dil, edebiyat, sosyal ve kültürel dersler, sanat, müzik ve daha fazlası. Gülen'in öğretilerinden ilham alan insanlar hükümetin, devlet tarafından zorunlu kılınan müfredata bağlı kalmaları ve devletin denetimine açık olmaları kaydıyla, özel okulların faaliyet göstermelerine izin vermesinden sonra, Türkiye'de okullar açtılar. Gülen hareketi gönüllüleri tarafından diğer ülkelerde açılan okullar da Türkiye'deki okullarla aynı temel eğitim yaklaşımını uygulamaktadır. Ancak ev sahibi ülkelerin ulusal kültür ve değerlerinin etkisi müfredatta daha çok hissedilmektedir. Gülen'in kendisinin bu okullarla pek teması yoktur ve hatta okulların tam sayısı ve adları konusunda da bir bilgisi yoktur. Gülen kendisinin eğitimci olması yanısıra, eğitim, küresel toplum, insanın ilerlemesi ve benzeri konulardaki fikirleri, bir kuşağın Türkiye, Orta Asya, Avrupa, Afrika ve başka yerlerde süregelen cehalet, sefalet ve ihtilaf sorunlarıyla mücadele etmek üzere okullar açmasına ilham kaynağı oldu.

Bu okulların temel yapısı ve karakteri; gönüllü organizasyonlar, hareketin gönüllü iş adamları tarafından ve öğrenci ücretleriyle finanse edilmesi, yerel yöneticilerin altyapıya yardım etmesi ve öğretmenlerin çoğu zaman düşük maaşlarla başkalarına hizmet etme anlayışı içinde çalışmasıdır. Bu kitabın giriş kısmında söz ettiğim gibi, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bulunan bu okulların bir çoğunu ziyaret ettim ve okulların sponsorlarıyla, yani yerel iş adamları ve yerel toplum liderleri ile görüştim. Bu kişiler kendi bölgelerinde okullar kurmak için bir araya gelmişlerdi. Birçok yerde, okullar bölgenin en modern mimarî yapısıdır. Okulların duvarlarını çeşitli ulusal ve uluslararası yarışma-

larda madalya alan öğrencilerin fotoğrafları, okulu ziyaret eden birçok bakan ve milletvekilinin fotoğrafları süsler. Yüzlerce heyecanlı öğrenci tarafından kullanıldıkları esnada dahi, sınıf, laboratuvar ve ofisler gayet fonksiyonel ve profesyonel bir görünüme sahiptir. Öğrenciler gayet hareketli, sosyal ve misafirlerle İngilizce pratiği yapmaya isteklidir. Müdürler, yöneticiler ve öğretmenler odaklanmış, azimli, okulları ve öğrencileri ile gururludur. Birçoğu yurdu bulunan okullarda öğrencilerle birlikte yaşamaktadır. Çocuklarını bu okullara gönderen birçok Türk aile ile yemekte buluştum ve her bir kentte, her bir bölgede aynı soruyu sordum: Neden çocuklarınızı bu okula gönderiyorsunuz? Cevap her defasında aynıydı. Çocuklarını öğretmenlerin işine bağlılığı, müfredat kalitesi ve okulun küresel insanlık, eğitim, hoşgörü ve diyaloga ilişkin olarak, öğretmenleri vasıtasıyla teşvik ettiği genel vizyonu nedeniyle bu okullara gönderiyorlardı.

Gülen'in eğitim vizyonu yalnızca okulları değil, aynı zamanda aileleri, toplumu ve medyayı da kapsamaktadır. Toplumun başlıca unsurlarının tümünün, gençliğin yararlı bilgiler alma konusunda eğitilmesi çalışmasında birlikte yer alması gereklidir.* Buradan elde edilecek sonuçlar çok büyüktür; zira bir ulus ya da medeniyetin geleceği gençliğine bağlıdır. Gülen bu konuda şöyle der:

Geleceklerini teminat altına almak isteyen insanlar, çocuklarının nasıl eğitildiğine lakayt kalamazlar. Aile, mektep, sokak ve bütün kollarıyla neşriyat bu mevzu etrafında omuz omuza verdiği zaman, müsbet ve sağlam neticelerin elde edilmesi muhakkak gibidir...** Özellikle toplum

* Bu görüş Mill'in daha önceki bölümde ifade edilen bütün sosyal kurumların insanların içsel kapasitelerini yüksek zevkler için yetiştirmek veya "eğitmek" üzere tasarlanması gerektiği fikriyle paralellik göstermektedir.

** Alıntının İngilizce aslında olmayan ancak orijinalinde bulunan devamını buraya koymayı gerekli gördük : "...Bunlardan bir veya ikisinin devre dışı kaldığı zamanlarda ise, gençlik, çeşitli zıtlıklar ve farklılıkların meydana getireceği atmosfer

tarafından onaylanan eğitim politikasını izleyerek genç neslin eğitime katkıda bulunması gerekir. Mektep, müfredatının mükemmelliği, öğretmenlerin ilmî ve ahlâkî standartları ve okulun fizikî şartlarının mükemmelliği ölçüsünde mükemmeldir. Ailenin mutlaka çocukların yeti-
şeceği gerekli sıcak ortamı sağlaması gerekir.¹⁷

Burada Gülen'in, Sokrates'in *Cumhuriyet'*te dile getirdiği kaygılara büyük ölçüde paralellik gösteren endişeler ifade ettiğini görüyoruz. Yukarıda gördüğümüz gibi, Sokrates şairler ve müzisyenlerin, antik Yunan'ın medyasının sansürlenmesini, böylelikle muhafızların yalnızca ruhlarını besleyecek sanatsal yansımalara tabi tutulmasını savunmaktadır. Gülen hiçbir yerde, Sokrates tarzı bir sansürü savunmuyorsa da, insanlığın tam olarak gerçekleşmesini sağlamak üzere düzenli bir eğitime yönelik genel bir kaygıyı Sokrates'le paylaşmaktadır. Bu durum Gülen'de ebeveynin ve toplumun desteği, okul ve ortamı, öğretilecek konular ve öğretmenlerin ahlâk standartlarını da içine alır.

Gülen İslâm'da meşveretin (ya da şûrânın) öneminden söz ettiğinde tüm toplum için eğitimin önemini daha da iyi görüyoruz. *The Statue of Our Souls'* da bütün bir bölümü bu konuya ayırmakta ve iyi eğitilmiş insanların toplumun ilerlemesi açısından oynayacağı hayati önemi ve günümüzün küreselleşmiş dünyasında ihtiyaç duyulan eğitim türlerini açıkça vurgulamaktadır. Sözlerine işleri meşveret yoluyla yapmayı namaz kılama ile aynı kategoriye koyan bir Kur'ân ayetinden alıntı yaparak başlamaktadır. Sonra da meşveretin İslâm'daki yer ve önemini anlatmaktadır. Meşveret o kadar önemlidir ki meşveret olmaksızın o top-

fer içinde, çekişmeye terkedilmiş demektir. Mektep ve aile yanyana değilse; neşriyat, mektep ve aileye omuz vermiyorsa; sokak bunlarla aynı çizgiyi paylaşmıyorsa, hizmet, sadece icra edildiği müessesede mevzii olarak kalacaktır. Böyle bir (lokalizasyon)un fâide getirmeyeceği de meydandadır." (Yayına Hazırlayan)

lum tam anlamıyla Müslüman olamaz. Gülen sonra da İslâm toplumunda meşveretin nasıl işlediğini anlatmaktadır:

Bir sistem olarak İslâm nizamını ayakta tutan dinamiklerin başında şûrâ gelir. Ferde-topluma, devlete-millete, ilme-maarife, iktisâdiyata ve içtimâiyâta ait meselelerin çözümünde en önemli misyon ve vazife şûrâyâ aittir; tabi bu meseleler hakkında mânâsı açık "nass" yoksa...¹⁸

Devleti yönetenlerin de işlerini meşveret yoluyla yürütmesi gerekir. Meşveret; yönetilenlerle yönetenlerin, bireyselden toplumsala kadar hemen hemen yaşamın tüm alanlarını etkileyen kararları verme metodudur. Gülen, üç-beş sayfada meşvereti destekleyen Kûr'ânî metinlerin ana hatlarını ve İslâm'daki kullanım tarihçesini açıklamaktadır. Sonra da uygulama biçimine ilişkin yerleşik kuralları gözden geçirmektedir. Sonra da meşveret için kimin uygun olduğu temel sorusuna sıra gelmektedir. Yönetenler kimlerle meşveret etmelidir? Müşavir olarak hizmet etmeye kim yetkindir? Gülen bu soruya şöyle cevap vermektedir:

İstîşâreye arz edilen konular, büyük ölçüde ilim, mümârese, ihtisas ve tecrübe istediğinden, şûrânın da bu hususlarla temâyüz etmiş şahıslardan teşkil edilmesi icap eder ki, bu da ancak ulemânın "ehlü'-hall ve'l-akd" dedikleri her meseleyi çözebilecek bir baş yüceler heyeti olabilir. Husûsuyla hayatın bütün bütün giriftleştiği, dünyanın globalleştiği ve her problemin bir dünya problemi hâline geldiği günümüzde, İslâmî mânâ, İslâm fıkhı ve İslâmî ilimlerin yanı sıra, Müslüman için çok defa maslahat sayılan diğer ilim, fen ve teknikle alâkalı konuları bilen kimselerin bu baş yüceler içinde bulunması şarttır. Bu ikinci sıktaki hususlar, dine uygunluğu dinî otoritelerce kontrol edilmesi kaydıyla, her zaman değişik sahalardaki ihtisas erbâbıyla yapılabilir.¹⁹

Bu pasajda, müşavir işlevi görmek üzere toplanması gereken yüksek standartlı insanları görmeye başlıyoruz. Gülen'in en iyi toplum türü olduğuna inandığı Müslüman bir toplum için vizyon ortaya koyduğunu unutmamak önemlidir. Onun fikirlerine katılıp katılmamanın burada önemi yoktur. Burada vurgulamak istediğimiz husus; onun öngördüğü toplumda, eğitim, temel insânî özellikleri elde edebilmeleri açısından tüm insanlar için mutlak anlamda hayati önem taşımaktadır. Üstelik yöneticilere özgün konular da müşavirlik yapacak veya kendileri de yönetici olarak hizmet edebilecek elit bir grubun yüksek düzeyde eğitim almasına gerek bulunmaktadır. Gülen bu hususu biraz daha açıklamaktadır:

Değişik şart ve değişik devirlere göre şûrânın icrâ şekli ve heyet mozaîği değişse de, onu teşkil eden baş yücele-
rin ilim, adalet, görüş ve tecrübe sahibi, hikmet ve ferâset
erbabı olma vasıfları değişmez.²⁰

Gülen'in eserlerinde başka bir yerde tarif ettiği ve bizim daha önceki bölümde ele aldığımız üzere, bu müşavirler çoğu zaman "ideal insanlar" ya da "kalp ehli" olacaktır. Bu müşavirler, hedefi eğitim olan Gülen'in ilham kaynağı olduğu okulların yetiştireceği insanlar, yüksek erdemli karakterleri ve çeşitli mesleklerde aldıkları üst düzey akademik eğitimleri ile hayata atılacak kimselerdir. Bu gençlerin bazıları olağanüstü başarı ve bilgelik düzeyi sergileyecek ve müşavir olarak hizmet edecektir. Böylelikle; yeni bir sosyal realitenin öncüsü ideal nesiller olacak ve bilimle din arasındaki sahte ayrımı ortadan kaldıracak, Doğu ve Batı'yı birbirine bağlayacak ve dünyaya tamamen yeni bir yaşam tarzı sunacak "ideal insanlar" kuşağı oluşturacaklardır.

Gülen'e göre; toplumu "insânî" olarak adlandırılabilir şekilde yapılandırmanın başka bir yolu olmadığı gibi, "İslâmî" olarak adlandırılabilmesinin de başka bir yolu yoktur. İnsanlar mükemmele ulaşmak için kendi içlerinde gerekli olan kapasite-

ye sahiptir. O mükemmelliği kendi içlerinde gerçekleştiren ve içselleştiren kişilerin mutlaka yöneticiler ve müşavirler veya toplum liderleri olarak, toplumu etkilemesi gerekir. Bunlardan herhangi birinin gerçekleşmesi için insanların mutlaka, maksatlı ve düzenli bir tarzda eğitilmesi gerekir. Sınırlar ötesi Gülen hareketinin okulları bu çabalarında çağdaş inisiyatiflerdir ve toplumun her kesiminden gençleri, Konfüçyüscü üstün insanlar gibi, etraflarındaki her şeyi ve herkesi kendi bilgileri, iyilikleri ve güzelliklerinin gücüyle (*te*) etkileyen yüksek eğitilmiş ve erdemli kişiler olmaları için eğitmeyi amaçlamaktadırlar.

Üçlü söyleşinin taraflarının her biri, sosyal ve siyasal düzeyde nelerin mümkün olduğuna ilişkin güçlü bir insanî vizyon sunmaktadır. Bu vizyonun gücü önemli ölçüde, her üç düşünürün kendi tarzlarında ve kendi kültürel ve lisan dokuları içinde, insanlığın temel parçası olarak sahip olduğu manevî kaliteden kaynaklanmaktadır. Düşünürlerin kendilerine has bakış açılarına göre; bu “ruhi kalite” insanı diğer mevcudattan ayırmaktadır. Her üçü de insanın mükemmelleşmesine yönelik doğal kapasitemizi geliştirme gücünün doğamızda mevcut olduğuna samimiyetle inanmaktadır; ancak yine üçü de bir çok insanın bu güçlerini asla kullanmayacağını kabul etmektedir. Kullanılsın ya da kullanılmasın ama insanda olan bu güce inanmaları, Konfüçyüs, Sokrates ve Gülen’i kelimenin en geniş anlamıyla hümanist yapmaktadır. Onlar insanın tam ve ideal insan haline gelme gücüne inanmaktadırlar.

Üstelik insanlar madem tam ve ideal insan olabiliyorlar, öyleyse bunu yapmalıdırlar. Bu bölümde ele aldığımız üç düşünür kaderci ya da determinist değildir. İnsanları bireysel ya da kolektif olarak tarihin ya da kaderin piyonları olarak görmezler. Özellikle Gülen, kadir ve alim olan Allah’a inancı dikkate alındığında bile, okuyucularını hem kendilerinin hem dünyanın sorumluluğunu almaya sevk etmektedir. Bu sorumluluk her çağ-

da büyük bir sorumluluktur; ama hele içinde bulunduğumuz hızlı değişim ve kitlesel şiddet çağı, bizim bu sorumluluğu her zamankinden daha çok üstlenmemizi gerektiriyor. İşte bir sonraki bölümde bu sorumluluk konusunu ele alacağız.

Dipnotlar

¹ Konfüçyüs, *Analekt*, xxiv-xxv.

² A.g.e., s.198.

³ A.g.e., s.178.

⁴ Thompson, *Chinise Religion*, s.145-146.

⁵ Konfüsyüs, *Analekt*, s.198.

⁶ A.g.e., s.199.

⁷ Platon, *Cumhuriyet*, s.113-114.

⁸ A.g.e., s.109.

⁹ A.g.e., s.73.

¹⁰ A.g.e., s.99.

¹¹ A.g.e., s.99.

¹² A.g.e., s.137.

¹³ Gülen, *Essays, Perspectives, Opinions*, s.80.

¹⁴ Gülen, *Pearls of Wisdom*, s.231-232.

¹⁵ Gülen, *Toward a Global Civilization of Love and Tolerance*, s.202.

¹⁶ A.g.e., s.217.

¹⁷ A.g.e., s.206-207.

¹⁸ Gülen, *The Statue of Our Souls*, s.45.

¹⁹ A.g.e., s.54-55. (*Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, s. 48)

²⁰ A.g.e., s.55.

V. BÖLÜM

Gülen ve Sartre: Sorumluluk Üstüne

Bundan önceki iki bölüm, Konfüçyüs, Sokrates ve Gülen tarafından anlaşıldığı şekliyle ideal insana ve bu ideal insanın devlet ya da ülke yönetiminde ve toplum liderliğinde oynadığı role dair. Temelde insanoğlunun kendi içinde bir ahlâkî ve entelektüel ideale ulaşma kapasitesine sahip olduğu, insan toplumunun ortak düzeyde bir bütün olarak bu ideale doğru ilerleyebileceği ve eğitimin bütün bunların gerçekleştirilmesinin tek yolu olduğu fikrini samimiyetle desteklemeleri nedeniyle, her üç düşünürün de terimin geniş anlamıyla hümanist olduğu görüşüne vardık. Önceki iki bölümün tüm tartışmaları, Gülen'in eserlerinde ele aldığı ve bu konuya verdiği önemi gösterdiği insanoğluna ilişkin temel bir kanaate dayanmaktadır: İnsanoğlunun dünyaya karşı sorumluluğu fikri.

İnsanın dünyaya, kendi yaşamına ve başkalarının yaşamına, topluma ve geleceğe karşı sorumluluğu yüzyıllardır hümanizmin ve birçok dinî söylemin sürekli konusu olmuştur. Gerçekten de hümanizm; insanoğlunun güç, kapasite, yetenek ve güzelliğine dair temel prensipleri, bu prensiplere insanın dünyada ve

dünyaya karşı sorumluluğu bulunduğuna dair güçlü bir inanç eşlik etmediği sürece, ahlâken anlamsızlık suçlamasına maruz kalacaktır. İnsanın dünyadaki gücü ve yeteneğinin vurgulanması, ancak bu gücü dünyanın insan müdahalesine karşı sorumlu olduğu kısımlarının oluşturulmasında kullanılmaması, en iyi ihtimalle mantıksızlık, en kötü ihtimalle de kötü niyetlilik. Bu yüzden hümanist felsefe –yani insanoğlunun anlamlı bir tarzda dünyanın mimarı olma yetenek ve sorumluluğuna duyulan inanç- insanlar ve toplumların en büyük insanî başarılarından bazılarını gerçekleştirmelerini desteklemiştir. Böylece sanat, edebiyat, mimarî, sosyal ve siyasî felsefe ve uygulama, tıp ve diğer alanlardaki bir çok dünya harikası, insanların yeni şeyler yapabilme, yeni perspektifler geliştirme ve yeni çığır açma konusunda kendi güçlerine inanmaları sayesinde var olmuştur. Bazıları bu gücün kendilerine Tanrı ya da tanrılar tarafından verildiğine ve kendi hizmet ve başarılarının Tanrı'ya ibadet olduğuna inanırken; bazıları da kendi güçlerini dinî olmayan bir perspektiften ele almaktadır. Her iki halde de insanlar, nereden kaynaklanırsa kaynaklansın, kendi güçlerine ve bu gücü toplumun yararına kullanma sorumluluklarına sahiplenmektedir.

Bu kitapta sorumluluk konusundaki nihâî diyalog için, Gülen'in söyleşi ortağı olarak hem Batı hem de Doğu geleneğinden çok sayıda hümanist seçebildim. Her kültürden birçok filozof, yazar, devlet adamı, teorisyen ve düşünür, yüzyıllardır kendi eserlerinde sorumluluk teması üzerinde çeşitli ölçülerde durmuşlardır. Herşeye gücü yeten ve her şeyi bilen, kaderi takdir eden Tanrı'ya güçlü teolojik bağlılığı olanlar bile, güçlü bir şekilde insanın dünyaya karşı sorumluluğu bulunduğu anlayışını savunanlar listesine girebilir (Gülen'in kendisi de bu listede yer almaktadır). Ancak bu son diyalog için ben 20. yüzyılda en etkili felsefe ekollerinden birinin baş temsilcisini, insanın her şeye karşı sorumluluğu olduğu görüşünü herkesten çok savunan bir fi-

lozofu seçtim. Bu filozof varoluşçu düşünce ekolünden Jean Paul Sartre'dır.

Bu tercihe ilişkin olarak akla, konuya devam etmeden önce, hemen cevaplanması gereken meşru sorular gelecektir. Her şeyden önce; Gülen'i, Sartre gibi bir ateist ile eşleştirmek sorunlu görünebilir. Bir ateist ile bir Müslüman düşünür arasında herhangi bir paralellik ya da diyalog bulunabilir mi? Neden ikisi arasında bir diyalog isteyelim ki! Ateist ve teistler, özellikle de monoteistler, birbirlerini karşılıklı olarak reddetmektedir ve bu yüzden diyalog kurmaya istekli değildir. Ancak işte tam bu nedenle, bir kitabın sayfalarında da olsa, böyle bir diyalog kurulmalıdır. İnsanoğlunun doğal hür tabiatı, ateistler ve monoteistlerin ve ikisi arasındaki tüm inanç ya da inançsızlık tonlarının, şimdi olduğu gibi gelecekte de var olmaya devam etmesini teminat altına almaktadır. Ateistler ve inananların karşılıklı olarak birbirlerini reddetmeleri, günümüzün küreselleşmiş, istikrarı bozucu derecede çeşitliliğe sahip dünyasında barış içinde birlikte varolmaya zarar vermektен başka bir işe yaramamaktadır. Karşılıklı reddetmelerin, inanç meselelerinde uzlaşmazlık içinde bulunan insanlar arasında norm haline gelmesine ya da norm olarak kalmasına müsaade edemeyiz. Birbirlerine söyleyecek hiçbir şeyi olmayan, ya da olmadığı sanılanlar arasında bile diyalogu teşvik etmeliyiz.

İkincisi; Gülen kendisi, Sartre ve varoluşçuluğu açıkça eleştirmektedir. *The Statue of Our Souls*'da Gülen varoluşçuluğu, Türkiye ve Batı'yı 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında kasıp kavuran kötü ve uzun "-izmler" listesine, marksizm, durkheimizm, leninizm ve maoizm ile birlikte yerleştirmektedir. O dönemdeki Türk gençliğinden şöyle söz etmektedir:

Kimi komünizm ve proletria diktatörlüğü rüyalarıyla avundu. Kimi gidip Freud kompleksine saplandı. Kimi

aqlını varoluşçuluğa kaptırarak Sartre'a takıldı. Kimi Marcus deyip salya attı. Kimi de ömrünü Camus'un hezeyanları arkasında geçirmeye durdu.¹

Gülen'in varoluşçuluğun, ya da bu akımın iki baş savunucusu Sartre ve Camus'un hayranı olmadığı aşikardır. Bu yüzden Sartre'ı, onun fikirleri hakkında böylesine olumsuz bir tavra sahip Gülen'in fikirleriyle anlamlı bir söyleşiye nasıl ve neden dahil edeceğiz? Bu soru ilk sorunun bir başka versiyonundan ibarettir. Gülen varoluşçuluğu bir çok noktadan reddetmektedir. Eğer Sartre hayatta olsaydı o da Gülen'in fikirlerinden bir çoğunu reddedecekti. Ama bu durum bizim ikisinin arasında bir diyalog kurmamızı engellemez. Eğer engellerse, o zaman Gülen hareketi için merkezî öneme haiz olan bütün diyalog projesi önemli ölçüde hasar görmüş olurdu; zira bu durumda yalnızca büyük ölçüde birbirleriyle uzlaşanlar diyaloga girebilirdi. Gülen ve Sartre ya da bir başka inanan ve ateist gibi, birbirinin bakış açlarına şiddetle karşı çıkan kişiler arasında da gerçek bir ilişki ve saygı bulunabilir. Üstelik Gülen, Kur'an'ın emirleri gereği ateist fikirleri reddetme gibi bir yükümlülüğü yerine getiren, ama yine de karşısındakine insan olması hasebiyle sahip olduğu doğal değer ve onur nedeniyle saygı gösteren birisi olarak vazifesini tam anlamıyla yerine getirmektedir. Bizler başkalarının fikirlerine şiddetle karşı çıktığımız alanlarda bile diyalog aracılığıyla, onların insanlığına odaklanmayı sürdürebiliriz. Radikal farklılıklar arasında ortak yönler bulma, büyük ölçüde aralarında uzlaşmazlık bulunan kişiler arasında barış içinde varolmaya yönelik kanıtlanmış bir stratejidir. Aslında böylesine güç diyaloglar en önemli diyaloglardır. Bu yüzden bu tespiti göz önünde bulundurarak, şimdi Sartre ve Gülen'in fikirleri arasında –eğer varsa- ne tür bağlantılar olduğunu görelim.

Sartre'ın fikirleri ve bir bütün olarak varoluşçuluğa ilişkin fi-

kirleri, 20. yüzyılın ortalarında varoluşçu hareketin popülerliğinden çok çekmiştir. Yani hareket, bir felsefe olarak hem Fransa hem de Batı'nın genelinde o kadar popüler hale gelmiştir ki, kısa ömürlü bir moda bile dönüştü. Varoluşçuluk halk diline, bu görüşün ana temalarının sürdürülebilir ve ayrıntılı şekilde incelenmesi yolunu seçen bu ekolün bir çok temsilcisinin eserlerinde dile getirilen şekliyle değil, yorumları bu fikirlerin popüler, "kitlesele" bir anlayışı yansıtan yorum yapanların diliyle yayıldı ve hâlâ da aynı yorumcuların eserleriyle yayılmaktadır. Bu durum, varoluşçuların büyük çoğunluğunun tüm konularda uzlaşamaması veya bazı hallerde bir çok konuda uzlaşmazlığa düşmesiyle daha da karmaşık hale gelmektedir. İnsanların büyük çoğunluğu Sartre'ı ekolün en verimli yazarlarından birisi, kendisinin de eserinin belli yerlerinde bir ölçüde kabul ettiği bir unvanla tüm varoluşçu bakış açısının temel temsilcisi olarak görmektedir.

Sartre, varoluşçuluğun sınırlı ve çoğunlukla fahiş hatalarla dolu yorumlarının, popüler kültürde bu düşünce ekolünün bütünü hakkında ileri sürülen tezlerin gayet bilincindeydi. Bu kaygıları yaygın olarak "Hümanizm olarak Varoluşçuluk" ya da sadece "Varoluşçuluk" olarak adlandırılan ve 1957 yılında yayınlanan *Varoluşçuluk ve İnsan Duyguları* isimli geniş eserinde yer alan bir makalesinde ele almaktadır. Burada Sartre insanların, varoluşçuluğu yorumlamada ya da varoluşçuluğun insan realitesi hakkındaki temel tezlerini yorumlamada yaptıkları başlıca hataları belirlemektedir. Varoluşçuluğu bu tür sorunlu tezlere karşı korurken, varoluşçuluğun en yaygın tariflerinden oldukça farklı bir insanî varoluş vizyonu görüyoruz. Sartre insanın dünyayı şekillendirmeye yönelik yeteneğinin güçlü bir teyidini ve coşkulu eylem ilhamı veren bir insanî sorumluluk temasını dile getirmektedir. Sartre, insanlar ve yön verme durumunda olduk-

ları dünya ilişkilerini tasvir ederken neredeyse “görev” kavramını kullanır. Ancak sözün lafzı bunu ifade etmiyorsa da, ruhu bu anlamı içermektedir. Bu dünyada yaşamayı seçen ancak ona karşı sorumluluk üstlenmeyenler, tam insan değildir ve korkaktır. Bu tez, buna benzer diğer tezlerle birlikte, Gülen’in fikirlerindeki seçili temalara oldukça güçlü bir benzerlik içeren fikirlerin özünü oluşturmaktadır.

Sartre, makalesinin başında varoluşçuluğa yöneltilen suçlamaları özetlemekte, sonra da kendi varoluşçuluk versiyonunu tanımlama ve açıklamaya geçmektedir. Varoluşçuluğun temel unsurlarını açıklarken, bu harekete yöneltilen en yaygın suçlamalara da cevap vermektedir. Bu suçlamalar varoluşçuluğun popüler anlayışına dayalı, basit ve iyi bilinen suçlamalardır: Pasifliği ya da suskunluğu teşvik eder; hayatın tüm çirkin yanlarının üzerinde durur ve bundan hoşlanır; insanî yükümlülüklerin ciddiyetini yadsır. Kısacası insanlar Fransız ateist varoluşçuluğunu, bir tür nihilizm ya da yokluğun kutsanması olarak yorumladıkları için eleştirmekte ve reddetmektedir. Son tahlilde hiçbir şey yoktur; ne Tanrı, ne mutlak değerler, ne de yaşamın ya da insanların sabit veya esas anlamı. Bu yüzden sosyal ya da siyasî bakımdan aktif olmanın, dünyayı geliştirmeye ya da bilgiye çılgır açmaya yönelik sürekli çabaların hiçbir anlamı yoktur.

Sartre, biraz alaycı şekilde de olsa, varoluşçuluğun bu anlayışını reddetmekte ve bu suçlamalara yönelik cevabının ilk kısmını varoluşçuluğu doğru olarak tanımlamaya ayırmaktadır. İster Hıristiyan isterse ateist olsun varoluşçuluğun tüm çeşitlerinin ortak bir tezi savunduğunu söylemektedir: Varoluş özden önce gelir. Ateist çeşitliliği savunan Sartre bu tezin özellikle kendi varoluşçuluk versiyonu için geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Burada “öz” ile maksat, anlam ya da mizacı kastedmektedir. En cansız nesnelere bile yaratıcılarının zihinlerinde varolan bir mak-

sadı ya da anlamı karşılamak üzere yaratılır. Örneğin; bir kağıt makası, mucidinin kendisini için öngördüğü maksat, hedef ya da anlama karşılık olarak, mucidi tarafından tasarlanıp, imal edildikten sonra var olmaktadır. Mucidin kağıt kesmek için bir şeye ihtiyacı vardır; ama bunu yapacak hiçbir şey mevcut değildir. Bu yüzden o da, varoluş maksadı ve anlamı kağıt kesmek olan bir kağıt makası icat eder. Sartre'a göre insanların büyük çoğunluğu insanoğluna ilişkin olarak Tanrı'yı bu şekilde düşünmektedir: Tanrı insanları kendi maksadını yerine getirmesi için yarattı ve anlamları da bu maksada bağlıdır. Tıpkı kağıt makası gibi, insanların özü de varoluşlarından önce gelir. Her iki örnekte de anlam, maksat ve mizaç yaratıcıları tarafından belirlenmektedir. Eşya var olur ve insan örneğinde, mutluluğu bulmak için o maksadı öğrenme peşinde koşar.

Ancak Sartre bir ateisttir; bunun anlamı şudur: İnsanları yaratan, zihninde insanın anlamı, gayesi ve tabiatı –insanî özü- var olan bir Tanrı yoktur. Ona göre insanlar kendisini yaratır. Tanrı olmadığı için, insanlar yalnızca varolur, önce varoluşa girer ve özleri sonradan gelir. İnsanlar için, varoluş özden öncedir ve varoluşçuluğun ilk prensibi budur. Sartre bunu şöyle açıklar:

Burada varoluş özden önce gelir demekle ne kastedilmektedir? Bunun anlamı her şeyden önce insan varolur, sahne-
de görünür ve ancak ondan sonra kendisini tanımlar. Eğer varoluşçuların algıladığı gibi insan tanımlanamaz ise, bunun nedeni ilk başta onun hiçbir şey olmasıdır. Ancak sonradan bir şey olur ve insanın kendisi ne olacağını belirler. Bu yüzden onu tasarlayacak bir Tanrı bulunmadığı için bir insan doğası da yoktur. İnsan yalnızca ne olacağını tasarlayan olmakla kalmayıp, aynı zamanda varoluş âlemine girdikten sonra ne olmak istiyorsa, o olmasını sağlayandır. İnsan kendisini dönüştürdüğü varlıktan başka bir şey değildir. İşte varoluşçuluğun ilk prensibi budur.²

Bu yüzden insan yaşamı ve yaşamları için önceden belirlenmiş bir anlam ya da maksat mevcut değildir. Zira bunu tasarlayacak bir Tanrı yoktur. İnsan yalnızca vardır, varoluş âlemine atılmıştır ve mutlaka kendi maksadı, anlamı ve mizacını oluşturmalıdır. Daha birinci prensipte Sartre'nin sorumluluk tohumlarını kendi insan felsefesine ektiğini görüyoruz. Özellikle de insanların varlık âlemine, düşünen varlıklar olarak geldikleri ve bilerek gelişip, kendilerinin bilincine vardığı dikkate alındığında bu daha iyi anlaşılmalıdır. Sartre sözlerine şöyle devam eder:

İnsan başlangıçta bir yosun parçası, bir parça çöp ya da karnibahar değil, kendi bilincinde olan bir plândır; bu plândan önce hiçbir şey mevcut değildir; göklerde hiçbir şey yoktur; insan, olmayı planladığı şey olacaktır... Ama eğer varoluş gerçekten özden önce geliyorsa, o zaman insan ne olduğundan kendisi sorumludur. Bu yüzden varoluşçuluk; önce her insanın kendisinin ne olduğunun bilincine varmasını, sonra da kendi varoluşunun tüm sorumluluğunun omuzlarında olduğunu idrak etmesini sağlamaktır. Ve bir insanın kendisinden sorumlu olduğunu söylediğimizde, yalnızca kendi bireyselliğinden sorumlu olduğunu değil, aynı zamanda tüm insanlardan da sorumlu olduğunu kastediyoruz.³

Bu pasajdan tartışmamızın iki önemli sorunu ortaya çıkmaktadır. Birincisi; Sartre'in sözünü ettiği sorumluluğun bireyi geçip tüm insanlığa yayıldığıdır. Bu tez, Sartre'in sübjektivite anlayışıyla bağlantılıdır. Bu anlayışa göre insanoğlu her zaman dünyaya, insanî dünyaya, insanoğlunun dünyasına bağlıdır. Bu dünyanın dışına, kendi insanlığımızın dışına asla çıkamayız; dünya ve ötekilerden tecrit edilmiş bir "perspektif"e asla giremeyiz. Hepimiz doğamız itibariyle ötekilerle birlikte, dünyanın bir parçası olarak, toplumsal varlık olarak varız. Bu yüzden yaşamlarımızı seçtiğimiz ve kendi yaşamlarımızı belirleme sorumluluğu-

nu üstlendiğimizde, bu sorumluluğu yalnızca kendimiz için değil, herkes için üstleniyoruz; zira hepimiz birbirimizle ilişkiyiz.(...) Kökümüz sübjektivitededir. Tercih etmek, yalnızca bireysel olarak kendimiz için değil, herkes için seçim yapmaktır. Sartre şöyle der; “Olmak istediğimiz insanı yaratırken, hiçbir eylemimiz yoktur ki, aynı zamanda bize göre bir insanın nasıl olması gerektiğine dair tasavvurumuzu da şekillendirmesin.”⁴

Yukarıdaki uzun alıntıdan çıkan ikinci önemli husus; Sartre’in insan tanımıdır. Bu pasajda Sartre, insanoğlunu “bir yosun parçası, bir parça çöp ya da karnibahar”dan ayırmaktadır. İnsanoğlu, kaderin ellerine, kör bedensel içgüdünün ya da havanın kaprislerine terk edilmiş, diğer nesnelere içinde bir nesne değildir. Sartre makalesinin daha sonraki bölümlerinde varoluşçuluğu açıklarken bu hususu daha güçlü biçimde vurgulamaktadır:

Bu teori, insana onur atfeden, onu bir nesneye indirgemeyen tek teoridir. Materyalizmin tüm etkisi, filozoflar da dahil olmak üzere tüm insanlara, nesne olarak muamele etmesi, yani bir masa, bir sandalye ya da bir taşı oluşturan nitelikler ve fenomenler topluluğundan hiçbir şekilde ayırt edilmeyen belirlenmiş reaksiyonlar topluluğu olarak görmesidir. Biz kesinlikle insan âlemini madde âleminden ayrı bir değerler topluluğu olarak belirlemek istiyoruz.⁵

Sartre burada varoluşçuluğu materyalizmden ayırmaktadır. Gülen ve dinî perspektife sahip diğer pek çok düşünür materyalizmi ya manevî bir hastalık semptomu ve ateizmin bir unsuru olduğu ya da insan yaşamının indirgemeci bir açıklaması olduğu gerekçesiyle reddetmektedir. Sartre da, farklı argüman kanalları yoluyla olsa da, materyalizmi reddetmektedir. Sartre’in varoluşçuluğu insanların taşlar, sandalyeler ya da yosun parçaları düzeyinde olmasına izin vermez. Aksine bu görüş in-

sanların bundan çok daha fazlası olduğunda ısrar eder. Bunun nedeni; insanın Tanrı tarafından bir maksat ya da anlamla yaratılmış olması değil, diğer tüm canlılardan farklı olarak, doğumumuzdan itibaren kendi yaşamlarımızda açıkça bilinç, öz-bilinç, özün özü olan bilinç kapasitesi taşımamızdır. Diğer varlıkların aksine, sözcüğün tam kartezyenci anlamıyla düşünürüz; bu düşünce kendi kendine düşünmeyi ya da kendimiz hakkında düşünmeyi de içerir. Bu özellik, insanlarla diğer tüm canlılar arasındaki koşulsuz bir farkı gösterir. Üstelik işte insanlığın bu alanı, değerlerin, idealin ve anlamın doğuşuna imkân verir. Bu şartlara sahip insan olma ve insan sübjektivitesine dayanmamız nedeniyle, her bir eylemimizin başlangıcında kendimize dünyada dürüst ve sorumluluk sahibi olup olmadığımızı sormalıyız: “Ben gerçekten insanlığa kendi eylemlerimle rehberlik edebilecek bir tarzda hareket etme hakkına sahip olan türde bir insan mıyım?”⁶ Sartre bu soruyu sormamanın; onun tabiriyle kendine ve dünyaya karşı “*kötü imana*” sahip bir halde yaşamak olduğunu vurgulamaktadır.

Depresyonda, bitkin, pasif ve tecrit edilmiş kişinin, Sartre’ın kafasındaki kendisi ve dünya için sorumluluk yüklenen kişi olmadığı aşikârdır. Böyle bir kimse hem kendi yaşamı hem de başkalarının yaşamı konusunda sorumluluktan kaytarır ve bezgin bir şekilde ellerini açar: “Ne yapılabilir? Hiçbir şey”. Hâlbuki Sartre’a göre çok şey yapılabilir! Üstelik bizler bunu yapacak yegâne varlıklarız ve yapmadığımızı söylediğimiz ve oturup bu şekilde doğduk ya da elimizden yapacak bir şey gelmiyor veya kaderin emri böyle diyerek sorumluluğumuzu inkar ettiğimiz zaman bile aslında “yapıyoruz”. Teslimiyetçi pasiflik, insan yaşamını kadere ve materyalist determinizme terk eden felsefenin sonucudur. Hâlbuki varoluşçuluk kadercilik ve materyalist determinizmi reddeder ve tüm insan yaşamını eylem ve sorumlu-

luk arenası olarak görür. Bu görüşün kökeni de başkası olmayıp yalnızca bizim var olduğumuzu, kendimizi neye dönüştürürsek o olduğumuz ve dünyanın da, daha azı ya da daha fazlası değil, biz neye dönüştürürsek o olacağı tezine dayanmaktadır. Sartre makalesinin büyük bir kısmını yaşamı tam olarak bu sorumluluk ve eylem bilinci içinde yaşamının “işaretlerini” tasvire ayırmakta ve bu işaretleri üç sözcükle ifade etmektedir: İstirap, yalnızlık ve ümitsizlik. Bu kavramların yanlış yorumlanması bizi moralsiz ve pasif yapacaktır. Doğru anlaşıldığında ise, bizi meydana çıkıp kendimiz ve dünya için en iyi planlarımızı gerçekleştirmeye teşvik edecektir.

Sartre ıstırap ile kişinin sorumluluğunun tam bilincinde yaşaması halinde yaşayacağı deneyimi ifade etmektedir. Şöyle diyor:

Bunun (ıstırap) anlamı şudur: Kendisini yaşama dahil eden ve kendisinin yalnızca kendi olmayı seçtiği kişi değil, aynı zamanda kendisi gibi tüm insanlığı da seçerek, bir yasa koyucu olduğunu hisseden kişi, bu tam ve derin sorumluluk duygusundan kaçamaz. Elbette kaygısız çok insan vardır; ama biz onların kaygılarını gizlediklerini ve bu kaygılarından kaçtıklarını ileri sürüyoruz.⁷

Sartre’ın görüşüne göre; hem kaygının kendisinden kaçanlar hem de tamamen sorumlu olma anlayışından kaçanlar, kötü imanı oluştururlar. Sartre, liderlik konumundaki herkesin bu çileyi bildiğini, bunun tıpkı askerlerine bir savaşta öncülük eden komutanın, adamlarının yaşamının kendi tercihlerine bağlı olduğunu bilmesi gibi olduğunu savunmaktadır. Elbette bu sorumluluktan kaçabilir ve sorumluluğu üstlerine atarak, adamlarını savaşa sürmede yalnızca emirleri uyguladığını söyleyebilir. Ancak Sartre’a göre bu komutan emirleri yorumlamış ve bu emirlere göre hareket edip etmeyeceğine kendisi karar vermiştir. Bu yüzden de tercihinden dolayı sorumludur. Üstelik ıstırap

duygusu komutanın eylemsiz kalmasına izin vermez. Mutlaka askerlerini savaşa gönderip göndermeme seçenekleri arasında seçim yapması gerekir. Onun ıstırabı eylemsizliğine mazeret olmaktan çok, eyleminin saikidir. Sartre bu ıstırabın “bizi eylemden ayıran bir perde değil, eylemin bir parçası” olduğunu söylemektedir.⁸

Sartre yalnızlığın da çok basit olduğunu söylemektedir. Yalnızlık ile “yalnızca Tanrı’nın varolmadığını ve bunun tüm sonuçlarına katlanmamız gerektiğini kastediyoruz”.⁹ Sartre, Batı’daki ateizm iddiası içeren modernist eğilimi reddetmekte; sanki bir aşkın ahlâk, maksat ve anlam âlemi varmış gibi davranmaktadır. Böyle bir plânda Tanrı, terk edilmesi gereken modası geçmiş bir kavramdır; ancak yine de Tanrı’nın varlığının etrafında konuşulanan değerler ve anlamlar bir şekilde sanki Tanrı varmış gibi, en yüce yerlerini koruyacaklar, böylelikle toplum rahat bir şekilde ilerleyebilecektir. Sartre bunu yalnızca mantıksız değil, aynı zamanda sorumsuz bulmaktadır. Bunu şöyle ifade ediyor:

Aksine varoluşçu, Tanrı’nın varolmamasını çok üzücü bulur; zira bu takdirde Tanrı’yla birlikte bir fikirler cennetinde değerler bulma imkânı tamamen ortadan kalkacaktır; Tanrı’yı düşünecek nihaysiz ve mükemmel bir bilinç olmayacağı için, peşinen varolduğu kabul edilen bir iyilik de bulunamaz.... Dostoiievsky “Eğer Tanrı mevcut değilse, her şey mümkündür” demektedir. Yani Tanrı varoluşçuluğun başlangıç noktasının ta kendisidir. Gerçekten de eğer Tanrı yoksa, her şeye izin verilebilir ve sonuç olarak insan yalnızdır; zira ne kendi içinde ne de dışarıda tutunacağı hiçbir şey bulamaz. Kendisi için mazeretler bulmaya başlayamaz.¹⁰

Buradaki önemli nokta, son cümledir ve aslında bu cümle kolaylıkla gözden kaçırılabilir. Sartre, Tanrı olmadığı ve dolayısıyla

la hiçbir şeyin kutsal olarak atfedilmiş bir değeri ve hiçbir iyilik kavramı olmadığı için, hoşumuza giden her şeyi yapabileceğimizi savunmuyor. Aksine bütün bu gerçeklerin idrakinde olarak yaşadığımız zaman, her şeyin sorumlusunun Tanrı değil, biz olduğumuzu açıkça göreceğimizi belirtiyor. Yaşamlarımızın olaylarını ya da dünyayı “Tanrı’nın iradesine” ya da “Tanrı’nın plânına” ya da bu tarzda bir şeye terk etmemizin yolu yoktur. Neyin iyi ve değerli olduğuna Tanrı değil biz karar veririz. Bu konudan, her şeye ilişkin bu dayanılmaz sorumluluktan, dünyadaki yalnızlığımız ve kimsesizliğimizden kaynaklanan ıstırapı hissederiz. Bunu hissetmemek ya da hissetmemeye çalışmak, kendimiz için “mazeret bulmak”tır.

Sartre, Tanrı mevcut olsa bile insanî durumumuzun değişmeyeceğini söyleyecek kadar ileri gitmektedir. Makalesinde; sanki Tanrı yaşam yollarını seçmiş gibi yaşayan ya da sanki bağlı olarak yaşadıkları ve seçtikleri değerler sağlam bir şekilde Tanrı’ya dayanmaktaymış gibi yaşayan mü’minlere ilişkin birkaç örnek vermektedir: Kendisine yapması gerekenleri emreden manevî sesler duyan bir kadın; bir rahip aracılığıyla Tanrı’dan kılavuzluk yardımı alan bir öğrenci; Tanrı’dan gelen işaretlere dayalı olarak hareket eden bir Katolik ve yaşamının olaylarında Tanrı’nın elini gören bir Cizvit. Sartre bütün bu örneklerde, insanların Tanrı’ya inanma cesareti buldukları için değil, imanlarındaki kendi sorumluluklarını görmeyi reddettikleri için, sorumluluktan kaçtıklarını söyler. Çünkü bu örneklerdeki kişiler; gördüklerinin Tanrı’dan gelen bir işaret olup olmadığına, gelen seslerin Tanrı’dan mı yoksa şeytandan mı geldiğine, rahibin haklı olup olmadığına ve kutsal kitabın nasıl yorumlanacağına karar verenin, aslında kendileri olduğunu görmeyi reddediyorlar. Hatta eğer Tanrı varsa ve bizimle konuşması için melekleri gönderiyorsa, kelimesi kelimesine yazmamız için bize vahyedi-

yorsa bile, nihayetinde meleklerin dinlenmeye değer olup olmadığına ve bize ilettikleri sözcükleri nasıl yorumlayacağımıza karar veren bizleriz. Son tahlilde hâlâ sorumlu olan biziz. Kendimiz için mazeret bulamayız ve sonuçlarından kaçamayız. Sartre makalesinin sonunda, varoluşçuluğun ateizmi savunmak için hiç zaman harcamadığını, zira son tahlilde Tanrı'nın varlığı ya da yokluğunun insanın sorumluluğu açısından bir fark yaratmadığını söylemektedir. Bunu şöyle açıklıyor:

Varoluşçuluk, Tanrı'nın var olmadığını göstermek için kendisini paralayacak kadar ateist değildir. Bunun yerine Tanrı var olsa bile hiçbir şeyin değişmeyeceğini ilan etmektedir. İşte bizim bakış açımız budur. Tanrı'nın varlığına inanmıyoruz, ama Onun varlığının da bir sorun olmadığını düşünüyoruz.¹¹

Her iki halde de dünya için, değerlerimiz, anlamımız ve maksadımız için bizler sorumluyuz. Bu sorumluluktan kaçış yoktur ve kaçmaya çalışmak, bu dünyada kötü bir imana sahip olarak yaşamaktır.

Son olarak; Sartre ümitsizlikle; dünyada eylemlerimizin istenen sonuçları gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğini bilmeden, tam sorumlu unsurlar olarak hareket etmemiz gerektiğini kastedmektedir. Hegel'in yaptığı gibi, tarihi, eylemlerimizi daha yüce hedeflere götürecek şekilde yönlendirecek bir aşkın *Giest'e* (ruh, akıl) güvenemeyiz. Eylemlerimizin arzulan geleceğimizi gerçekleştirmesini sağlamak için, insanın doğuştan varolan iyiliğine, hakikatin aynı anda her yerde varolduğuna ya da buna benzer bir kavrama da güvenemeyiz. Hiçbir şey garanti değildir diyor Sartre;

İnsanların özgür olduğunu ve yanında insanın ne olacağına özgürce karar vereceğini dikkate alırsam, ölümüm-

den sonra yoldaş savaşçıların benim çabalarımı maksimum mükemmelliğe taşımak üzere sürdüreceğinden emin olamam. Yarın, benim ölümünden sonra, bazıları faşizmi başlatmaya karar verebilir ve bazıları da onların bunu yapmasına izin verecek kadar korkak ve sersem olabilir. Faşizm insanî realite haline gelebilir ve bu bizim için çok daha kötüdür. Aslında olaylar insanın onların olmasına karar verdiği şekilde olacaktır.¹²

Eylemlerimizin biz öldükten ve eylem sahasından çekildikten sonra sonuç vereceğine dair hiçbir garantimiz yoktur. Bu durumda bazıları, yalnızca bu gerçeğin bile tek başına eylemsizlik ya da pasifliği haklı kılacağını söyler ve eğer eylemlerimizin sonuç vermeme ihtimali varsa, neden zahmete katlanacağımızı sorar. Sartre yine bundan da bizim sorumlu olduğumuzu söyler. Kendi ölümlülüğümüzle sınırlı olmamıza rağmen, tüm dünya için sorumluluk hâlâ bize aittir. Bu yüzden ümitsizlik yaşarız. Sartre bunu şöyle açıklıyor:

Bunun anlamı kendimizi kaderciliğe teslim etmek mi? Hayır. İlk olarak; dahil olurum; sonra da şu eski deyişe göre hareket ederim: “Hiçbir şeye teşebbüs etmeyen, hiçbir şey kazanamaz”. Bunun anlamı bir partiye bağlanmayacağım da değil; yalnızca hiçbir illüzyona kapılmayacağım ve yapabileceğimi yapacağım. Örneğin; kendime şunu sorduğumu farz edelim: “Acaba sosyalleştirme günün birinde gerçekleşecek mi?” Bu konuda hiçbir şey bilmiyorum. Tüm bildiğim; gerçekleştirmek için elimden geleni yapacağım. Bunun ötesinde hiçbir şey güvenemem. Kadercilik “bırakalım benim yapamadığımı başkası yapsın” diyenlerin yaklaşımıdır. Benim burada sunduğum doktrin kaderciliğin tam tersidir; zira “eylem dışında hiçbir realite yoktur” ilkesini ilan etmektedir. Üstelik “İnsan kendi plânından başka bir şey değildir; yalnızca kendisini gerçekleştirdiği ölçüde varolur;

bu yüzden eylemlerinin toplamından, kendi yaşamından başka bir şey değildir".¹³

Bu yüzden tıpkı ıstırap gibi, ümitsizlik de eylemlerimizin bir ön şartıdır ve eğer dünyaya karşı sorumluluğumuz sürüyorsa, eylemsizlik için bir mazeret olamaz. Bu pasajda çizilen imaj; kendilerini ellerindeki işlere, en çok bağlı buldukları projeler ve planlara veren insanlar, en yüksek tatmini bulur ve çalışmalarının tamamlanacağına dair hiçbir garanti bulunmadığını bilir. Ama aynı zamanda ne kadar ıstırap, yalnızlık ve ümitsizlik olursa olsun, dünyaya karşı tam sorumluluğa sahip olduğunun da bilincindedir.

Burada sorumlu olmanın, ıstırap, yalnızlık ve ümitsizlik duymanın yaşamın doğal bir çilesi olmadığından söz edilmesi önemlidir. Sartre varoluşçuluğun bir tür optimizm*, ama oldukça zorlu bir optimizm olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmektedir. Sorumluluk içinde sürdürülen yaşam, kesinlikle fedakarlık ve çileyi içerir, ama bu ömür boyu çile ya da depresyon anlamına gelmez. Sorumluluk içinde sürdürülen yaşam, bir eylem, başarı, projelerin gerçekleştirilmesi ve, güçlü bir yaratma yaşamıdır. Bu tam olarak icat edilmiş bir yaşam ve icat edilmiş bir dünyadır ve bizim tarafımızdan, insanlar tarafından, kendi öz bilinçlerimiz, içsel değerler alanımız ve vicdanımız nedeniyle tüm diğer varlıklardan farklı olan varlıklar tarafından icat edilmiştir. Elbette insanların büyük çoğunluğu böylesine yaratılmış ya da icat edilmiş bir yaşam sürme ihtimali karşısında dehşete kapılmaktadır. Bu insanlar kendi yaşamları ya da dünya için tüm sorumluluğu üstlenmek istemiyor; bunun yerine kader,

* İyiliğin gücüne inanan felsefi doktrin. Her şey sürekli olarak iyiye gider ve nihayetinde iyilik kötülüğe karşı galip gelecektir. Ayrıca Leibnitz'in başlattığı dünyamızın mümkün olan dünyaların en iyisi olduğu doktrinine de bu isim verilmektedir. (Yayına Hazırlayan)

Tanrı, şartlar, doğa ya da biyolojiyi yaşamlarının sorumlusu yapmayı tercih etmektedir. Bu kimseler sorumluluğun dehşetiyile karşılaşınca, kötü imana kaçmakta ve sorumlu olduklarını savunan düşünce ekolüne saldırmaktadır.

Sartre kendi yaşamını bir sosyal ve siyasî eylemci, filozof, öğretmen, asker ve sorumluluk fikriyle uyumlu katılımcı bir vatandaş olarak sürdürdü. Sartre makalesinin sonuna doğru şöyle demektedir:

Bu yüzden varoluşçuluğa yöneltilen bir dizi suçlamaya cevap verdiğimi düşünüyorum. Gördüğünüz gibi varoluşçuluk bir kadercilik felsefesi değildir; zira insanı eylem bağlamında tanımlar; insana ilişkin kötümser bir tanımlama –daha iyimser bir doktrin yoktur; çünkü insanın kaderi kendisine aittir- ya da insanı eylemcilikten caydırmaya yönelik bir girişimi yoktur. Çünkü insana tek umudun onun eyleme geçmesi olduğunu ve bu eylemin insanın yaşamasını sağlayan tek şey olduğunu söyler. Sonuç olarak; burada bir eylem ve katılım etiği görüyoruz.¹⁴

Gülen, Sartre'ı sorumluluğa dair görüşlerinden dolayı reddetmez. Aslında aralarında hemen hemen başka her konuda uzlaşmazlık bulunsa da, bu konuda güçlü bir paralellik bulunmaktadır. Bir Müslüman ve fikirlerini tamamen İslâmî çerçevede sunan bir düşünür olarak Gülen, monoteist dinlerin ilahiyatçılarına paralel bir tarzda, insan unsuru ve dünyada sorumluluk konularından söz etmektedir. Gerçekten de bu konular yüzyıllardır her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen yüce Tanrı'ya inanan tüm büyük dinlerde zengin bir müzakere, analiz ve tartışma zemini oluşturmuştur. Sorunun özü; Tanrı'nın iradesi ve takdiri ile insanın iradesi ve eylemi arasında uzlaşma sağlanmasıdır. Tektanrılı ilahiyatçıların büyük çoğunluğu, özellikle ebedî mükâfat ve cezayı savunanlar, insanın hür iradesini yadsımaz; zira bunu

yapmakla insanın kendi eylemlerinden dolayı sorumluluğunu yadsımış olur ve dolayısıyla, Hıristiyanlık ve İslâm'ın temel iman esası olan, insanın eylemleri için ebedî cennet "ödülü" veya cehennem "cezası" adaletini sorgulanır hale getirir. Eğer hür irade yoksa, insanlar eylemlerinden dolayı nasıl cezalandırılabilir ya da ödüllendirilebilir? Öbür yandan, hür insan unsurunun savunulması, ilâhî takdir fikrini zayıflatıyor gibi görünmektedir. Eğer insanlar hür iradeleriyle istedikleri yolu seçebiliyorsa, o zaman Tanrı dünyanın mutlak yöneticisi değildir. Bu yüzden Tanrı'nın takdiri ile insanın hür iradesi arasındaki gerilim, teolojik çevrelerde çok ilgi görmektedir ve bu gerilimi gidermeye ya da mutedil hale getirmeye yönelik girişimler tüm dinlerde sayısız ve çok çeşitlidir.* Burada Gülen'in insanların dünyadaki sorumluluğu görüşlerini savunması esnasında, arka plânda bu gerilim ya da sorunun bulunduğu söyleme dışında, bu konuyu tartışmamız gerekmiyor. Bu yüzden Gülen hiçbir zaman, Sartre'in yaptığı, tarihin de gösterdiği gibi, dünyadan tamamen insanların sorumlu olduğunu söylemeyecektir. Çünkü böyle söylenmesi, Gülen'in samimiyetle inandığı ilâhî takdir ve emir fikrinin altını boşaltacaktır. Gülen; mutlak kudret ve ilim sahibi, yerlerin ve göklerin yaratıcısı ve her şeyi bilen bir Allah tanımı yapmaktadır. Bütün realite ve varoluş, ilâhî emir yüzünden vardır ve bu emrin dışında hiçbir varlık ya da realite yoktur. Bu iman, Gülen'in insanın sorumluluğuna ilişkin tüm beyanlarına damgasını vurmaktadır ve Sartre ve Gülen'in dünya görüşleri arasında uzlaştırmaya karşı direnen temel farklılık budur.

Ama Gülen'in sorumluluk bilincisini nasıl ele aldığını anlamamıza yardım edecek husus onun *The Statue of Our Souls*'da ve

* Gülen'in fikirlerinin kökeni Hanefî/Maturidî gelenekten gelmektedir; bu gelenek tıpkı Musevîlik ve Hıristiyanlıktaki bazı düşünce ekollerinde olduğu gibi, Tanrı'nın insanın tercihlerini önceden bilmesine dayalı bir ilâhî plânu savunarak ilâhî takdir ile insanın hür iradesi arasında uyum sağlamayı amaçlamaktadır.

başka eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Sorumluluk bilincinden İngilizceye “*vicegerent*” (halife) ya da “*vicegerency*” (hilafet) olarak tercüme edilen bir anahtar sözcük kullanarak söz etmektedir. Böyle bir sözcüğün kullanılması, en azından İngilizcede ilâhî takdir ile insanın hür iradesi* arasında ince bir dengeleyici eyleme işaret etmektedir. Hilafetin (ya da vekâletin) yönetim, liderlik ve sorumluluk anlamına geldiği kesindir. Ancak “*vice*” eki bir üst otoritenin, belki de bir emir yoluyla, verdiği vekâleti ifade etmektedir. Burada Gülen’in düşüncesini çok kısa ve öz olarak öğrenmiş de oluyoruz. Aslında bu ilâhî takdir ile insanın hür iradesini uzlaştırma güçlüğüyle meydan okumasıyla karşılaşan tektanrılı dinlerdeki diğer birçok düşünürün bakış açısını özet olarak görüyoruz. Her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Tanrı, ilahi takdir ile mevcudatı, bu mevcudatın içinde bulunan insanlık dünyasını temel insani değerler olan; temsil, görev ve vekalet gibi unsurlardan etkilenmesine izin verir tarzda yaratmıştır. İnsan bu görevi yerine getirirse de getirmese de, bu yaşamda ve ahirette sonuçlarına katlanacaktır. Tanrının bu dünya ve tüm varoluşa yönelik nihayetsiz ve dolayısıyla gizemli (çünkü bizim sınırlı zihinlerimiz “bildirilmedikçe” sonsuzluğu asla kavrayamaz) planları mutlaka gerçekleşecektir. Bu hassas dengeleyici husus ilâhî takdir ile hür insan iradesi arasındaki bizim kavrayabilme yeteneğimizden doğan gerilimi tamamen çözmese de, insanın bu dünyadaki temsilciliği ve sorumluluğuna ciddî yer vererek, bu konuda en iyi işlevi görmektedir. Bizim de zaten üzerinde durduğumuz budur.

Gülen insanın hilafeti tezini Kur’ân’a dayandırmaktadır: “*Ben yeryüzünde mutlaka bir halife yaratacağım*” (2:30).¹⁵ İnsanlar halife olarak dünyadaki Tanrı’nın temsilcileridir. Gülen bunu şöyle ifade ediyor:

* İrade-i küllî, irade-i cüz’î (Yayına Hazırlayan).

Eğer insanoğlu yeryüzünde Allah'ın halifesi, bütün yaratılanlar arasında Hakk'ın gözdesi, topyekün varlığın özü, usâresi ve Yüce Yaratıcı'nın en parlak aynası ise –ki bunun böyle olduğunda şüphe yoktur- onu bu âleme gönderen Zât, kâinatların ruhundaki esrarı keşfetme, dünyanın bağrındaki gizli kuvvet, kudret ve potansiyel imkânları ortaya çıkarma; her şeyi yerli yerinde kullanarak kendisinin ilim, irade, kudret gibi sıfatlarına şuurlu bir temsilcisi olma hak, selâhiyet ve kabiliyetini verecektir ki, o varlığa müdahale ederken ve hilâfet vazifesini yerine getirirken aşamayacağı herhangi bir engelle karşılaşmasın.¹⁶

Burada Gülen'in yukarıda sözü edilen hassas dengeleyici tavırını gerçekleştirdiğini görüyoruz. İnsanoğlunun hem yaratılan, hem de Allah'ın aynası olduğunu güçlü bir şekilde teyit etmektedir. İnsanlar hem yaratılan hem de bir aynadır. Hem Yaratıcı'ya teslim olmuş hem de aynı Yaratıcı'nın temsilcisidir. İşte halifenin konumu budur: Daima Allah'ın emirlerine teslim olmuştur ve yine aynı emirle dünyada Allah'ın (esmâ ve sıfatlarının) aynası olan içsel kapasiteleriyle yine Allah'ın takdir ettiği işleri gerçekleştirir ve Allah'ı temsil eder. Gülen insanın hilafetini şu sözleriyle biraz daha açıklar:

İnsanın, Yaratıcı'ya halife olma aktivitesi, O'na inanıp ibadet etmeden, eşya ve hâdiselerin esrarına vâkıf olmaya, ondan da tabiata müdahale etmeye kadar fevkalâde geniş bir dairede cereyan eder. Hakikî bir insan bütün bir ömür boyu evvelâ imanıyla duygu ve düşüncelerini planlar, değişik ibadet çeşitleriyle ferdî ve içtimâî hayatını düzene sokar, genel muameleleriyle aile ve toplum münasebetlerini dengeler ve arzın derinliklerinden semanın enginliklerine kadar her yerde nev'inin bayrağını dalgalandırarak gerçek bir halife olmanın gereklerini yerine getirip iradesinin hakkını edâ etmeye çalışır; çalışır ve yeryüzünü imar eder, varlıkla insanoğlu arasındaki

âhengi korur, arz ve semanın zenginliklerini ardına alarak, Yaradan'ın emri ve izni dairesinde hayatın rengini, şeklini, şivesini daha bir insânî seviyeye getirmeye gayret eder. İşte özünde Allah'a kulluk mânâsını da ihtiva eden gerçek hilafet budur.¹⁷

Halifelik rolüne dahil olan eylemler dizinine dikkat ediniz. Bu dizin dinî kabul ve ibadetten, tabiat dünyasına ilişkin bilimsel bilgilere, tabiat dünyasına olumlu amaçlarla “müdahale” ya da kullanma tarzlarına ve insan yaşamını daha zengin ve daha insânî tarzlarda iyileştirmeye kadar uzanan çeşitli faaliyetleri kapsamaktadır. İnsanoğlu halife olarak bütün bunlardan sorumludur. İnsanlar, bu alanlara ait görevlerinin yerine getirilmesinden, yer-yüzündeki temsilcisi oldukları Rablerine karşı sorumludurlar.

Gülen insanın hilâfetini *The Statute of Our Souls*'da diğer eserlerindeki gibi daha coşkulu ve radikal bir biçimde açıklamaktadır. Kitabın başlangıcında ilâhi takdir ve insanın hür iradesi tartışmasını ele almakta, sonunda yukarıda sözü edilen hassas dengeyi savunmaktadır. İnsan iradesine ilişkin ilginç bir mülâhaza-yı da bu tartışmaya eklemektedir:

Allah, bize ait emr-i itibarî gibi bir şeyi, irade ve meşietine davetçi gibi kabul buyurmuş, ona önem vermiş, en büyük projeleri o plan üzerinde gerçekleştirmeyi va'detmiş ve gerçekleştirmiş... ve bu itibarî nesneyi günaha, sevaba bir vesile olarak yaratmış, onu ceza ve mükafata esas kılmış, hayır ve şerrin isnad edilmesine fail kabul etmiş... ve zatında hiçbir değer ifade etmeyen bu nisbî emre, ona tertüb eden neticeler itibariyle, değerler üstü değerler atfetmiş –ki eğer böyle olmasaydı, bütünüyle hayat durur, insan camidler derekesine düşer, teklif batıl olur ve herşey gider abese incirar ederdi- elbette ona, onun istek ve dileklerine fevkalade önem verecek... onu dünya ve ukbanın imarına bir şart-ı adi, hatırı sayılır bir vesile ve dün-

yaları aydınlatacak bir elektrik mekanizmasının sihirli düğmesi haline getirerek, damlada derya, zerrede güneş, hiç ender hiç olan bir şeyde cihanları var etmek suretiyle kudretinin sırlı bir buudunu gösterecektir..¹⁸

Bu yüzden Gülen burada, Allah tarafından yaratılan insan iradesi mekanizmasının, hem bu dünyanın hem de ahiretin realitelerini belirlediğini savunmaktadır. İnsan iradesi ve eylemlerinin bu dünyada öneminin savunulması, Tanrı'nın iradesine hiçbir şekilde zarar vermez. Aslında insan iradesi Tanrı'nın iradesinin bu dünyadaki teyidi ve uygulanmasıdır. İşte bu yüzden insanlık, iman, ilim ve hakikatten ayrılmak son derece büyük bir sorundur. Bunlardan ayrılmak, sorumlu halifelik makamını terk etmek ve bu üstün makamın yetkilerini kötüye kullanmaktadır. Bu kötüye kullanma, bu makamın sorumluluk alanı hem bu dünya hem de öbür dünyayı, yani tüm realiteyi bütünüyle kapsadığı için, yaşamı en derin düzeylerde etkilemektedir.

Sonra Gülen'in *The Statue of Our Souls*'un başından sonuna kadar benimsediği bir tonun başlangıcını görüyoruz. Bu ton, halifelik unvanını tam anlamıyla yüklenecek ve sırtlarında bu rolün içerdiği sorumluluğu üstlenecek insanları ortaya çıkmaya çağırın bir tutku ve aciliyet tonudur. Kitabın geri kalan kısmı boyunca Gülen, bu halifelerin bir çoğu önceki iki bölümde tartışılmış bulunan karakter özelliklerinin ayrıntılarına girmektedir. Çünkü son tahlilde halifeler "yeryüzünün mirasçıları", "kalp ehli" ya da "ideal insanlar"dır. Ancak burada doğrudan dünyadaki sorumlulukla bağlantılı özelliklere odaklanacağız. Bu özelliklerden birisi aksiyon ya da aksiyon insanı olmaktır. Gülen bunu şöyle açıklıyor:

Hayatımızın en önemli, en zarûrî hadisesi aksiyondur. Bu uğurda pek çok şey kaybetme pahasına da olsa, sürekli aksiyon, sürekli düşünce ile bir kısım sorumluluklar

altına girerek, bir kısım problemlerimizi göğüsleyerek âdeta kendi kendimizi mahkum edip hep hareket etme mecburiyetindeyiz. Evet, eğer kendimiz olarak hareket etmezsek, başkalarının hamle ve aksiyon dalgalarının, düşünce ve plân girdaplarının tesirine girerek onların hareket fasıllarını temsil etme zorunda kalırız. Hep hareket-siz kalma, çevremizde olup biten şeylere müdahale etme-me, etrafımızdaki oluşumlara karışmama, suyun içine düşmüş bir buz parçası gibi, kendimize rağmen kendi kendimizi erimeye salmak demektir”.¹⁹

Dikkatli okuyucular bu özgün hususta Gülen ile Sartre arasındaki paralelliği hemen fark edecektir. Gülen burada eylemi (aksiyon) insan yaşamının baş unsuru olarak belirlemektedir. Ancak aksiyon yoluyla, önceki bölümlerde tanımlanan yeryüzü mirasçıları haline gelebiliriz. Aksiyon olmadan; yani aksiyon içinde bulunmazsak, olaylar için sorumluluk almaz ve sorumluluğun doğal olarak içerdiği çileyi çekmezsek, kendimizi başkalarının eylemlerine teslim ederiz, insan ve halife rolümüzü terk eder, bunun yerine irade ve vicdan yerine önceden belirlenmiş içgüdüye göre yaşayan cansız nesnelere ya da hayvanların varlığına benzer bir hayat ya da başkaları tarafından belirlenmiş bir yaşam süreriz. Harekete geçmeyi ve aksiyonun sorumluluklarına katlanmayı reddedersek, insanlığımız eriyip gider. Gülen kitabın başka bir bölümünde harekete geçmemeyi seçme ile (aslında sorumsuz da olsa bu da bir aksiyon tarzıdır) ölümü seçtiğimizi söylemektedir: “Var olmanın en önemli derinliği hareket ve hamledir. Hareketsizlik bir çözümlenme ve ölümün bir başka adıdır”.²⁰

Gülen eylem insanlarının toplumda bir çok rol üstlenebileceğini söylemektedir: “Bazen vefâlı bir vatan evlâdı, bazen düşünce buudlu bir hareket insanı, bazen bir ilim âşığı, bazen dâhi bir sanatkâr, bazen bir devlet adamı, bazen de bunların hepsidir.”²¹ Gülen bütün bir bölümü Türk tarihindeki aksiyon insanlarının

yaşamları ve çalışmalarını özetlemeye ayırmaktadır. Onları başkalarından ayırt eden ve kendi aralarında birleştiren ise, hemen hemen herşeye karşı hissettikleri inanılmaz sorumluluk duygusu, dünyaya karşı sorumlu olduklarına dair vicdanlarında hissettikleri sonsuzluğun çağrısı ve varlıklarının her bir molekülü ve enerjilerini bu görevin hizmetinde kullanmalarıdır. Gülen bunu şöyle açıklıyor:

Bu öyle bir mesuliyettir ki, ferdin idrak ve şuurlu iradesine giren hiçbir mesele onun dışında kalmaz. Varlık ve hâdiseler karşısında sorumluluk, tabiat ve toplum karşısında sorumluluk, geçmiş ve gelecek, diri-ölü, genç-ihtiyar, okumuş-cahil, idare ve emniyet, herkesten ve her şeyden sorumluluk ve tabii bütün bu sorumlulukların gönülde bir ızdırıp halinde duyulması, ruhta çıldırtan hafakanlar halinde kendini hissettirmesi her zaman onun gündeminde birinci sıra yarışı içindedir... Mesuliyet şuurundan kaynaklanan ızdırıp, hele devam ederse, reddedilmeyen bir dua, alternatif projeler üretmede güçlü bir menba ve temiz kalabilmiş samimi vicdanlar üzerinde de en müessir bir nağmedir.²²

Bu, olağanüstü bir pasaj. İlk önce sorumluluk alanının geçmiş ve ölmüşler dahil “herkesi ve herşeyi” kapsadığına dikkat ediniz. İdrak ve şuura giren hiçbir şey bu sorumluluk alanının dışında kalmaz. Eğer bir şeyi düşünüyorsak ve o şey (hayali değil) gerçek ise, ondan sorumluyuz. İkincisi; sorumluluğa eşlik eden çileye, bu şuurdan gelen “ızdıraba” dikkat ediniz. Gülen bu pasajda ve eserinin başka yerlerinde, halifelik, yeryüzünün mirasçılığı rolünü ciddi biçimde üstlenmenin getirdiği içsel zorluklardan söz etmektedir. Gülen sıklıkla, büyük aşka eşlik eden ıstıraptan ve sevgili için çaresizce yanmaktan; ama yine de sevgiliye duyulan aşkın varoluş nedeni, yaşamın ruhu olması nedeniyle aşığın bu çileyi terk etmemesinden gayet belagatle söz eden 13. yüzyılın

büyük şairi Rûmî'ye gönderme yapmaktadır. Burada Gülen'in bahsettiği halifeler, sevgilinin aşıklarıdır ve bu örnekte sevgili Allah, Allah'ın yarattıkları ve Allah'tan gelen tüm realite, her şey ve herkestir. Sevgiliyi sevmek ise ona karşı sorumlu olmaktır. Bu bir hasret, bir çile, bir yürek çarpıntısı ve kişi "aşık" olduğu sürece asla kurtulamayacağı titreten idraktır. Aşık, aşık olması nedeniyle buna mahkum edilmiştir. Ve bütün bunlar aşkın önünde bir engel değildir. Tersine o aşkın ön şartıdır. Son olarak; yukarıdaki pasaj bu sorumluluğun tüm hakiki insanların eve dönüş zili olduğunu ve bu zilin "notalarını" ıstırap yoluyla hisseden insanların, daha fazla proje ve planı uygulamaya koyacaklarını göstermektedir. Gülen, sorumluluk sahibi insanların, bu sorumluluk uğrunda cenneti bile terk edecek kadar çok sevdiklerini* haber vermektedir.²³

Gülen ve Sartre'in fikirleri ve çalışmalarını tamamen farklı filozofik çerçevelerde ürettikleri, bu yüzden ilk bakışta aralarında herhangi bir paralellik görülmesinin imkânsız olduğunu kabul etsek bile, yukarıdaki fikirlerde Sartre'in fikirlerine benzerlik aşikârdır. Ancak her birinin kendine has ve büyük ölçüde farklı başlangıç noktaları ve farklı dünya görüşleri içinde, bu dünyaya karşı insanî sorumluluk bakımından, dünyadaki insan yaşamına dair paralel görüşler dile getirdikleri açıktır. Hem Sartre hem de Gülen, tüm entelektüel enerjilerini, insanların dünyaya karşı so-

* Yazarın atıfta bulunduğu söz konusu bölüm şöyledir: "Evet, şu anda biz, icabında cennete girmekten dahi vazgeçip ve şayet girmişse, dışarıya çıkma yollarını araştırarak kadar mes'uliyet ve dava aşığı insanlar bekliyoruz. 'Güneşi bir omzuma, ayı bir omzuma koysalar, ben bu işten vazgeçmem!' diyen insanlar... bu bir Peygamber ukudur. Bu ufuktan akıp gelen ışıklarla coşkun bir dimağ, yerinde: 'Gözümde ne cennet sevdası, ne de cehennem korkusu var; milletimin imanını selamette görürsem cehennemin alevleri içinde yanmaya razıyım' der iki büklüm olur... veya ellerini açar, 'Vücudumu o kadar büyüt ki cehennemi ben doldurayım, başkalarına yer kalmasın' çığlıklarıyla semavatı lerzeye getirir." (*Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, s. 87) (Yayına Hazırlayan)

rumluluk üstlenmesi acil ihtiyacını vurgulamak için kullanmaktadır. Yine düşünürler dünyanın daima biz nasıl olmasını istersek öyle olduğu ve olmaya da devam edeceği gerçeğini tekrarlamaktadır. Bu yüzden *The Statue of Our Souls*' dan alınan şu sözleri her iki düşünür de yazmış olabilirdi:

Herkes, ciddî bir ferdi sorumlulukla 'iş başa düşüyor; gücümün yettiğince ben yapmazsam, her halde başkaları da yapmayacak' diyerek atını mahmuzlayıp en ön saflarda bayraktarlığa koşmalıdır.²⁴

İster Gülen gibi Tanrı'ya inanalım, isterse Sartre gibi inanmayalım, kendimize ve kendi güçlerimize güvenmeli, başka birisi ya da bir şeyin bizim işimizi yapmasını beklemeyi reddetmeliyiz. Kendi sorumluluğumuzu başkalarına yüklemek, Sartre'ın deyimiyle "kötü iman" içinde yaşamaktır. İlginç olan husus bu deyimim Gülen'in sorumluluğu reddeden iman sahiplerinin kötü iman içinde yaşadığı değerlendirmesiyle oldukça büyük benzerlik içermesidir.

Gülen'den yapacağımız son alıntı; herkes için iyilik, hakikat ve hürriyetin bulunduğu bir dünyanın gerçekleşmesi için nelerin yapılması gerektiği ve bunun olması için insanlara düşen rolü aydınlığa kavuşturmasına denir, onun hakiki insan yaşamına ilişkin vizyonuna son noktayı koymaktadır. Burada yine lafzî olmasa da anlam bakımından Sartre sorumluluklarına paralel bir ifade görüyoruz. Gülen şöyle diyor:

Daha doğrusu, bu koskocaman coğrafyada, sorumluluk duygusuna, insanî değerlere, ilme ahlâka, hakiki tefekkür, fazilete, sanata önem vermeyen öksüz ruh ve çelimsiz düşüncelere karşılık; varlığı bütün derinlikleriyle, insanı dünyevî-uhrevî enginlikleriyle kucaklayacak, yorumlayacak, hatta Allah'ın halifesi olma ünvanıyla eşyaya müdahale edecek cins kafalara, çelik iradelere ihtiyaç var.²⁵

Buradaki derin ruh cesaret, sorumluluk (üstlenme) cesaretidir. Korkaklığımız ve kötü (zayıf) imanımız nedeniyle kendi yaşamlarımız ve dünyaya karşı sorumluluklarımızdan kaçıyoruz. Korkak ve zayıf ruhumuz nedeniyle, kendimize bahaneler buluyoruz ve dünyanın mevcut durumu için başkalarını, kaderi veya şartları suçluyoruz. Halbuki biz kabul edelim veya etmeyelim, bu sorumluluğu yüklenelim veya yüklenmeyelim, dünya bizim omuzlarımızda durmaktadır. Ölümü ve ataleti, bir parça yosun, bir sandalye ya da kaya yaşamını, Tanrı, doğa ya da varoluşun bizim için tasarladığından daha aşağı bir yaşamı seçsek bile, dünya hâlâ bizim omuzlarımızdadır. Tanrı'nın (katında) ya da yaşamın gözünde, otantik yaşam sorumluluk yaşamıdır. Bu hayatı yaşayanlar ümitsizlik ve yalnızlık (da) çekebilirler, ama onlar gerçek anlamda "insan" unvanını yegâne hak edenlerdir. Bunlar kendilerini bu sıkıntılarının arasında herkes ve herşeye karşı sürekli genişleyen sorumluluk alanına doğru iten demir iradelere ve cesur kalplere sahiptirler. Bu bireyler insanlığın gerçek kahramanlarıdır ve dünya onların sırtlarında oluşturulur. Bence, Gülen ve Sartre'in tasdik ettikleri gibi, insan toplumu her zaman yaptıklarının neticesi olmuş ve öyle olmaya devam edecektir.

Dipnotlar

¹ Gülen, *The Statue of Our Souls*, s.35.

² Sartre, "Existentialism" içinde yer aldığı eser: *Basic Writings of Existentialism (Varoluşçuluğa Dair Temel Makaleler)*, s.245.

³ A.g.e., s.346-347.

⁴ A.g.e., s.347.

⁵ A.g.e., s.358.

⁶ A.g.e., s.348.

⁷ A.g.e., s.347.

⁸ A.g.e., s.348.

⁹ A.g.e., s.349.

¹⁰ A.g.e., s.349.

¹¹ A.g.e., s.367.

¹² A.g.e., s.354.

¹³ A.g.e., s.355.

¹⁴ A.g.e., s.357.

¹⁵ Gülen, *Toward a Global Civilization of Love and Tolerance*, s.122.

¹⁶ A.g.e., s.122.

¹⁷ A.g.e., s.124-125.

¹⁸ Gülen, *The Statue of Our Souls*, s.15. (*Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, s. 13)

¹⁹ A.g.e., s.59.

²⁰ A.g.e., s.99.

²¹ A.g.e., s.68.

²² A.g.e., s.95.

²³ A.g.e., s.97.

²⁴ A.g.e., s.154. (*Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, s. 135).

²⁵ A.g.e., s.105. (*Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, s. 93).

Sonsöz

Bu kitabın yazımı esnasında, Sayın Gülen ile buluşma ve onunla yaşadığı inziva mekânında iki kez yemek yeme özel fırsatını buldum. Bize karşı çok nazik, çok lütufkâr idi ve çok hasta olmasına rağmen bize epey bir vakit ayırdı. Bazı sorularıma cevap verdi ve orada hazır bulunanlar kendisiyle güncel meselelerini tartıştı ve heyecanla onun görüşlerini dinledi. Elbette bu kitabın yazımı esnasında Gülen’le metinsel formda birlikte “yaşadım”. Onun fikirlerinden ilham aldım; ama asıl onunla buluştuktan sonra, yaklaşık üç nesildir Türk kadınları ve erkeklerine nasıl bir yeni dünya inşa etme ilhamı verdiğini anladım. O derin bir maneviyat, onur ve şefkat insanı ve bu durum eserleri ve şahsında açıkça görünüyor.

Gülen’in fikirlerini Kant, Platon, Konfüçyüs, Mill ve Sartre’in görüşleriyle karşılaştırdım. Zira bu düşünürlerin Gülen için, Gülen’in de onlar için tartışabilecek değerde olduğuna inanıyorum. Tüm bu düşünürleri, muazzam bilgiye sahip, insanın varoluşuna dair en zorlu ve kalıcı sorunlara ilgi duyan ve zorlu meydan okumalara tüm benlikleriyle dürüstçe ve samimiyetle yaklaşan kişiler olarak yorumluyorum. Bu şahsiyetler; beşeri bilimlerde en iyi bilginlerin, dünyaya ve o dünyanın içindeki kendi

yaşamlarına uygulamak üzere gelişmiş bir analiz sağlayan bilgilerin en güzide temsilcileridir. Böylelikle iyi bir yaşamın nelerden oluştuğunu öğrenebilir ve bu yaşamı kendimiz ve gelecek nesiller için gerçekleştirebiliriz. Bunu nihai hedef olarak benimsemeyen ilim âlemi, otantik bir ilim âlemi değildir.

Burada fikirlerin buluşmasından ilham aldım. Ama bu ilham burada sunulan bakış açılarından herhangi birisine tamamen katılmamdan kaynaklanmadı. Daha çok söyleşinin kendisinden ve bu tür söyleşilerin yalnızca bir kitabın sayfalarında değil, gerçek yaşamda canlı katılımcılar tarafından gerçekleştirilmiş olmasının sunabileceği imkânları düşünmekten ilham aldım.

Çok sınırlı olarak ele alınan terimleri, temaları ve pasajları tartışmacılar arasında benzerlik oluşturma girişimi içinde esnettiğimi biliyorum. Birçok örnekte bu benzerliğin, bağlantı ipinin inceliği ve iki taraftan çeken farklılıkların ağırlığı yüzünden çok geçmeden kopabileceğini biliyorum. Ama bağlantı çok kısa süre tutunacak kadar varlığını sürdürse bile, en azından o birkaç saniye için düşünürler arasındaki bağlantı gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu metnin sayfalarında ve yıllar önce ölmüş tartışmacılar arasında kurulan bağlantı sadece soyut bir bağlantı olacaktır. Yaşayan katılımcılara, bu işle uğraşmaya müdahaleye istekli olanlara ve dünyaya, herkes ve her şeye karşı sorumlu olanlara, zorla uzatılarak kurulan bu bağlantı soyut değil somuttur, gerçektir. Belki de bu bağlantı bizi, ince ipler koptuktan sonra bile, birbirimizi sembolik ve kelimenin tam anlamıyla kötölememizi ve öldürmemizi önleyebilir. Hem radikal farklılıklarla karşılaşmamıza rağmen.

Radikal farklılık ve daralan doğal kaynakların oluşturduğu günümüz şartlarında, barış içinde birlikte varolma stratejileri ve kapasitelerini geliştirmek, çağımızın en önemli meydan okumasıdır. Bu meydan okumaya karşılık vermek için elimizden gele-

nin en iyisini yapmalıyız. Aksi halde dünyayı nefret ve şiddetle patlatacağımız için, tüm diğer başarılarımız da anlamsız kalacaktır. Sonsuzluğun (nâmutenahi) çağrısını işiten insanlar olarak, kendimizi aşma ve bir hoşgörü, saygı ve şefkat dünyası inşa etme karakterini, kendi içimizde tüm biçimleriyle bulabilmemiz dileğiyle.

Filozofların kısa biyografileri

Konfüçyüs (M.Ö.551 - M.Ö.479)

Asıl adı *Kongfuzi* olan ünlü bir Çinli filozof olan Konfüçyüs, Shandong'da doğdu ve öldü.

Konfüçyüs'ün düşünceleri yüzyıllar boyunca Doğu Asya'yı derinden etkilemiştir. Çin'de, "Savaşan Beylikler Dönemi" ya da "İlkbahar ve Sonbahar Dönemi" denen, derebeylerinin (Savaş efendileri) birbirleriyle savaştıkları bir dönemde yaşamıştır. Dünyaya tekrar bir düzen verebileceğine inanıyordu ancak bunu başaramadı. Kendisine bu imkânı sağlamalarını istemek ve kendi fikirlerini kabul ettirmek için Çin hükümdarlarını dolaşmaya başladı. Sonunda, öğretilerini geliştirdi ve bunları para karşılığı yapmaya başladı. İsminin sonundaki 'Tzu', 'usta öğretmen' veya 'üstat' anlamına gelir. Kendisine olan güveni, öğretilerindeki mistik tutumu, gelişmiş hitap yeteneği sayesinde tarihteki en bilinen öğretmenlerden biri olmuştur.

Öğretileri yönetim ile alakalı olmakla birlikte, halk için de ciddi bir manevi sorumluluk öngörmektedir. Temelde felsefesi; ahlâk, sosyal ilişkiler, politika ve adalet olarak dört ana ayağa oturur. "Oğuldan istenen babaya, memurdan istenen hükümdara, kardeştan istenen ağabeye, arkadaştan istenen de kendisine verilmelidir" diyerek, felsefesinin neredeyse tüm boyutlarını yansıtmıştır. Anlayışında ciddi bir hiyerarşi ve görev dağılımı söz konusudur.

Bu felsefe zamanla Han hanedanının benimsediği Taoizm ve benzeri felsefeler arasından sıyrılarak, geniş Asya topraklarındaki hâkim felsefe, hatta din oldu. Bu akıma Konfüçyüşçülük dendi. 20. yüzyıl başına kadar Çin devletlerinde resmî din olarak kabul edildi.

Tüm düşünceleri, kendisi öldükten sonra *Analekt - Konfüçyüş'tan Seçmeler* denen derlemelerde toplandı. Bu derlemelerde, kendisi ile öğrencileri arasında geçen konuşmalara yer verildi. Burada yazarların çoğunun gerçekten Konfüçyüş'a ait olmadığı ama zamanla onun düşünceleri gibi kabul edildiği bilinir.

Platon (Eflatun) (M.Ö. 427 - M.Ö. 347)

Eflatun çok önemli bir antik Yunan filozofudur. Hayatını geçirdiği Atina'daki ünlü akademiye kurdu. Asıl adı Aristokles'di. Geniş omuzları ve atletik yapısı yüzünden, Yunanca "Platon" (geniş göğüslü) lakabı ile anıldı ve tanındı.

20 yaşından itibaren ölümüne kadar yanından ayrılmadığı Sokrates'in öğrencisi ve Aristoteles'in de hocası olmuştur. Eflatun, Batı felsefesinin başlangıç noktası ve ilk önemli filozofudur. Antik Çağ Yunan felsefesinde, Sokrates öncesi filozoflar (ilk filozoflar veya doğa filozofları) daha ziyade materyalist görüşler üretmişlerdir. Antik felsefenin maddeci öğretisi, atomcu Demokritos ile en yüksek seviyeye erişmiş, buna mukabil düşünceli (idealist) felsefe, Eflatun ile en doruk noktasına ulaşmıştır. Eflatun bir sanatçı ve özellikle edebiyatçı olarak yetiştirilmiş olmasından büyük ölçüde istifade etmiş, kurguladığı düşüncelerini, çok ustaca, ve şiir üslûbunda süsleyerek, asırlar boyu insanları etkilemeyi başarmıştır.

Görüşleri İslâm ve Hıristiyan felsefesine derin etkide bulunmuştur. O kadar ki, İslam düşünce dünyasındaki Neo-Platonizm (Yeni Eflatunculuk) akımına neden olmuştur.

Eflatun'un felsefesini, beş önemli başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; "bilgi", "idealar", "ruhun ölümsüzlüğü", "kozmoji" ve "devlet".

Eflatun'un bilgi teorisinin çıkış noktası Protogoras'dır. Bir şeyi bilen kişi, onu algılayan kişidir. Bu yüzden "insan her şeyin ölçüsüdür". "Algı, daima var olan bir şeydir. Bilgi olduğu için de şaşmaz" diyor Protogoras. Eflatun bu görüşe, Herakleitos'un, "var dediğimiz her şey, gerçekte oluş sürecinde olan bir nesnedir" şeklindeki "akış teorisi"ni katar.

Eflatun'da "sevgi" (eros) kavramının ayrı bir yeri vardır. Yaşadığımız ve idealardan pay almış bu dünya'yı, objektif kriterler çerçevesinde algılayabildiğimizde, gerçeklere varabilmemiz mümkündür diyor. Eflatun'a göre bunun en çarpıcı örneğini, "güzel" kavramının değerlendirilmesinde görmekteyiz. Sevgi, güzele yönelmektedir. Zira güzel kavramı, idealar dünyasındaki gerçekliğin anımsanması sonucu verilen bir hükmü içermekte ve dolayısıyla sevgiyi meydana getirmektedir. Eflatun sevgi'yi, (eros) bütün ölümlülerde rastlanan bir ölümsüzlük çabası olarak tanımlar.

Felsefi meseleleri inceleyen birçok düşünür tarafından yazılan incelemelerde, "iyi, doğru ve güzel kavramları, insanoğlunun doğuştan sahip olduğu özelliklerdir" şeklinde dile getirilen Eflatun öğretisinin açık bir ifade biçimidir.

Eflatun'un ilgisi daha çok ahlaki (ethic) sorunlar ile insanoğlunun mutluluğuna yöneliktir. Yetkin (kamil) insan yerine, yetkin toplumu tarif etme çabası içersindedir. Yetkin topluma ve dolayısıyla toplumsal mutluluğa erişmenin yolu, ideal devlet düzeni içerisinde yaşamaktır. Devlet yönetimi ile ilgili olarak en çok üzerinde durduğu konular, dostluk, hitabet ve siyaset sanatlarıdır. Eflatun'a göre sorunlar, ancak felsefe ile çözülebilir. Gerçek dostluk, hikmet sevgisi (eros) ile ruhları tutuşmuş insanların beraberliğinden başka bir şey değildir. Hitabet sanatı ise ruhun, bildiklerini sözlerle anımsatmaya çalışmasıdır. İnsanların doğal amaçları olan toplumsal mutluluğu sağlamakla görevli devlet yönetimi sanatı da, felsefe olmadan yapılamaz. Nelerin toplumsal mutluluğu, felsefeden başka hiç bir şey tarif edemez.

Immanuel Kant (1724-1804)

Ünlü Alman filozofu. Doğu Prusya'nın Königsberg (Kaliningrad) kasabasında doğdu. Hep burada yaşadı.

Kant, hayatının ilk yıllarını, yalandan uzak, vazife ve din duygularıyla dolu bulunan bir ortamda geçirdi. İlk acıyı 13 yaşında iken annesini kaybetmesiyle tattı. Ona göre ızdırap çekmeyenler, hayatın esrarını anlayamazdı zaten. Annesi Pietist idi. Yani 'dua etme' ve 'inanma' konusunda sıkı ilkelere bağlı bir mezhebe bağlıydı. Annesinin gece gündüz dine yönelmiş biri olması belki de onu ömrünce kiliseden uzak tutacak bir tepki doğurmuştu. Ancak Alman Puritenliği'nin kasvetli izini, ömrünün sonuna kadar korumuş ve yaşlandıkça annesinin, gönlüne yerleştiği inanç esaslarını, hem kendi için, hem de dünya için korumaya çalışmıştır.

Alman felsefesinin kurucu isimlerinden biri olmuş ve felsefe tarihinin kendisinden sonraki dönemini belirleyici olarak etkilemiştir. Kant, eleştirel felsefenin kurucusu olarak kabul edilir.

Üniversite eğitimi sırasında birkaç yıl özel dersler verdi. Eğitimi sırasında Leibniz ve Woolf'dan etkilendi. 1755 tarihinde doçent derecesi aldıktan sonra üniversitede sosyal bilim alanlarında dersler vermeye başladı. Kant başlangıçta fizik ve astronomi alanında yazılar yazdı. 1755 yılında "*Evrensel Doğal Tarih ve Cennetlerin Teoris'i*" adlı eserini yazdı. Bu eserinde Üranüs gezegeni'nin varlığından söz etti ve daha sonra 1881 yılında bu gezegenin varlığı Herschel tarafından keşfedildi. 1770 yılında Königsberg'de mantık ve metafizik kürsüsüne atandı. 1770'den sonra Hume ve Rousseau'nun etkisiyle eleştirel felsefesini geliştirdi.

Kant, 80 yaşında ölürken son sözü "das ist gut"-"hayırlısı budur" olmuştur. Fakülte'deki öğrencileri tarafından toprağa verilmiş ve mezarının üzerine vasiyetine uygun olarak "Üzerimde yıldızlı göl ve içinde ahlâk kanunu" yazılmıştır.

Kant'ın eserleri üzerinde yapılan incelemelerde, özellikle İmam-i Gazâli ve Muhyiddin-i Arabî'den de etkilendiği görülür.

Modern felsefenin gelişim seyrine uygun olarak bilgi teorisini ön plana çıkartmıştır.

O, felsefedeki ilk ve temel misyonunun bilimi temellendirmek, daha sonra da ahlâkın ve dinin rasyonelliğini savunmak olduğuna inanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için, hem Descartes'ın rasyonalizminden ve hem de Hume'un empirizminden önemli gördüğü öğeleri alarak, *transsendental epistemolojik idealizm* diye bilinen kendi bilgi teorisini geliştirmiş, yükselen bilimin felsefi temellerini gösterdikten sonra, özgürlük ve ödev düşüncesine dayanarak Hristiyan ahlakını savunma çabası vermiştir.

Ahlâk felsefesine önemli katkıları bulunan Kant'ın başlıca eserleri; *Saf Aklın Eleştirisi*, 1781; *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 1785; *Pratik Aklın Eleştirisi*, 1788; *Yargı Gücünün Eleştirisi*, 1790; *Salt Aklın Sınırları İçinde Din*, 1793; *Ahlâk Metafiziği*, 1797.

John Stuart Mill (1806-1873)

James Mill'in en büyük oğlu olan John Stuart Mill 1806'da doğdu. İlk eğitimini babasından aldı. 3 yaşında Yunanca öğrendi. 11 yaşında politik iktisat üzerinde çalışmalar yapmaya başladı. 18 yaşında *Westminster Review* dergisinde Frederic Bastiat'ın fikirlerinin devamı olarak ekonomik konular üzerinde makaleler yayınladı. 1820 ve 1821 yılları arasında Fransız iktisatçı John Baptiste Say ile tanışmak için gittiği Fransa'da bir kaç ay kaldı. 1823'de East India House'da memur oldu. Burada, 1858 yılında ofis şefi olarak emekli oluncaya dek çeşitli kademelerde görev yaptı. Mill'in yaşamında babasının etkisinden başka Coleridge ve Comte gibi düşünürlerin de etkisi olmuştur. 23 yaşında iken tanıştığı Harriet Taylor ile 1851 yılında evlendi. Mill, 1865 ve 1868 yılları arasında House of Commons'da görev aldı. Ancak, kadınlara oy hakkı sağlanması, İrlanda toprak reformu ve oy hakkının genişletilmesi gibi reformları desteklemesine rağmen parlamento üzerinde fazla bir etkiye sahip olamadı. Bir filozof, liberal düşünür ve iktisat teorisyeni olan Mill'in eserleri, 19. yüzyılda etkili olmuştur.

Bir İngiliz düşünür olan Mill "faydacılık" düşüncesinin kurucusu olmuştur. Mantık alanında, yalnızca tündengelim mantıkla ilgili çalışmalar yapmayıp, tümevarım mantığı da formüle ederek geliştirmiş olan Mill, mantık ilkelerini sosyal alana, siyaset ve ahlâk alanına uygulamasıyla ün kazanmıştır. Psikoloji alanında, çağrışım metodunun ilk uygulayıcısı olarak kabul edilen filozof, psikolojiyi "zihin kimyası" diye tanımlamıştır. O, çağrışımçı psikolojisini bilgi konusuna da taşımış ve bu alanda, Berkeley'den etkilendiği belli olan psikolojik bir idealizm geliştirmiştir. Mill, bununla birlikte, psikolojik idealizmde, maddenin yokluğunu seçen Berkeley'den ayrılmış ve dış gerçekliğin varoluşunu kabul ederek, söz konusu nesnel gerçekliği "duyumları mümkün kılan, kalıcı dayanak" olarak tanımlamıştır. Ahlâk alanında faydacılığı savunan Mill, hazrı ya da mutluluğu insan fiillerinin en büyük amacı ve mutlak ölçüsü yapmış ve faydacılığın da, genelin iyiliğini ve refahını temele almıştır.

Hürriyetlere özellikle de ifade, din ve vicdan hürriyetlerine büyük bir önem vermiştir. Hürriyetin sadece devlet tarafından değil toplum tarafından da tehdit edilebileceğini belirterek; 100 kişilik bir toplumda 99 kişi aynı şeyi düşünüyor bir kişi farklı düşünüyor olsa da 99 kişinin o bir kişiye hiçbir şekilde baskı yapıp onu fikrinden döndürmeye çalışma hakkına sahip olmadığını, çünkü kimse-nin mutlak hakikatin sahibi olmadığını ifade etmiştir.

Başlıca eserleri şunlardır: Kısmen Comte'nin pozitivizm ile ilgili görüşlerinden etkilenecek yazdığı *Bir Mantık Sistemi* (1843); *Politik Ekonominin İlkeleri* (1848); *Özgürlük Üstüne* (1859); Mill özellikle "Özgürlük Üstüne" isimli bu eserinde, hoşgörü savunuculuğu bayrağını Locke'un getirdiği noktadan öteye taşıyarak, günümüz toplumlarında geçerli hoşgörü anlayışının temellerini atmıştır. Diğer eserlerinden *Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler* (1861); 1860-1861 yıllarında yazılmasına karşılık 1869 yılında yayınlanan *Kadın Subjektifliği Üzerine*.

Mill daha sonraki yıllarda belirli ölçüde "faydacı" felsefeden ayrıldı. Yaşamının geri kalan 15 yılını Fransa'da Avignon'da geçirdi ve 1858 yılında öldü. Ölümünden sonra "*Otobiyografi*" adını taşıyan eseri yayınlandı.

Jean-Paul Sartre (1905 - 1980)

Paris'te doğup yine orada ölmüştür. Ünlü Fransız yazar ve filozoftur. Felsefi romanlarının yanı sıra, kendine özgü geliştirdiği varoluşçu felsefesiyle de yer etmiş; bunların yanında "varoluşçu marksizm" şekillendirmesi ve siyasetteki etkinlikleriyle 20. yüzyıl'a damgasını vuran düşünürlerden biri olmuştur.

Babasını küçük yaşta yitiren Sartre, annesinin ailesinin yanında büyüdü. Olgunluk sınavını Louis le Grand Lisesi'nde verdi. Daha sonraki eğitimini Ecole Normale Supérieure'de, İsviçre'deki Fribourg Üniversitesi'nde ve Berlin'deki Fransız Enstitüsü'nde sürdürdü. Çeşitli liselerde öğretmenlik yaptı ve 1928'de Simone de Beauvoir'la tanıştı. II. Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından hapse atılmasının sonrasında "direniş hareketi"ne katıldı. *Sinekler* adlı ünlü oyunu bu şartlarda yazıldı ve sahnelendi. Aynı şekilde, *Varlık ve Hiçlik* adlı kendi felsefesini açıkladığı ünlü eseri de bu sırada yazıldı.(1943)

1945 yılında öğretmenliği bıraktı ve *Les Temps Modernes* adlı edebi-politik dergiyi çıkarmaya başladı. Kitaplarının neredeyse tümü edebi ve politik meseleleri işleyen teorik metinler olarak şekillendi. Sartre, savaş sonrası dönemde ise özellikle politik faaliyetleriyle öne çıkmaya başladı. Soğuk Savaş dönemi boyunca birçok eleştirisine rağmen Sovyetler Birliği'ni desteklemiş, Fransa'nın Cezayir'e karşı yürüttüğü savaşa karşı çıkmıştır. Çıkardığı derginin derin tesiri olmuştur.

Sartre, 1964 yılında kendisine verilmek istenen Nobel Ödülünü farklı nedenlerle geri çevirmiştir. "121'lerin Bildirgesi " olarak bilinen bildirgeyi imzalamış ve 1961-1962 yılındaki büyük gösterilere katılmıştır. Ayrıca, 1966-67 yılları arasında Vietnam Savaşı'nda meydana gelen katliamları sorgulamak üzere kurulmuş olan Russel Mahkemesi'nin de başkanlığını yapmıştır. 1968 olayları, Sartre'ın kendi fikirlerini ve geleneksel entellektüel konularını da sorguladığı bir dönem olmuştur. Sovyetler'in Prag'a müdahalesinin ve Fransa'daki öğrenci hareketlerinin üzerine, teorik politik alanı yeniden değerlendirmeye başlamış, 1973'te Liberation'u kurmuştur.

Varoluşçuluk, esas olarak 17. yüzyıldan beri var olmakla birlikte, gerçek ününü ve daha çok da popüleritesini Sartre ile birlikte kazanmıştır. 20. yüzyılda, Martin Heidegger gibi kendine özgü varoluşçu filozoflar söz konusu olmakla birlikte, bir felsefe olarak varoluşçuluk asıl etkisini Albert Camus ve özellikle de Sartre ile birlikte göstermiştir. Sartre, varoluşçu felsefenin hem felsefi hem de siyasî alandaki taşıyıcısı ve uygulayıcısıdır. Öte yandan varoluşçuluk özünde hümanisttir. Hümanizm Sartre'in felsefesinde önemli bir yöndür. Sartre ısrarla hümanizmi vurgular, kendi felsefi konumunu ifade etmek için de; "Varoluşçuluk hümanizmdir" der.

Diyaletik Aklın Eleştirisi'nde Sartre, varoluşçulukla marksizmi karşılaştırarak değerlendirir ve marksizmi, "çağımızın aşılmaz bir felsefi ufku olduğu"nu belirtir. Ona göre, bir Descartes ve Locke dönemi, bir Kant ve Hegel dönemi, ve son olarak bir Marx dönemi söz konusudur. Bu temsilcilerin hepsi, bütün bir kültürün tarih ufkunu temsil ederler ve Marx bunların en iyisidir. Tarihî bir perspektif olarak marksizmi kesin bir şekilde tavsiye eder ve "insanlık tarihinin tek geçerli yorumu"nun marksizm ya da "diyaletik materyalizm" olduğunu söyler.

1974 yılında Sartre'in gözleri büyük oranda görmez oldu. Bu nedenle politik faaliyetleri yavaşladı, ancak her zaman yine de Batı'nın Doğu üzerindeki baskılarına karşı çıktı ve özellikle insan hakları konusunda hep duyarlı davrandı. Öte yandan siyasî yönden aktifliğinin onun edebi ve felsefi yönünü gölgelediği söylemez. 15 Nisan 1980'de Paris'te öldüğünde geride felsefe ve edebiyat açısından büyük değerde metinler bıraktı. Kendi varoluşçu felsefesini işlediği eserlerinden; *Özgürlüğün Yolları, Bulantı, Gizli Oturum, Kirli Eller, Sözcükler, Duvar* başlıcalarıdır.

Bibliyografya

Confucius, *The Analects*, Trans. David Hinton, Washington D. C., Counterpoint, 1998.

Davidson, Herbert A., *Alfarabi, Avicenna, and Averroes on Intellect*, Oxford, Oxford University Press, 1992.

Fakhry, Majid, *A History of Islamic Philosophy*, New York, Columbia University Press, 1983 (First edition 1970).

Goodman, Lenn E., *Islamic Humanism*, Oxford, Oxford University Press, 2003.

Gülen, M. Fethullah, *Pearls of Wisdom*, Fairfax, The Fountain, 2000.

——— *Toward a Global Civilization of Love and Yolerance*, New Jersey, The Light Inc. 2004.

——— *The Statue of Our Souls: Revival in Islamic Thought and Activism*, New Jersey, The Light Inc. 2005.

——— *Essays, Perspectives, Opinions*, New Jersey, The Light Inc. 2005.

Guthrie, W.K.C., *A History of Greek Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1969.

Kant, Immanuel, *Grounding for the Metaphysics of Morals*, Trans. James W. Ellington, Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1993.

- Kraye, Jill, ed. *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Mill, John Stuart, *On Liberty*, A Norton Critical Edition. Ed. Alan Ryan, New York, W. W. Norton, 1997.
- *Utilitarianism*, Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1979.
- Plato, *The Republic*, Trans. Richard W. Sterling and William C. Scott, New York, W. W. Norton, 1985.
- Rabil Jr., Albert, ed. *Renaissance Humanism: Foundation, Forms and Legacy*, 3 vols. Philadelphia: Pennsylvania University Press, 1988.
- Sartre, Jean Paul, "Existentialism" in *Basic Writings of Existentialism*, Ed. Gordon Marino, New York, The Modern Library, 2004.
- Thompson, Laurence G., *Chinese Religion: An Introduction*, Fifth edition, Belmont, CA, Wadsworth Publishing Company, 1996.

İndeks

- ABD 11, 17
Açgözlülük 66
Achilles 102
acz u fakr 86
adalet 40, 58, 63, 77, 78, 81, 87, 93,
103, 104, 112, 147
Afganistan 12
Afrika 25, 108
ahlâk bozukluğu 75
ahlâk sistemi 40
ahlâkî erdem 89, 94
ahlâkî güç 73
ahlâkî onur 5, 24, 27, 29, 31, 33, 35,
37, 39, 41
ahlâkî yarar 99
akademik disiplinler 108
akademik eğitim 112
Akbar Ahmed 16
aktif insanlar 48
akut çileler 56
akıl 28, 29, 30, 33, 43, 47, 55, 56, 64,
65, 71, 78, 103, 105, 128
alçak mizaç 78
aldatma hilesi 94
aldatmayan zevk 66
Alparslan 81
alternatif projeler 138
altın, 100
ampirik 27, 28, 63
Anadolu 80, 81
anaforlar 69
Analekt 72, 73, 90, 93, 94, 95, 96,
114, 148
anarşi 38, 79
anlam âlemi 126
anlamsızlık 116
Antik Çağ 43, 79, 80, 104, 148
Apology 76
aptallık hilesi 94
Aristo 61, 107, 148
asalet 80, 86, 99
asil akıllar 64
Asil duygular 57
Asya 18, 25, 108, 147, 148
aşağı zevkler 56
aşkın 23, 34, 35, 61, 62, 63, 126,
128, 138, 139
aşkın değeri 34

- ataya saygı 72, 95
 ateist 20, 21, 22, 117, 118, 120, 121, 128
 Atina 62, 76, 148
 Avrupa 12, 18, 19, 33, 108
 aydın yasaları 95
 Aydınlanma 23, 34, 40, 52
 Aydınlar Geleneği 72
 aydınların eğitimi 93
 ağıt yakma 52
 baş danışman 92
 baş yüceler heyeti 111
 barış çağına 83
 bağımsız düşünce 47
 beşeri bilimler 11, 13, 19, 143
 bencillik 57
 benlik tanımı 105
 bilgi ışığı 96
 bilginler 21, 94, 95, 96, 97, 103
 bilimsel düşünce 84
 bilimsel hakikat 84
 bilinç kapasitesi 124
 bireycilik 39
 bitkilerin adları 95
 biyografik bilgi 9, 25
 Boniuk Merkezi 13
 Brookings Enstitüsü 13
 Buda 61
 cahil insanlar 66
 Camus 118, 153
 cehalet 108
 cennet hayatı 63
 centilmen 92, 95
 cesaret 28, 47, 141
 cesur kalpler 141
 ceza politikası 57
 cheng 72
 Chi K'ang 74
 cihad 34
 cinayet 37
 cismânî ve bedeni duygular 70
 Cizvit 127
 Crito 76, 77
 Cumhuriyet 2, 65, 66, 75, 77, 78, 79, 88, 90, 99, 101, 103, 110, 114
 çiftçi 100
 Çin 23, 62, 72, 80, 92, 93, 94, 98, 147, 148
 çöp 122, 123
 çoğunluğun despotizmi 44
 Dao 62
 dar görüşlülük 75
 dargörüşlülük 53
 David Hinton 92, 155
 David Montez 15
 debdebe 80
 demir 100
 demir iradeler 141
 demokrasi 39, 40, 50, 99
 depresyon 124, 130
 despotizm 79, 80
 determinist 113
 devlet 9, 12, 22, 24, 43, 45, 46, 52, 78, 79, 86, 103, 107, 108, 115, 116, 137, 148, 149, 152
 devletin denetimi 108
 devletin muhafızları 78
 değerler topluluğu 123
 Değişimler Kitabı 95
 Din dışı 47
 din özgürlüğü 43
 dinî hakikat 84
 dinî otoriteler 111
 dinî perspektifler 97
 dinin kaprisleri 33

- Dinlerarası Diyalog Enstitüsü 15, 17
- disiplin 21, 73, 95, 96, 97, 103, 108
- diyalektik materyalizm 39, 154
- diyalog kapasitesi 23
- diyalog projesi 118
- domuzlar 54
- dört halife 80
- Dostoevsky 126
- doğal değer 33, 118
- doğal mizaçlar 100
- doğüstü varlık 62
- doğu 19, 30, 36, 39, 74, 81, 83, 106, 112, 116, 124, 147, 149, 154
- düşük maaşlar 108
- düşünce inhirafları 70
- düşünen varlıklar 122
- dünyanın sorumluluğu 113
- dünyevî âlem 63
- dünyevî insanlar 70
- durkheimizm 117
- dürtüler 105
- dürüstlük 73
- duygusallık 69
- ebedî zevkler 88
- ebeveyn 88, 93, 100
- edebiyat 22, 101, 108, 116, 148, 154
- eşitlikçi prensipler seti 93
- Eşya 31, 35, 36, 47, 62, 63, 68, 71, 74, 77, 121, 134, 140
- eşya âlemi 68
- eşyanın içyüzü 74
- ehl-i dünya 70
- ehlü'-hall ve'l-akd 111
- emr-i itibarî 135
- en yüce mutluluk 54, 55
- engin sineler 53
- enstrümanlar 96, 97
- entelektüel 14, 16, 19, 20, 26, 48, 49, 50, 56, 57, 59, 62, 70, 72, 75, 79, 82, 83, 89, 93, 98, 106, 115, 139
- entelektüel erdem 72
- entelektüel mükemmeliyet 75
- Epiktetus 61
- Epikür 54, 55, 61
- Epikürcü 54, 55, 61
- Erdem 50, 65, 72, 73, 74, 77, 78, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 94, 112, 113
- erdem tecrübesi 65
- estetik 85
- etik 19, 22, 28, 30, 33, 44, 54, 55, 56, 57, 59
- evlad u iyal 87
- evrensel 23, 31, 33, 36, 39, 150
- eylem özgürlüğü 45
- Eğitim 5, 8, 14, 18, 24, 25, 33, 57, 61, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113
- eğitim rejimi 94
- eğitim teorileri 89, 92
- fânî akıl 47
- Fatih 81, 86
- Faydacılık 44, 54, 58, 60, 151
- fedakarlık 130
- felsefî 97
- fen bilimleri 15, 19
- fenomenal 63
- fenomenler 123
- ferâset erbabı 112
- ferdi sorumluluk 140
- Şarkılar Kitabı 95, 96, 97
- fiilî dünya 59
- filozof 8, 9, 19, 20, 33, 43, 65, 66, 75, 76, 78, 79, 91, 116, 117, 123, 131, 147, 148, 151, 152, 153

- Firavun 80, 81
 fiziksel eğitim 101
 Fransa 119, 151, 152, 153
 Freud 117
 gassâl 86
 gaye-i hayal 81
 gayri müslimler 11
 gelenek 14, 19, 22, 45, 47, 72, 94, 107, 132, 153
 geleneksel inziva 94
 gelişim felsefi teorisi 92
 gerçek 12, 13, 14, 15, 17, 22, 23, 28, 29, 31, 32, 34, 37, 38, 41, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 89, 91, 92, 94, 97, 98, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 110, 113, 115, 116, 118, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 138, 141, 144, 148, 149, 150, 151, 152, 153
 Giest 128
 Glaucon 78, 102, 103
 Gölgeleler 67, 96
 gönüllü organizasyonlar 108
 Görenler ve görmeyenler 64
 gümüş 100
 güzellik 77, 97, 101, 104, 113
 hadiseler kitabı 71
 hafakanlar 138
 hakikat 40, 44, 48, 63, 64, 67, 77, 78, 79, 81, 84, 85, 88, 100, 136, 140
 hakikate bağlı 49, 50
 Hakikatin özü 66
 hâkimiyet 82
 halife 80, 81, 86, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140
 halifeler 81, 136, 139
 Hanefî 132
 harâbeler 85
 harcîâlem 26
 hareket mensupları 86
 hastalık semptomu 123
 hat 97
 hayal gücü 32, 59
 hayat üfleme 85
 hayvanî zevkler 56
 hayvanlar 29, 55, 56, 70, 79, 95
 hayırsever 18, 32, 72, 73, 74, 95
 Hazreti Peygamber 80
 Hegel 128, 154
 Helen 66
 Hesiod 102
 hikmet aşığı 65, 68, 75, 76
 hikmet parıltıları 69
 Hikmet sahibi 66
 hilafet 133, 135
 hoşgörü 13, 15, 18, 40, 44, 50, 59, 83, 90, 94, 109, 145, 152
 hoşgörüsüzlük hilesi 94
 Homer 102
 Houston 4, 17, 18
 hükümdarlar 80, 92
 Hükümet 33, 44, 61, 73, 75, 86, 88, 92, 95, 99, 152
 hükümet hizmeti 92
 Hükümet hizmetleri 75
 hümanist 9, 12, 20, 21, 22, 27, 38, 49, 50, 53, 54, 61, 75, 113, 115, 116, 153
 hümanizm 20, 21, 22, 27, 38, 43, 61, 115, 119, 153
 Hür basın 43
 husûf 81
 Hıristiyan 20, 21, 33, 120, 132, 148
 Hıristiyanlık 132

- içgüdü 29, 32, 123, 137
 içsel değerler 130
 içtimâî rabıta 81
 içtimâiyât 111
 ideal insanlar 68, 69, 84, 86, 112, 136
 İdeal insanlık 24
 ideal nesil 112
 ideologlar 53
 idrak kazanmak 106
 ifade özgürlüğü 43
 iş adamları 108
 işaretler 125
 ifrat 71
 ihtişam 80
 ihtilaf 108
 ikiyezlülük 38, 41
 iktisâdiyat 111
 ilâhî takdir 132, 133
 ilahiyatçı 88, 131
 ilham esintileri 69
 İlkbaharlar ve Yazlar 95
 illüzyon 66
 illüzyonlar 66
 iman hakikatleri 84
 imparator danışmanları 95
 imparatorlar 80
 inayet yamaçları 87
 İngilize 9, 19, 93, 109, 133
 İngiltere 44
 insan formülü 32
 insan hakları 36, 39, 40, 154
 insan onuru 34, 39, 58
 insan potansiyeli 53, 60
 insan savunucuları 61
 insanî değer 20, 24, 27, 31, 33, 34, 140
 insanî melekeleri 51
 insanî vizyon 113
 insanları sevme 14
 insanoğlu 21, 22, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 40, 48, 54, 55, 57, 59, 69, 71, 93, 98, 106, 115, 116, 121, 122, 123, 134, 149
 insanın değeri 34
 irade-i cüz'î 133
 İrade-i küllî 133
 İslâm felsefesi 12
 İslâm fıkhı 111
 İslâm nizamı 111
 İslâmî ilimler 111
 İstişâre 111
 istikrarlı bir toplum 93
 iyilik 63, 72, 73, 75, 77, 78, 79, 81, 88, 89, 104, 113, 126, 127, 130, 140
 İyi niyet 28, 30, 73
 izmler 117
 İstrap 125
 jimnastik 103
 John Locke 33
 jüri 76
 K'ung 72
 kaderci 39, 113, 124, 129, 131
 kadim 24, 54
 kadın hakları 57
 kâinat kitabı 35, 36
 kâinatların fihristi 35
 kâinatın özü 34
 kalp ve zihin temizliği 94
 kâmil 41, 62, 69, 84, 107
 kâmil insan 69, 107
 kamu düzeni 77
 kamusal protesto 43
 kamusal yaşam 78

- Kansas 17
 Kanuni Sultan Süleyman 81
 kaos 11, 79, 100
 karnıbahar 122, 123
 kartezyenci 124
 Karzai 12
 Katolik 127
 kağıt makası 121
 kelâm 34
 kelime-i câmia 35
 kibir 76
 kitle iletişim araçları 23
 Kitleler 71, 72, 77, 92
 kitlesel 114, 119
 kitlesel şiddet çağı 114
 kolektif düzey 78, 89
 kolektif yaşam 59
 komünizm 98, 117
 Konfüçyüs klasikleri 95
 Konfüçyüs'ten Seçmeler 72
 kötü iman 140
 kötü niyetlilik 116
 kötülük eğilimleri 75
 kozmik boyutlar 63
 krallık 31
 küçük kafalar 64
 Kudreti Sonsuz 36
 kulluk görevi 106
 kültürlerarası diyalog 17, 26
 Kur'ân 14, 34, 36, 38, 40, 82, 110, 118, 133
 küre-i arz 68, 82
 küresel bağlantı 8, 23
 küreselleşme 13, 23
 kusûf 81
 kutsal hakikat 40
 kutsal kitap 84, 95
 kutsal varlıklar 89
 kutsallık 15, 40
 kutup yıldızı 73, 75
 laboratuvar 109
 lakaytlık 76
 Laurence G. Thompson 72
 ledünni derinlikler 87
 Leibnitz 130
 leninizm 117
 lerze 139
 li 72
 liberal 39, 46, 151
 libertinizm 58
 liderlik vizyonu 88
 lokalizasyon 110
 maden 99, 100, 101
 Madenler Efsanesi 99
 makaleleri 19
 maksimum 59, 129
 manevî değerler 14
 manevî sesler 127
 manevî tekâmül 70
 Mao 98, 117
 maoizm 117
 Marcus 118
 marifet tutkusu 87
 marksizm 117, 152, 154
 maslahat 111
 matematik 21, 22, 84, 99, 103, 108
 matematik eğitimi 99
 matematiksel düşünce 84
 materyalist determinizm 124
 Materyalizm 39, 75, 84, 123, 154
 Maturidî 132
 mağara alegorisi 96
 mağara sakinleri 70, 96
 medenî 107

- medeniyet 9, 12, 52, 53, 106
 mefkure insanı 68
 mefluç insanlar 52
 meşveret 84, 85, 110, 111
 Mehmet Osman Dostel 44
 melekler 35
 melekût 69
 Melikşah 81
 memurlar 86
 Mesuliyet 138
 metaller 101
 Mete Tunçay 27
 metinsel diyalog 6, 8
 metinsel tartışma 22
 Mevlana 14
 meyyit 86
 mi'racın süvarisi 87
 mikrop yuvası 70
 milletvekili 109
 mimarî 22, 108, 116
 mimarî yapı 108
 modern çağ 24, 39
 modernist eğilimi 126
 modernite 14
 monarşi 33
 monoteist 117, 131
 müdahale 20, 45, 46, 104, 116, 134,
 135, 137, 153
 Müşavir 111, 112, 113
 müfredat kalitesi 109
 muhabbet 36, 37
 muhakeme 28, 105
 Muhammed Çetin 15
 muhteva derinliği 34
 mükemmellik 77
 mülkiyet 99
 mümârese 111
 mürüvvet 85
 müsavat 40
 Musevî 132
 Musevilik 132
 Müslüman hattatlar 97
 Müslümanlar 11, 12, 53, 63
 müsrifçe 57
 mutlak serbestlik 58
 Müzakere 48, 131
 Müzik 95, 96, 97, 101, 102, 103,
 104, 108
 müzik dinlemek 97
 müzik tarihçesi 97
 müzisyenler 96
 namaz kılma 110
 nâmutenahi 145
 Napolyon 80, 81
 natüralist 75
 Nazmi Coşkunlar 44
 nefis muhasebesi 84
 neşriyat 109, 110
 nefs-i müdafaa 37
 nefsânî 81
 nihilizm 120
 niyabeten 68, 82
 norm 45, 108, 117
 nurdan helezonlar 69
 nüsha-i kübra 71
 odaklanma 20, 22, 24, 72, 77, 118
 okul arkadaşları 23
 oligarşi 99
 optimizm 130
 organize varlık 29
 Orta Asya 18, 108
 oruç 94
 Osman Gazi 81
 Osmanlı 80, 81

- otantik 53, 63, 141, 144
 Otantik insanlık 53
 otorite 22, 111, 133
 öldürme 37, 67, 144
 öldürücü ađlar 70
 ölüm cezası 76
 ölümlü 63, 129, 149
 öz-bilinç 124
 Özgürlük 5, 8, 24, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 150, 152
 özgürlük ideali 43, 44, 48, 59
 Özgürlük Üstüne 5, 43, 44, 54, 58, 152
 özün özü 124
 Pakistan 12
 perspektif 20, 34, 84, 85, 97, 106, 116, 122, 154
 Pervez Müşerref 12
 Peygamber ufku 139
 Phaedo 76
 piyasa fiyatı 31, 32
 Platon 5, 13, 22, 23, 25, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 77, 79, 81, 83, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 114, 143, 148
 popüler kültür 119
 pozitif eylemler 37
 proletria diktatörlüğü 117
 Protagoras 20
 Radikal farklılıklar 118, 144
 rasyonelite 36
 rasyonel etik 28
 rasyonel varlık 31, 32
 reaksiyonlar topluluğı 123
 realite 62, 63, 65, 67, 68, 79, 91, 100, 112, 119, 129, 132, 136, 139
 realitenin enerjisi 62
 reform 14, 52, 57, 74, 75, 151
 ren 72
 resmî eğitim 99
 Rice Üniversitesi 4, 13, 18
 ritüel 72, 73, 75, 93, 95, 96, 97
 Ritüel Kitabı 95
 rol model 8
 Rönesans 20, 21, 69
 ruh insanı 69
 ruhaniler 87
 ruhi kalite 113
 Ruhumuzun Heykelini Dikerken 50, 51, 60, 68, 69, 82, 83, 114, 139, 142
 saadet arzusu 87
 sabit değerler 72
 sabit erdemler 73
 saf 28, 52, 63, 65, 66, 80, 97, 99, 106, 140, 151
 saf düşünce 63, 65
 samimiyet 72, 95, 113, 115, 132, 143
 sanat 22, 81, 84, 97, 98, 102, 103, 108, 110, 116, 137, 148
 sanatsal duyarlılık 84
 sapkın olmayanlar 47
 sebat 28
 sefahat 55, 57, 58, 64, 94
 sefahat bataklığı 64
 sefahat hilesi 94
 sefalet 108
 sekülarizm 49
 seküler 21, 25, 39
 semavî âlem 63
 semavî emirler 64
 serâzât gönüllerin 58
 Sevgi 20, 36, 37, 38, 68, 69, 77, 78, 84, 85, 86, 90, 138, 139, 149

- sevgi ruhu 37
 sevgi ve insanlık doktrini 38
 Sezar 80, 81
 simyacılık 72
 sivil kurumlar 57
 sivil toplum 12
 siyaset teorisyeni 83
 siyasî eylemler 57
 siyasî güç 78, 79
 Sokrates 61, 63, 65, 66, 67, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 85, 88, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 113, 115, 148
 sömürgecilik 49
 Sorumluluk 5, 8, 24, 100, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 147
 sosyal adalet 58, 93
 sosyal ajan 45
 sosyal realite 112
 sosyal reform 14, 57
 sosyal vicdan 84
 sosyalleştirme 129
 sosyo-politik 43, 92
 sosyo-politik teori 92
 soykırım 41
 spesifik 25, 92
 sponsorlar 108
 spor eğitimi 101
 Stesichorus 66
 Stoacı 61
 sübjektivite 122, 123, 124
 sûfî 12, 14
 sünepe ruhlar 52
 sünnet 14, 52
 Sünnetullah 53
 şahsiyet kaymaları 70
 şahsiyet kayması 52
 şart-ı adi 135
 şiddet 23, 34, 101, 114, 118, 145
 şiir 95, 96, 97, 101, 102, 103, 148
 şûrâ 110, 111, 112
 Tanrı 11, 20, 21, 22, 47, 53, 61, 62, 63, 84, 86, 98, 100, 102, 107, 116, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 136, 140, 141
 Tanrı'nın iradesi 127, 131, 136
 Tanrı'nın plânı 127
 Taoizm 62, 148
 tarih 12, 20, 22, 26, 39, 41, 54, 60, 89, 95, 96, 97, 100, 106, 108, 111, 147, 150, 154
 Tarih Kitabı 95
 tarihsel 39, 89, 100
 tartışma özgürlüğü 46, 50
 tasavvuf 14, 19
 tecdid 69
 tecdit ruhu 51
 tefrit 71
 teist 20, 117, 131
 teknolojik kazanımlar 87
 Teksas 17
 temâşâ 35, 36
 temel eğitim 101, 108
 temsil vasıfları 68, 82
 temsîlî hükümet 44
 tensellik 55, 56
 teolojik 20, 116, 132
 teorisyenlik 57
 terör 34
 teslimiyet 63, 124
 Teslimiyetçi pasiflik 124
 Tevrat 68, 82
 tıp 116

- timokrazi 99
 tiyatro 50, 102
 toplanma hakkı 43
 toplum liderlikleri 88
 toplum rehberliği 80
 toprak anne 100
 Truva 66
 Türk 12, 17, 18, 19, 27, 44, 50, 80, 88, 109, 117, 137, 143
 Türk kadınları 143
 Türkiye'deki okullar 108
 üçlü söyleşi 61, 70, 83, 89, 113
 ulus devlet 39
 usâre 34, 35, 134
 Uzakdoğu dinleri 19
 Ümit Nesilleri-2 51
 ümitsizlik 125, 128, 129, 130, 141
 umursamazlık hilesi 94
 üniversite anfileri 25
 Ürdün 12
 üstün adam 96
 üstün ahlâk 27, 30
 üstün insan 73, 74, 84, 85, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 113
 vahşet 101
 valiler 95, 96
 varlık âlemi 68, 122
 varlık ağacı 34
 Varlığın özü 35, 134
 varoluş 22, 29, 41, 56, 63, 64, 65, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 128, 130, 131, 132, 138, 141, 152, 153, 154
 varoluşçu 22, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 128, 130, 131, 141, 152, 153, 154
 vicdan 40, 44, 56, 59, 71, 84, 137, 138, 152
 vice 133
 vicegerency 133
 vicegerent 133
 xiao 72
 xin 72
 yalnızlık 125, 126, 130, 141
 Yen Hui 73
 yerel toplum liderleri 108
 yeryüzü mirasçaları 51, 68, 82, 137
 yi 72
 yokluğun kutsanması 120
 YOL 62
 yönetenler 111
 yönetilenler 111
 yosun parçaları 123
 yüce âlem 107
 yüksek erdemler 78, 83
 yüksek seciye 86
 Yunan felsefesi 54
 Yunan filozofları 20
 zanaatkâr 100
 zayıf karakterler 52
 Zebur 68
 zehirli bitkiler 102
 zekâ 28, 59
 zevk kapasiteleri 56
 zhi 72
 zihin temizliği 94
 zihinsel gelişim 47
 zihnî kölelik 48

GÜLEN HAREKETİ ARAŞTIRMALARI

- 1. Kozadan Kelebeğe, Medya Aynasında Fethullah Gülen**
Hazırlayanlar: Mustafa Armağan-Ali Ünal
- 2. Diyaloga Adanmış Hayat** Hazırlayan: Mustafa Armağan
- 3. Küresel Barışa Doğru** Hazırlayan: Cemal Uşak
- 4. Barış Köprüleri, Dünyaya Açılan Türk Okulları**
İlber Ortaylı, Toktamış Ateş, Eser Karakaş
- 5. Küçük Dünyam** Latif Erdoğan
- 6. Aydınların Dünyasında Fethullah Gülen Dizisi**
Kutlu Ağaç Ali Bulaç, **İslâm'ın Gülen Yüzü** Hüseyin Gülerce, **Nobellik Bir Öykü** Fehmi Kuru, **Bir Gönül İnsanı** Ahmet Taşgetiren, **Asya'daki Türkiye** Taha Akyol, **Gülen'in Katkısı** Şahin Alpay
- 7. Bir Barış Öncüsü** Thomas Michel
- 8. Gülen'in Paradigması** Vitali İ. Sheremet
- 9. Bir Medeniyet Öngörüsü** Leonid Sykianien
- 10. Hocaefendi'nin Fıkhını Anlamak** Faruk Beşer
- 11. Fethullah Gülen'in Sünnet Anlayışı** İbrahim Canan
- 12. Medeniyetler Diyalogu, Gülen'in İslami Öğretisi ve Hümanist Söylem** B. Jill Carroll
- 13. Küresel Barışa Katkılarıyla Gülen Hareketi**
Robert A. Hunt-Yüksel A. Aslandoğan